

પ્રકાશક : જાણાવાલ દ્વિ - ૧૦૧૬, કૃષ્ણનગર : ભાવનગર

આવૃત્તિ પહેલી : સંવત ૨૦૦૨

કિંમત ર-૦-૦

બીજી આવૃત્તિ

કિંમત ૪-૦-૦

મુદ્રક : યાત્રિકાલ ડી. પારેખ - શ્રી સરસ્વતી ડાઇપ્રાન્ટ : ભાવનગર

અ પૈ છુ

છવનમાં સુશાસ ફેલાવી નેમણે મને
દૂ હું તે જનાળેા તેવાં માતૃધી
અ મૃ ત બા ધી ને

નેમણી છવનમસ્તી મને પીવા મળ્યું
તેવા સ્વપ્નદ્રષ્ટા સમા જાણ્યું
ત્રિભુવન (મસ્ત ઠવિ)ને

વધા સાદાઈ, સેવા અને સ્વાર્પણ નેણે
છવનમાં દવાઈ દવાં તેવી મારી પત્ની
ગો દા વ રી ને

બે બાલ

શ્રી હ. પ્રે. ત્રિવેદીનાં કાવ્યો આજે ગુજરાત આગળ અંધારે
મેઝાં મેઝા પછી રજૂ થાય છે એ વાત, મને આશા ને કે,
કવિતાપ્રેમીઓ માટે આનંદનો વિષય ગણાયો. એના પ્રકાશનવિધિમાં
મારાથી અદ્ય ભાગ લઈ શકાયો એ હું મારું સદ્ભાગ્ય સમજું છું.

આ કાવ્યોનું સંપાદન મેં હાથ પર લીધું ત્યારે મને ખબર
ન હતી કે એ કાર્ય આટલું રસપ્રદ નીવડશે. કવિશ્રીએ પુષ્પળ
લખ્યું છે અને એમનું લખાણ વ્યવસ્થિત રીતે સાચવી ગળ્યું છે,
તેથી જ્યારે પહેલાં તો તેમનાં કાવ્યોની નોટો, નાટક, નવલકથા,
જેમાં તેમની વાર્તાઓ પ્રગટ થયેલી એ માસિકોના અ કા, લે મક-
મિત્રોના પત્રો, અવલોકનોની કાપલીઓ વગેરેનો મારી આગળ
દર્શાવે થયો ત્યારે મને એમ થયું કે એ બધું હું હજારે વાંચી
રહીશ ? પણ જેમ જેમ વાંચતો ગયો તેમ તેમ તેના સર્જકના
મન સાથે તદ્રૂપતા અનુભવવાનો આનંદ આવતો ગયો. પછી તો
આ પ્રથમ પુસ્તક પૂરતી કાવ્યોની પમંદગી કરી, ફરી ફરીથી તે
કાવ્યો તપાસી જોયાં, પ્રેસ માટે તેની નકલ તૈયાર કરી, પમંદગી
ખરાબર છે કે નહિ તે કરી જોવા મિત્રો આગળ તે કાવ્યો વચાવ્યાં,
ટિપ્પણ લખ્યું, એ સર્વમાં એ લખાણ પરાયું છે એવો ભાવ જ
મનમાંથી નીકળી ગયો. કવિશ્રીએ તો તેમની લાક્ષણિક સરલતાથી
બધું જ મારા પર છોડી દીધું. જેવી ધરિશ્રીઓ આટલાં વરસ પેતાનાં
આ સર્જનને તેમણે અપ્રગટ રહેવા દીધું એવા જ વિશ્વાસથી

કાવ્યોની પમદગી કે સંખ્યાથી માંડી પુસ્તકના ગ્રેડ-અપ સુધીની
બધી વાત મને જાણી. હું આશા રાખું છું કે જે રૂપે આ પુસ્તક
પ્રગટ થાય છે તેથી તેમને સંતોષ થશે.

વિધીના અન્ન મથો પણ અનુકૂળતા પ્રમાણે પ્રગટ થતા
રહે એવી યોજના વિચારી છે.

જે ગૃહસ્થોએ આ મથના પ્રકાશનમાં આર્થિક મદદ કરી છે
તેમનો અહીં આભાર માનું છું.

ખસ તો શ્રી ઉમાશંકર જોષીએ જે કાળજી રાખીને આ
મથ માટે અઘણાપુણ્ય પ્રવેશ લખી આપ્યો છે તે માટે તેમનો
જેટલો ઉત્કાર માનું તેટલો આપો છે.

ભાવનગર

કાર્તિક સુદ ૧, ૨૦૦૨

નાથાસાસ દવે

પ્રવેશક

: ૧ :

જી કાઠિવાવાઃ એકસપ્રેમ બધે યઈ ન હતી. અમે તણ જણાઈ નાકયાદ જતા હતા. મસ્તકનિ બાલાયંકર નંત્રે હું કામ કરતો હતો એટલે એમનાં જૂનાં ધરમાર વગેરે ભોરા મળે એ સાધ્યે હું નીકળ્યો હતો. ગાડી ઓપડવા કરે ત્યાં અમે રોક્યોને જઈ પહેચ્યા અને એક કમાના ઝેડા પરના નાના ખાનામાં તણે ધૂસ્યા. હજી ગાડીઓમાં આજના જેવી બીડ થતી ન હતી.

સૌ યાંત્ર હતા.

ગાડી મથિનગર વટાવીને આગળ ચાલી ત્યાં ખાનિયાંથી ડોકિયું કરી રહેલા માણસ આ તરફ મોં કરી બેસ્યોઃ ‘માફ ચેન્સિસ આપ’ તદાર વચ્ચે ઉપર ફૂંકફૂંક કરતા વાદરો તો બેઠો આંખમાં ધૂધ્યાં હતી.

‘કમ કંઈ પ્રેગ્યુ આવી ? કવિતા લખવી છે ?’ માતાએ સામેથી પ્રશ્ન કર્યો

‘કમ, ન લખે ? જેતી બા કવિતા લખે...’ મારી પડખે બેઠેલા ચિદ્ધક જેવા લાગતા બાઈ બોલી ઊઠ્યા અને

‘જેના મામા કવિતા લખનારા !’

એવો સામેથી પડ્યો આવતાં જરીક મનકાયા અને બાલ્યેજનને. ચેન્સિસ આ રના ખીસ ફૂંકે સવા લાગ્યા. આપતાં આપનાં મેસ્લાઈ ‘અને જેના આપુછ કવિતા કરનારા !’

‘અને દાદાજી પણ !’

આ ટપાટપી દરમિયાન અમે ક્યારના ઊંચેકાન થઈ મથા હતા. અમને કાંઈક અપમાન જેવું, રહી ગયા જેવું, પણ સામરા માંકયું હતું. અમે ત્રણે જણા એકમેકની તરફ જોતા હતા.

‘અને જેની સાથેના મુસાફરો પણ કવિતા કરનારા !’
કહી શ્રી સ્નેહરશ્મિ અને શ્રી કરસનદાસ માણેકનો નામાબિધાન-પૂર્વક મેં પરિચય કરાવ્યો. જરીક દારૂ અને પરસ્પર જ્યજ્યનું વાતાવરણ અમારા દિવિ-ખાનામાં ફેલાયું. દરમિયાન હું કાઠિયાવાડને આમેગામ ફરી વળ્યો, એ કવિતાલાડિલા કુટુંબની શોધમાં. મારી પણ ઝોળખાણ અપાતી હતી, ત્યાં આમતેમ નગર કરી છેરડે હિંમત કરીને મેં પૂછ્યું જઃ

‘તમે ત્રિભુવન મગત કવિના કંઈ સંજ્ઞા થાઓ ?’

એમના ભાઈ દરગોવિંદ પ્રેમશંકર વયોટ્ટક કવિ બેઠા છે એવું સ્મરણ હતું. ખીજા ગાળુ આ વાતથી તે શ્રી મનોરમાબેન અને શ્રી ચંદ્રકાન્ત મંગળજી ઝોઝા ન હોય ? અને અને કે અને કુટુંબો વિવાહ-સંજ્ઞા બેઠાયેલા હોય.

એમ જ નીકળ્યું. પેલો ખાલકવિ તે શ્રી દરગોવિંદભાઈનો પૌત્ર હતો.

નડિયાદ આવતા કેટલી વાર ?

ગાડી ચંબી. અમે ઊતર્યા. સાક્ષરભૂમિ ગણ્યાતા એ નમુણા નડિયાદે એ દિવસે આખો નાનકડો ડબ્બો ભરેલા કવિઓ પોતાને આંગણે આવી ચડ્યા હતા-એ વાતની નોંધ સરખી ન લીધી !

*

કવિશ્રી દરગોવિંદ પ્રેમશંકરની જીવનકવિતાના એક મધુર સર્ગનું, એ દિવસે જરીક દર્શન થયું એ જ. હજી એમને એમનાં શબ્દો દારૂ જ ઝોળખું છું. ખાલાશંકરનું કાર્ય મત્તકિચિત્ત પૂરું

કર્તુઃ ત્યાં જ સૌગંધના બીજ એક મસ્ત કવિના કવિમધુરી મસ્ત-વત્સલ કવિતાનો પરિચય કરાવવાનું પ્રાપ્ત થયું એ પણ એક વિધિનો યોગ જ ને ?

આ તથા સાહિત્યમાં 'મસ્તકવિ' તરીકે બાહ્યાશંકર અને ત્રિભુવન કવિ એ મે જણા જ યોગબાધ છે. અને એ ઠીક છે. પણ તત્કાલીન અને અનુગામી બધા મજાન-કવિઓ-મણિલાલ, કલાપી, હર-ગોવિંદભાઈ, માગર-મધા જ મસ્તકોટિના કવિઓ છે. તે ઉપરાંત તે તે કવિની બીજી આગરી વિશેષતા પણ ખીલેલી દેખાય છે. મણિ-લાલમાં અભેદોર્મિ તેમ આ કવિની વિશેષતા વાત્મલ્ય સમગ્રાય છે.

આ કાવ્યો ત્રણચાર દસકા પૂર્વે પ્રગટ થતાં ભોંઈતાં હતાં. તેમ નધા થયું એ કમભાગ છે. પણ આજે આટલે વ-સે-ય એ પ્રગટ કરવા જેવા છે એ ધટના આ કવિની કવિતાનું સૌજાન્ય સૂચવે છે. કવિએ જીવનકાળમાં જમાનાના બધા રંગો ભેગા હશે. પણ એમની કવિતામાં તો ચિરંતન ઝનકવાળા રંગો જ ઝિનાયા છે. તે રંગો છે અપરિમિત પ્રેમની, નિઃશલ વાત્મલ્યની, મગધ મૃત્યુમાધુરીની ભાવનાઓના હૃદયની નિર્દોષ સરલતાથી આ કાવ્યોમાં એ રંગુ થયા છે.

: ૨ :

પ્રથમ આપણે રુબાઈવાત ભોંઈએ.

રુબાઈવાત એ રુબાઈ શબ્દનું મહુવચન છે. રુબાઈ એટલે ચાર પંક્તિનું કાવ્ય ચતુષ્પદી, ચોપાઈ આ કાવ્યપ્રકાર ફારસીમાં હિમર ખયામ (૧૦૪૮-૧૧૩૨)ના હાથે ખુબ ખેડાયો છે,

x મોવાના સૈયદ સુનેમાન નદવીએ આગેનો સમય ખયામ એટલે તંબૂ બનાવનાર, પણ તે માત્ર અવટક હોવાનો સંસાર છે.

એટલે રુખાઈવાત માટે એ મથૂર છે આસો વર્ષે ઈંગ્લેન્ડમાં સમાનધર્મી ફિટ્ઝ ૧૬૩ (૧૮૮૬-૧૮૮૭) ઉત્તર થયો. રુખાઈવાત જોઈ એના હે પે ઉદ્ધાર કર્યો 'ખ્યામના નિશ્વાસમાં મારું સમાધાસન છે.' એણે એને અંગ્રેજીમાં ઉતારવા પ્રયત્ન કર્યો ફિટ્ઝસાઈડના મુક્તાનુવાદે રુખાઈવાતને નિશ્ચવિજ્ય અપાવ્યો.

આપણા અનુવાદક પામેના પત્રો ઉપરથી જણાય છે કે સ્વ. દાહમદમદનો એક મુખ્ય શોખ તે ખ્યામની રુખાઈવાત મૂળ રુખાઈવાત અનુવાદ સાથે આપવાની એમની ખ્યાલિષ્ટ હતી તેમાં પોતે કરેલો અનુવાદ આપીને મેસી રહે તો તો એ દાહમદમદ નહિ એ ગુણાનુગામી સાલિસમક્ત શ્રી દરએવિદ કરીને વીનરે છે કે તમારો અનુવાદ મને આ બધાની સાથે જાણ માટે આપો. કમનસીમે એમની ઇચ્છા જરૂર આવી નહિ (પત્ર ૨૨-૧-૧૯૧૩) આ અનુવાદ પણ આજે જતો મદાર આવે છે અમરેલીવાળા એક ગૃહસ્થના અનુવાદનો સ્વ દાહમદમદ ઉત્તેજ કરે છે. દસકા પહેલાં 'પ્રસ્થાન માં પણ એક અનુવદ પ્રગટ થતો હતો ખ્યામના અનુવાદોમાં રુસ્તમ પેસ્તનજી બજવાલાનો માત્ર ૪૦ રુખાઈનો અનુવાદ પ્રયત્ન મળે છે ઉર્દૂ, ફિદી, બમાળી, મરાઠી, આદિ બધાંઓમાં રુખાઈવાતના અનેક અનુવદો છે અને મરાઠીમાં તો ફારસીના નિષ્ણાત અને પ્રથમ પક્ષિતના કવિ તથા ઉત્તમ હદેશ સ્વ માધવ જ્યુલિયનના 'દાક્ષામ્યા' (અંગ્રેજી ઉપર્ય) અને 'ઉમર ખ્યામ કૃત રુમાયા' (ફારસી ઉપર્ય) એમ બે નિતાન્તશ્રદ્ધ અનુવાદ છે આણે ત્યાં ખ્યામના અનુવાદોની દિશામાં આ પ્રકાશન એક સુંદર મગવરલ છે.

આ અનુવાદ ફિટ્ઝગાન્ડની પ્રથમ-૧૮૫૬ની આવૃત્તિની ૭૫ રુખાઈને છે ફિટ્ઝ ૧૬૩ે પછી ૧૮૬૮ની બહુ મહારેલી આવૃત્તિમાં ૧૧૦ રુખાઈઓ આપી હતી, અને ફરી ૬૫૫ કરી

૧૮૭૨ અને ૧૮૭૬ની ઉલ્લી આવૃત્તિમાં ૧૦૧ રૂપાઈ આપી હતી. દ્વિતીય આવૃત્તિમાં પ્રથમ રૂપાઈની જ છઠ્ઠા મારી ગઈ છે, પણ એકંદરે કૃતિની પ્રસિદ્ધિને લાભ થયો છે ત્રીજી આવૃત્તિ તો નિકૃષ્ટ મનાય છે પ્રથમ આવૃત્તિની ૭૫ ચતુષ્પદીઓનો જ એક મનોગમ મુક્તમલા તરીકે પ્રચાર છે અને એકંદરે અનુવાદક એને જ વળગી રહે તો ખોટું નથી.

ફિટ્ઝરોલ્ડ અનુવાદકૃતિની અમંત ભોક્ષિય નીવડી છે, તેમ છતાં ઠીક ઠીક તકડીજંપડી એને જોવી પડી છે. અનુવાદમાંથી આધાતકર નહિ એવી થોડીક રૂપાઈઓ ફેરવના માસિકને મોકલવામાં આવેલી તે એ વરસ છપાયા વગર જ પડી રહી ! પછી ૧૮૫૯માં ફિટ્ઝરોલ્ડે પોત ને ખરચે તેની અનુવાદકના નામનિદેશ વગરની આવૃત્તિ બહાર પાડી. પણ તે એક પત્રમાં ફરિયાદ કરે છે તેમ એ પુસ્તકને કોઈ પ્રાદક હાથમાં ઝલવા તૈયાર ન હતું. પુસ્તક વેચનારે આઠેક વસ્ત્ર સંધરીને એ નકલો એક એક પેત્રીમાં વેચાવા કાઢી નાખી. ત્યાં એનું નસીબ કૃષ્ણ. કવિ રોએડી એવી એક પેત્રીની નકલ લઈ આવ્યા અને સર્વજન મુક્તકંઠે પ્રસસા કર્યા વગર એમનાથી રહેવાયું નહિ અને રૂપાઈરાતનો પ્રચાર વધ્યો. થોડાં વરસોમાં તો એ સ્થિતિ આવી ગઈ કે એની તરફતરફની સચિત્ર જારે બમકાવાળી આવૃત્તિઓ નીકળવા માંડી. ઔદ રતલ વખતની ૧૮૮૪ની વેકર આવૃત્તિ ૧૭૩ x ૧૫ ઇંચ છે તો ૧૯૦૦ની કોલમ્પસ આવૃત્તિ ૨૬ ચોરસ ઇંચ જેવડી ટિયુકડી છે ૧૯૧૨માં મહાન આગબોટ ટાઇટનિક ફૂમી ત્યારે તેમાં હજાર પૌંડની રૂપાઈવાતની એક રત્નજડિત નકલ પણ સાથે જળમા પોતી હતી. ફિટ્ઝરોલ્ડની કામચાળી બાઈની સહીચાળી એક જૂની પ્રા ૨૦૫૦ પૌંડની ફીમરે વેચાઈ હતી ! ૧૮૯૨માં 'ધ એમર અપ્રામ ઇસગ બોફ લન્ડન' રથપાઈ અને પછી તો ઠેડેર એવી ઇલબો

જીબી થઈ રુખાઈયાત તરફની ભક્તિની પરાક્રાંતિ તો લાંકનની
હસમે ચોળેલી એક અનોખી અંજલિમાં જોવા મળે છે. રિલિયમ
શીમ્સન નામનો એક રુખાઈમત્ત ધરાનમાં નીચાપુરમાં આવેલી
ઉમર ખમ્મામની હમર પામે જોગેવા ગુનામના છોડની હવમ કરી
લાગ્યો. અને તેને હવમના સૌ સભ્યો ૧૮૯૩ના ઓક્ટોબરની ૭મી
એ ફિટ્ઝગલ્ડની હમર પાસે રાપી આવ્યા. પશ્ચિમની સુધરેલી દુનિયા
મા રુખાઈયાતનો પ્રચાર બાઈબલથી બીજો ન મરે ગણાવા લાગ્યો.

હવે વાચકને એ જાણીને આશ્ચર્ય થશે કે ફારસીના કાઈ
કાઈ વિદ્વાનોને મતે તો ફિટ્ઝગલ્ડે આપેલી રુખાઈઓમાંથી એક
પણ એ રૂપમાં મૂળ ખમ્મામની છે કે કેમ તે શંકા પડતી વાત
છે એટલું જ નહિ પણ ખમ્મામને નામે ચઢેલી ફારસી (તેમજ
કેટલીક અરબી) રુખાઈઓમાંથી ખુદ ખમ્મામની કેટલી તે પણ
બારે વિવાદનો પ્રશ્ન છે રુખાઈઓની સખ્યા મોહમ્મદિયન લાઇબ્રેરીની
હમ (હસ્તપ્રત) પ્રમાણે ૧૫૮ની, અને પ્લિગીય મ્યુઝિયમ અને
હલકતા રોયલ ઓરિયન્ટલ સોસાયટીની હમો પ્રમાણે ૫૦૦ આસ-
પાસ છે. ફિરોઝન ૧૨૧ની સખ્યા લેખે છે. મિસ કુડેને
૧૮૮૨માં ખુદ ખતલવાં સંગ્રાહનથી ૧૨૦૦ની સખ્યા નક્કી
કરીને તેમાંની ૨૫૦-૩૦૦ જેટલી ખમ્મામની હશે એમ અંતિમાય
આપ્યો હતો. વિખ્યાત જર્મન ફ્રાન્સી વિદ્વાન ડૉ. ફ્રેડરિક રોઝન
કહે છે કે ઉમરની હમરેક રુખાઈયાતોની ઝીગી તપાસ કર્યા પછી
પોતે એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા છે કે ફિટ્ઝગલ્ડની ૨૨ કરતાં
વધારે રુખાઈયાતો ઉમરની ગણવી શકાય નહિ તેમ જનાં એમનું
કહેવું છે કે, બાકીનીમાંથી પણ ઘણીખરી ખમ્મામની બનાવેલી હશે.

આ સમગ્રોમા ફિટ્ઝગલ્ડની અનુવાદકૃતિ વિષે મે પ્રમો
ઉપરિચિત થાય છે, જે આપણને અત્રે પ્રસ્તુત છે:

[૧] અનુવાદકૃતમાના કાવ્યરચના બેહદ આકર્ષકતા અને

સોકપ્રિયતા પાછળ મુખ્ય દિસે કોનો ફિટ્કારાઈનો કે ખયામનો ?
અને

[૨] એમાંની ફિલસૂફી માટેની પણ જવાબદારી કોની,
ફિટ્કારાઈની કે ખયામની ?

એક વાત તો ઉઘાડી જ છે કે ફિટ્કારાઈ પોતાને મજેલા સંબંધ ઉપરથી મુક્ત અનુવાદ જ કર્યો હતો. સુમારે પચાસ રૂપાઈ-એનો મૂળ રૂપાઈએ સાથે મંબંધ શોધી શકાય છે. ખાફીની સાકમાંથી કેટલીકનો એક કરતાં વધુ રૂપાઈએ જોડે મંબંધ જડે છે, અન્ય ફારસી કવિઓ હાકિમ અને અલ્તાની કવિતા સાથે પણ ફિટ્કારાઈની કેટલીક-આ ખયામની 'કહેવાની' -રૂપાઈએને સંબંધ નીકળે છે. આમ તેણે ક્યાંકથી લાવ, ક્યાંકથી વિચાર તો ક્યાંકથી ઉપમાલંકાર ઉપાડીને એમાં પોતાનું ઉમેરણ કરી નવી જ રચના કરી છે. એનું એને પૂરું જ્ઞાન પણ છે. પોતાને પ્રેમનાર પ્રા. દોવેલને તે લખે છે: 'આ ફારસી કવિઓ જોડે જેમ ફાવે તેમ હું લેવાની જાર રમૂજ પડે છે, મને તો લાગે છે કે આવી સફર :આડે લય ઉપજાવે એવડા બધા એ લોકો કવિઓ છે જ નહિ અને તેમને ઘાટધૂટ આપવા માટે થોડીક કળાની જરૂર છે...હું ધારું છું કે અનુવાદમાં મેં લીધી છે એટલી તકલીફ બહુ ઓછા લોકોએ લીધી હશે, જોકે બેશક મારા અનુવાદ શબ્દશઃ નથી. કૃતિ જીવંત અને તે માટે મારા પરિશ્રમ છે. મૂળમાંનાં ઉત્કૃષ્ટ ગ્રાણ્ય અનુવાદમાં જોતરવો અશક્ય હોય તો આપણે નિકૃષ્ટ ગ્રાણ્ય તેમાં દાખલ કરીએ તો ચાલે એવા મારા અભિપ્રાય છે. મસાનો ભરેલા મૃત ગરક કરતાં સજીવ સમજી સારી '

આ કાટછાંટ અને ઘાટધૂટ કરતાંયે ફિટ્કારાઈનો મેટો ફાળો તો એ છે કે મૂળમાં પરિવર્તે પડેલી રૂપાઈએને ખરેખર એણે પોતાનાં વીરુદ્ધાં મુક્તકોને એવા ક્રમમાં ગૂંટ્યાં કે આખી

વસ્તુ એક માગાની એકતા—(Unity)—યુક્ત સુરેખ આકૃતિ પારણ્ય
કરી શકી. કૃતિના કાવ્યત્વને માટે આ એક મે ટી સિદ્ધિ હતી.

આ ઉત્તરોત્તર એક અજન્મ કસમીની અદાથી એણે એકએક
અતુલ્યપદોને ધરી છે. એકએક રુપાર્થ જાણવાની કળાની પાઠ આપે
છે. એકએક મુક્તક તે પાણીદાર મૌખિક જ નેઈ લેા. શબ્દ-
સંદર્ભનું ઔચિત્ય અનવધ છે. અને સૌથી આશ્ચર્ય તે છે એના
છંદની મદલોષ લયમાધુરી. એણે અસંખ્ય ફારસી હૃદયરચના પ્રપાણે
પહેલી, બીજી અને ત્રીજી પંક્તિના પ્રાપ્ત રાખ્યા અને ત્રીજી
પંક્તિને અદ્વર રમતી મૂકી દીધી આ નિર્વેદભરી અને મદમન્ધર
અતુલ્યપદોની તરંગગતિ અંગ્રેજી કવિતામાં અપૂર્વ હતી એમ
સેઈન્ડ્સજરી રવીંદ્રારે છે. 'એનું મંગીન પ્રથમ પંક્તિમાં ગીમરાવા
માંડે છે, બીજી પંક્તિમાં તે સજગ અને સખર બને છે, ત્રીજીમાં
શુન્નતી રહી ગયેલી ત્રીજી પંક્તિ જેનો પ્રાસ બીજી કોઈ પંક્તિમાં
પકડવામાં આવતો નથી તેમાં તે ધીરે ધીરે નવે જીવે છે અને
ત્રીજી પંક્તિમાં તે વિશ્વ પામે છે—પલુંખરું' તો મધુર, આદર્શ,
વિશ્વમિત સુરાવટ સાથે' ટાંગે ર યોગ્ય જ કહે છે કે 'એક પ્રધાન
નિર્નિષટા વસ્તુ નવ, ગતિ '—આમાં પ્રધાન ચીજ તે વસ્તુ નહિ.
ગતિ છે. આ ગતિને શબ્દસ્થ કરી આપી એમાં જ દિદ્ગમરાઈનો
મહાન વિજય થયો છે.

તો, રુપાર્થવાનની એક કાવ્ય તરીકેની આકર્ષકતા તો
દિદ્ગમરાઈને વધુ આભારી છે એમ કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય છે.
એની લોકપ્રિયતા વિશે બીજા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં નિદેશ થશે.
એટલું અહીં નોંધીએ કે વચ્ચે દુનિયાને રુપાર્થવાતનું જે ધેલું
સાગ્યું દણું એ રિપતિ હવે આજે રહી નથી. અને તેમ જનાં એક
મનદર કાવ્યકૃત તરીકે એને અંગ્રેજી કવિતામાં પોતાનું યોગ્ય-
ઉચ્ચ-સ્થાન મળી ચૂક્યું છે અને એક દિવ્યસ્વ ગીમિકાવ્ય તરીકે

અદા ભોક્ત્રિય રહેવા નિર્માર્ગ છે.—અને તે ફિટ્ઝરોલ્ડે એને અપેલી
અમોઘ કાવ્યમતાને કારણે જ.

રુખાઈયાનની ફિલસૂફીનો સવાલ કાંઈક તકસરી છે. પણ ફિટ્ઝરોલ્ડની અતુલાકૃતિનો તો ખરો રુપ છે, દિંદના ચાર્વાક કે ભોક્ત્રિયતમતને અથવા મીસના ઓપિક્યુસના મતને અનુસરનારા સુખવાદીઓનો આશય એમાંથી નિરંતર રુકુપા કરે છે. ચાર્વાકીઓની માથા છે: 'હે જાતશોભના, પી, ખા. હે વરગાત્રી, જે ગધું તે તારું નથી. હે ભીરુ, ગધું તે પાછું આવતું નથી. આ કસેવર છે ત્યાં સુધી જ છે.' ફિટ્ઝરોલ્ડે પણ રુખાઈયાનનો પ્યાલો મહિરા અને મહિરાક્ષીની વાતોથી હલકાવી દીધો છે. મહિરા તે ફારસી દરિતામાં એક પ્રતીક તરીકે આવે તે. પણ અહીં તો અંગૂરી સરાખનો, અને નાંદ કે સરાખે તદ્દર (સ્વર્ગના પાક—આખ્યાત્મિક સરાખ)નો, મહિમા છે. ફિટ્ઝરોલ્ડે પ્રથમ આવૃત્તિમાં એખવટ પણ કરી છે કે 'લોક માનતા આખા છે અને ફેટલાક વિદ્વાનોનો પણ એમ મત છે કે ઉમર સૂરી હતો. જેમની ઇચ્છા હોય તે સરાખ અને સાકીને રૂપેણ તરીકે સમજે. બાકી, અન્ય વાચકો તો મારી જેમ એમ માનવામાં જ સંતોષ લેશે કે ઉમર જેનું અભિનંદન કરે છે તે સરાખ તે અંગૂરનો તો છે જ, પણ પોતે જેટલી એની બકાશ હાંકે છે એટલો એ મિયારો પી શક્યો લાગતો નથી.'

પશ્ચિમના વિદ્વાનો ઉમરને સૂરી મજુલામાં યિયિય છે. સદ્-ગત ડો. નિકોલ્સન 'મુસ્લિમ રહસ્યવાદ'માં કહે છે કે 'ઉમર જેટલીક ચિત્તાવસ્થાઓમાં રહસ્યવાદી હતો, પરંતુ સૂરી હદના માનવા કરતાં તેણે વધુ તો તેની સચે રમત કરી છે.' ઓગ્રા રાયફિલ્ડ તો ખરો ઉમરના અર્થમાં, સૂરી હદની અસંગતી રુખાઈયા તે ઉમરની નાંદ પણ પ્રશ્ન મજુલા એટલા સુધી કહે

છે. આમ, પશ્ચિમી વિદ્વાનો ઉમરની ગણના કેવળ 'અંગૂરીની લાકડી'ના મુદ્દામર્મા જ કરે છે.

• ઇસ્લામી આલમમાં શરાય નાપાક ગણાય છે, અને તેમ છતાં મહાન ધર્મિષ્ઠ સુશીલોના ઉદ્દગારો જે શરાય અને સાકીનાં શુષ્કો દ્વારા બહાર આવ્યા છે તેને ઇસ્લામી આલમે અપનાવ્યા છે એટલું જ નહિ, હૈંમે સ્થાપ્યા છે. ખર્યામતી જ વાત કરીએ તો અકબરે એકવાર એની ઉપર આફરીન પોકારીને કહ્યું હતું કે હાફિઝની હર ગઝત પછી ઉમરની એક એક રુનાઈ રાખી હોય તો જ પૂરી મળી આવે. અને હાફિઝની શરાયશાયરી તો ધર્મ-સુસ્ત એવો આલમગીર પણ, એની ખૂબી સમજવી એ જેવા-તેવાનું કામ નથી એમ કહેવો, હમેશાં પોતાને ઓશકિ રાખતો. શરાયને વામ્પાયર્માં જ લઈ નહિ સકાય.

• આપણી વૈખણવી કવિતા જોતાં વાત તરત સમજાયો. એમાં કવચિત્ માનુષી અનુરાગનું વર્ણન હોય એનું દેખાશે, પણ ક્યારેક એ અનુરાગ ગાદ અને અતામ બની એવી પરાકોટિએ પહોંચેતો એ કવિતામાં મળે છે કે એવી આરત એક મનુષ્યની અન્ય કોઈ પણ મનુષ્ય માટેની હરગિજ હોઈ ન શકે, કોઈ સોકોત્તર પરમાત્મતત્ત્વ માટેની જ હોઈ શકે એવી સદગ પ્રતીતિ ચર્ચ રહે છે. તેમ જ ફારસી કવિતાનો શરાય તે કેટલીક વાર અંગૂરી શરાય લક્ષે દેખાય, પણ એનો ફેફ, એનો છાક, એની ઉન્મત્તતા ક્યારેક એટલી ગદરાઈથી વર્ણવાય છે કે એવી ઉન્મત્તતા આપવાની કોઈ પણ અંગૂરી શરાયની તાકાત નથી; એ ઉન્મત્તતા તો એક દેવી-આધ્યાત્મિક-યત્ન જ આપી શકે ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક અનુભવને વાણીમાં-કવિતામાં મૂકવા જતાં ઉત્પન્ન થતી આ એક મુશ્કેલી છે. વાણી-કવિતા પ્રતીક દ્વારા પોતાનું કામ કાઢી લેવા કરે, ત્યાં જો પ્રતીકનું જ જડતાયી પકડી લેવાનું પ્રયત્ન થાય તો તો આખી વાત જ ખારી જાય.

આધ્યાત્મિક અને ભૌતિક બને અર્થ કવિ રજૂ કરે છે. બંનેમાંથી રુચે તે સ્વીકારે, એવો આવા ઉદ્દેશનો આશય છે. —એમ કહેતાં પણ તેમને અન્યાય થાય. ક્રિદ્ધરાલકે પોતે પણ ખીજી આવૃત્તિમાં આટલું તો સ્વીકાર્યું હતું: ‘આધ્યાત્મિક અને વૈષયિક એ બેનો સંગમ કરવો એ કવિને અત્યંત સુગમ છે, કેમકે લોક જોતના સંશયોત્સુક છે તેટલા જ ધર્મધેન્ના પણ છે. તેમને મન ધૃતિપસંવેદન જોતલું રુચિકર છે તેટલી જ સૂક્ષ્મ તરતચિકિત્સા પણ પ્રીતિકર છે, અને આ બંનેનો ગોટાળો કરી દ્વિઅર્થો કાવ્ય-વાણીની પાંખે સ્વર્ગ અને પૃથ્વી, પરલોક અને ઈલ્લોક એ બંનેમાં સુખથી સેતારા સેતા રહેવામાં તેમને બારે આનંદ આવે.’ આમ, ઉભયતઃ વિદ્યારની શક્યતાનું કથન એમાં શોધવું એ પણ બરોબર નથી, કેમકે આધ્યાત્મિકતા અને વૈષયિકતા લાંબીવાર એકીસાથે ટકી શકે નહિ. એકની તરફની વફાદારી બળવતાં અન્યને બેવફા થઈ જ ચૂક્યો એમ સમજવું. વાત એમ છે કે એકંદરે ક્રિદ્ધરાલક પ્રથમને અને અધ્યાત્મ ખીજીને બેવફા નીવડેલો જોવામાં આવે છે.

રહસ્યવાદી કવિઓ (Mystical)ની પદ્ધતિ અધ્યાત્મ અખત્યાર કરી છે. આ કવિઓ પહેલાં પૂછે છે: તમને મદિરાનો ચસકો લાગ્યો છે ને? તમને મદિરાક્ષીની લગની લાગી છે ને? તમને શરાબની, પ્રેમિકાની ચોટ તો વાગી ચૂકી છે ને? એટલો અનુભવ તો તમારી ઉપર ગુજરી ચૂકેલો છે ને! —તો આવો, શરાબની ઉન્મત્તતા શી ચીજ છે તે બતાવું. પ્રેમની નિસ્તલ્લ ગહનતા કેવીક હોય છે તે જરી દેખાડું. અને પછી એ ઉપર કંઈ તો, એવી ઉન્મત્તતાનો ખ્યાલ કરાવે છે, જે ઉન્મત્તતા ઉપખવવાની બગીચાની મિયારી દ્રાક્ષની ગુંગમન નથી, એવી પ્રીતિના સાક્ષાત્કારનો પરિચય કરાવે છે, જે પ્રીતિનો આધાર થવાનું કાઈ માનુષી પ્રિયાનું ગળું નહિ. વૈષયિક વાત છે તે ચરમા

અને એક સાધન તરીકે—માનાર જાણે છે કે સાંભળનારને સહજમાં સ્થમજ્ય એવી સ્થાનુભવની એ વાત બે માટે ચોખ્ખા છે. અને એવે તો છે આધ્યાત્મિકતાનું સૂચન, એ વાત નિઃસંશય છે.

અપ્પામે અંગૂરી સરાખની, દુનવી પ્રેમની, પણ વાત કેટલે રેકાણે નથી કરી એમ નથી. પણ એ ત્યાં જ આસન જમાનીને બેસી ગયો નથી. અંગૂરી સરાખની વાતમાંથી એનું દિલ બીડી જઈને આખરે ‘સરાખે તહર ની વાતમાં જઈ ઇયું’ છે. ઉઠતી વફાદારી એણે આધ્યાત્મિકતાને જ અર્પી છે. કહે પણ છે: ‘હે દિલ! સગમ અને માયુખના સાથે રહે. દગો દ-ય નહિ અને ડોળ કરીત નહિ. જો તું અદમદનો અનુયાયી હેવ તો એ હોજનો સરાખ પી કે જોનો સાકી મુન’કા (મદમદ પવનનર) છે *

તો, ફિદ્લગાફની અનુગાદકતામાં જે કેવળ મહિમ મદિસાફી આદિની સુખચાદી ફિદ્લગાફી છે તે અનુગાદકની જ લેખાવી ભેષ એ, અપ્પામને ગળે એ રૂપમાં એ પહેરાવતી ઉચિત નથી.

નાસ્તિકના અને પ્રભુદોષ, એ તો ફિદ્લગાફની પોતાની જ ચીજ છે, અપ્પામ ઉપર એ બારોપતી એ તો એને એની ગુલામ-મિઠાપેલી કબરમાં ઊંચોનચો કરવા જેવું જ યાવ. પ. મા રૂપા-ઈના વિચારોની ઘટ્ટતા મજબની આકષક છે, ટોમસ હાર્ડીએ પોતાના અંતઃકાળે પત્ની પાસે એને પાક કરાવેલો. પણ ખારમા સૈકામાં એક પક મુસ્લિમના મેમાં એ ભાવના અકષ્પ્ય સરખી છે. એ તો ફિદ્લગાફના દિમામની જ અમલી મના છે.

Oh Thou, who Man of baser Earth didst make,
And who with Eden didst de-vise the Snake;
For a’l the Sin wh-erewith the Face of Man
Is blacken’d, Man’s Forgiveness give—a’l take!

—પાપથી ખરકાવ એવા માણસને તે જનાઓ તો (તેને માફી
તું આપ તો ખરો જ પણ સાથે સાથે) એની માફી તું સ્વીકારે

આને મળતી રુનાઈ કું જે શોધી શક્યો છું તે પણ
બોહી કાચમચ નથી, પણ તેમાં નિપજાવા-પરકીયમાવ નથી.
આત્મીયતાઓ-લાડખો ઉદ્ધાર છે:

When time is spent out, space will have no mark

When Suns are blown out, light is turned to dark—

I'll grasp Thy skirts, my beloved Lord ! and ask

“Why didn't Thou make this all so still and dark?”

—સ્થળાળ શમી જશે અને સુખંદ હોલવાઈ જશે ત્યારે તારે
પાલવ કાલી લઈને તને હું પૂછીશ: પ્રિયતમ! તને આ બધું
આંતું રચવું કેમ રુચ્યું?

અર્થાત્, અધ્યાત્મમાં વસ્તુસ્થિતિ પરત્વે લડખો પ્રશ્ન છે,
શંકા નથી; કહો કે ગમિત હળવો કે ભેડ છે, ધપાટ નથી. વસ્તુ-
સ્થિતિને સંકાર છે, સામનો નથી.

એની શ્રદ્ધા તો એને હૃદયસમર્પણ કરાવે છે:

O Lord, impart to me but this much grace;

My heart, which is thy gift, with thee I lay.*

ત્યારે, રુમધવાનની કિલસરી રિખે એટલી વાત સ્પષ્ટ તરીકે
આવે છે કે તેમાં સુખગાદ જે રીતે દસીને બરવામાં આવ્યો છે
તેને માટે અને નાસ્તિકતા માટે કિદ્દરશક જવાબદાર છે, અધ્યાત્મ-
ની મૂળ કૃતિઓનો પ્રમાણસૂર એ હરિમેજ નથી.

✓ x ‘The Nectar of Grace’ સ્વામી મોહિનીયંત્રું સંપાદિત
અને ભાષાંતર. (૧૯૪૧: પ્રકાશક કિતાબિસ્તાન, અલાહાબાદ.) પૃ. ૧૦
૧૦૬૬ રૂબાઈઓનો આ સંગ્રહ અઘન છે.

• The Nectar of Grace : પૃ. ૮૩.

ભૂમિતિની પરિમાપામાં દહીએ તો અધ્યામની અનુભૂતિ એક વર્તુલ સમી છે જેના પરિધ ઉપર મદિરાની ધ્યાતીઓ છે, ફિટ્ઝરાલ્ડ અધ્યામની અનુભૂતિના માત્ર પરિધને એક સ્પર્શરેખા (tangent)ની પેઠે સ્પર્શે ચાલ્યો ગયો છે, વર્તુલના મધ્ય-બિંદુમાં વિરાજતી આધ્યાત્મિકતાને સ્પર્શવાનો એ ગતિમાં અવકાશ જ સમજવો નથી. એટલે મદિરા આદિની વાત પૂરતો જ-એકાંકિ પૂરતો જ-ફિટ્ઝરાલ્ડ અધ્યામને સ્પર્શે છે. બાકી એના કાબ્યમાં એણે પોતાની અનુભૂતિ, પોતાના મનની વાત જ મૂકી છે, એ સચોટપણે મૂકવામાં અધ્યામ વગેરે ફારસી કવિઓ જેને ઠીક કામમાં આવી ગયા. એ અનુભવ ફિટ્ઝરાલ્ડનો જ નહિ, બલ્કે સાગ જમાનાનો, ૧૯મી સદીના ઉત્તરાર્ધના પશ્ચિમી જગતનો છે. વિજ્ઞાનની બક્ષિઓ યુરોપને બહોળા દાયે મળી હતી. સૃષ્ટિના રહસ્યસાગરના મધનમાંથી વિવિધ સુખકર પ્રસોજક રત્નો સાંપડ્યે જતાં હતાં, સદ્મી ઉદ્ભવી હતી, ઉર્વશી નેત્રથી નિમંત્રી રહી હતી. હજી દાસાદસો-નિરાટ યુદ્ધો રૂપે-એમરાવા બાકી હતાં. સુખનો આધાર યુરોપની છાતી પર જામ્યો હતો. સુખનો અનિરેક, સુખનો ડાક, એમાંથી કોઈ મધુકરુધુ નિર્વેદ અંકુરિત થતો હતો. એના અર્ધનિદ્ર, માદક, ધૂણ, રસિક ઉદ્મારો ફિટ્ઝરાલ્ડની રુચા-યાતમાં ઝિંકાયા છે.

પોતાના જમાનાની બાવનાને ફરના સ્થળ અને કાળમાં અને તે પણ રંગદર્શી રજા માટે પંકાયેલા પૌરસ્ત્ય (એરિયેન્ટલ) પ્રદેશ-ઈરાન-માં રોપવામાં આવતાં તેનું જાદુ એવડાયું. એ પટનામાં એની અનદદ લોકપ્રિયતાનું કારણ પણ મળી રહે છે.

જે મહાન કવિઓ, ટોમસ હાર્ડી અને એ. ઈ. હાઉસમન ઉપર રુચાયાતની ફિલ્લસૂફીની ધેરી અસર હતી. પણ પ્રથમ વિશ્વયુદ્ધ પછીની યુરોપીય લાવનાઓમાં ફિટ્ઝરાલ્ડી લાવના નહિવત્

મધ છે. ભૌતિકવાદીઓના બાઈબલ તરીકે રુઆઇયાત પૂજાતી તે વખત પૂરા થયો છે અને એક ચોટદાર અનેખા ભિન્નિઠાવ્ય તરીકેનું સ્થાન એને મળી રહ્યું છે. પંક્તિએ પંક્તિનો કે શ્લોકે શ્લોકનો સંગોપાંગ અનુવાદ અપાયો નથી તો પછી, આ અનુવાદકૃતિને અનુવાદ કહી શકાય ? અથવા અનુ-કૃતિ કે અનુ-સર્જન પણ ? અંતસ્તેસ્વના મૂલ્યગન કરને કારણે તો તેને સ્વતંત્ર સર્જન, નવી જ કૃતિ કોખવાનો પ્રસંગ આવે. ફારસી કવિતાનો માત્ર સામગ્રી તરીકે જ ઉપયોગ કર્યો હોય અને કૃતિને પ્રાણિત કરનાર તત્ત્વને પોતીકું વ્યાગનું જ હોય તો તો શકુન્તલોપાખ્યાન ઉપરથી શકુન્તલ રચાયું તેને જ અર્થમાં સ્વતંત્ર કલાકૃતિ કહીએ છીએ તેનું જ આ દાખલામાં પણ કહેવાનું પ્રાપ્ત થાય. પણ છેક મૌલિક કૃતિ પણ તેને કહી શકાય એમ નથી. કેમકે આ કૃતિ એવી છે કે તેનું ખ્યામની કૃતિ વગર અસ્તિત્વ જ સંભવી શકતું નથી, ખ્યામની કૃતિ કેવળ સામગ્રી નથી, કવિની પોતાની મેળે પ્રવર્તી ન શકનારી પ્રતિગાને રકુરાવનાર, જામત કરનાર, પોષનાર ચેતન્ય છે. માટે જ ફિદ્કરાહની રુઆઇયાતને શુદ્ધ અનુવાદ અને મૌલિક સર્જનની વચ્ચે મુજશુલાદની કોટિમાં આપણે મૂકીશું...અનેતે અંગે આટલું જ કહેવાનું : ખ્યામની મૂળ રુઆઇયાતનું કાવ્યત્વ ફિદ્કરાહ જેટલું ઘૂંટાયેલું નથી, તો એની ભાવનાઓ એછી સંકુચિત છે અને એમનું આકર્ષણ એમાંની ગંભીર વ્યંજનાને કારણે ચિરંતન રહેવા નિર્માયું છે.

આટલા છે કે રુઆઇયાતનું અંતરંગ સમજવા માટે આટલી ચર્ચા પર્વાસ થશે.

ફિદ્કરાહનો શુજરાતીમાં અનુવાદ કરવો કહિન છે. જેમ મેઘદૂતની તેમ આની કહીઓનું સર્વસ્વ એક જ કહીમાં શુજરાતીમાં ઉતારવું સહેલું નથી. પણ એકંદરે કહી શકાય કે અનુવાદમાં

અસલનો પ્રાસાદ અને પ્રવાદ આવ્યા છે. લગભગ બધી સારી ગણાતી રુખાઈઓ (૧, ૧૧, ૧૭, ૧૯, ૩૩, ૩૬, ૫૧, ૬૯, ૭૦, ૭૩, સિવાય કે ૫૮) ગુજરાતીમાં સારી રીતે ઝિલાઈ છે. એ બધી અહીં ઉતારવાની હોય નહિ. વાચક જાતે જોશે જ. મૂળની પ્રાસયોજનાની અપેક્ષા રહે છે, પણ તો તો છંદની પણ સાથે સાથે રહે. કવિએ દરિગીન (કવિત ગીતિ) છંદ પસંદ કર્યો છે એટલે પંક્તિ લાંબી થતાં અર્થ-સમાવેશની તક વિસ્તરી છે. છંદની ગતિ લક્ષિત અને વેદનમધુર બની રહે છે:

- આરે ઉપાનો વામ કર આઝાદમાં રમતો હતો. (૨)
 આ વિચતમાં બુલબુલ પુકારે, બાંન શુભ પાસે જઈ,
 પીળા પડેલા પ્રિયકપોલે લાલી દેવાને કંઈ. (૬)
 રે નજર કર આ કાળ આલ્લો પાંખ પર સ્વારી કરી. (૭)
 હું વારિવત્ આળ્યો અને વાયુ સમ જનાર હુ. (૨૮)
 હું જમ પર જમો રક્ષા મારે સદાયે દીવવા ? (૩૦)
 હવું દાર ત્યાં તો એક દૂધી જેઠની કપડી ના જડી. (૩૨)
 રે રાત્રની જ સદવાર માટે હું ઉભાવળ કર અરે ! (૩૮)

ગુજરાતી કાવ્યરસિકાને આ અનુવાદ મૂળના રસનો સારો એવો અનુભવ કરાવશે એવી આશા છે.

એક વાત અહીં નોંધની જોઈએ. આવી રસધન કૃતિઓનો કાઈ પણ એક અનુવાદ સંપૂર્ણતાનો દાવો કરી શકે એવું ભાગ્યે જ સંભવે. ગુજરાતી કવિઓમાં એતન દરે તો કવિતાની દરે એકાએક એકદુર અંતે રુખાઈયાત જેવી કૃતિઓના અનુવાદો તો આપણને મળ્યા જ જવાના, પછી આગળ હિર અમામથી વીણણી-તારવણી કરીને સંપૂર્ણતાની સમીપ એવો એક બહુવિકૃત અનુવાદ, મન થશે તો, કરી લેવાશે.

સંપ્રદર્શની અન્ય કૃતિઓ, આખા પુસ્તકને ‘રુમાખ્યાત’ નામ આપવામાં આવ્યું છે—એથી, ઓછા મહત્ત્વની સમજવાની નથી. કવિના વ્યક્તિત્વનો ‘પૂરો’ પરિચય તો એ લઘુકાવ્યોમાં જ થશે, અને આ તો નમૂના પૂરતી જ કૃતિઓ છે, આપણી કવિતા-સમૃદ્ધિ ‘મા’ રજૂ થયેલી ‘સુલું કયાં પ્રેમનું ગાણું?’ એ સુંદર ગ્રંથ જ અહીં નથી.

આ સંપ્રદર્શની પ્રકાશ્ય કૃતિઓમાં ગ્રંથોનું પ્રાધાન્ય છે અને તેનો સુર સૂરી ગ્રંથકારોને મળતો છે. નિજસ્વરૂપની લગનીમાં—લહેમાં જે ખુમારી વરનાય છે, તેનો પાસ આ ગ્રંથોને લાગેલો છે:

હું ભલું છું નિજમાં લગી ના ઠાઈ ઉપર દુઃખ લાવરો,
હું પાઠ લજવી અવનવા હું—માં લળું ના રાકરો.
(હું ભલું છું)

હુબો ઇસ્કના આળમાં મારો પતો નથી,
ફરશે ન ફેમઠ રોધમાં મારો પતો નથી,
(હુબો ઇસ્કના આળમાં)

હોરા ઇસ્ક ભમને ખૂંટડે બહાલી! મારે દુનિયા રહ થઇ
(રહ દુનિયા)

ઇસ્ક—અમૃત—પ્રેમ, એ ત્રણે પર્યાયો છે. એની અનુભૂતિના તાર ઉપર આ ગ્રંથોનું સંગીત ઝુંબસ કરે છે:

પ્રેમમાં આહું હરો, એ ના ખજર.
રોજ રીનાહું પડે, એ ના ખજર.
વરમની આવી ખુમારી ના ખજર.
હાય! છવ લેનસી એની ના ખજર.
આ બધાની છે રમીંલી ના ખજર.
ઇસ્ક—અમૃત—પ્રેમ પ્રભુ! પાડી ખજર.
(એ ના ખજર.)

‘દસતી રમતી’માં પ્રેમિદાનું મનભર શબ્દચિત્ર છે:

દસતી-રમતી આવે બહાલી, દેરાની ઉભરાની,
અંબ મરોડે હૃદયે હીસે અમલ અક્ષિ વિકસાતી.

અને ‘ગયેલીને’ જેમાં પ્રેમિકા કાઈ લોકાત્તર સત્ત્વ હોવાની પ્રતીતિ થાય છે. કવિની રસદૃષ્ટિ એ ‘જાનીલી’ને કેવી પ્રત્યક્ષ કરી આપે છે ?-

કમલાં કમામદાર કઈ સન્મુખ આવતી,
ઉજ્જવળ ઉપાનું હાસ્ય તું મુખે ઉજાળતી,
એ તે વાંદાનું બિંબ કે એ મુખ તાહરું ?
એ તે હૃદય તપ બાહ કે સંધ્યાનું શોભતું ?
બહાઈ રંબધી ભરે એ ક્યાં હવે મળે ?
ઓ આશ ! પૂછું તેં છુપાવી એ છળીલી છે ?
લપાઈ વિશ્વ ઉરમાં એ વીજળી શમી !

‘પ્રેમની પ્યાલી ભરી’માં એની એ જ શોધ, એ જ લત,
એ જ આરત છે. જીવ સહેજ ઝાંખી થતાં તે પોકારે છે:

હૃદય તારા ફરફરે તું ક્યાં ગઈ ?

અને એ અચરીરિણી પ્રેમિકા વિશ્વમય હોઈ પ્રેમિકને માટે
આશ્વાસન પણ શક્ય બને છે કે:

મળશું પેથે પાર, ઓ ચાલી ગઈ,
પ્રેમ-સાગરને કિનારે - ઓ ગઈ.

અલગત આવી ઉદાત્ત ધૃતિ નિરંતર ટકરી મુસોલ છે.
ચંકાની, નિર્જળતાની પળો પણ જીવાત્માની યાત્રામાં કપારેક
આવે છે અને ત્યારે તે બેવડા આરતભર્મા અવાજે વીનવી રહે છે:

જગજૂલે આગરી પડ્યો આ તેની ખબર તું લેની ના !

(પ્રહલ્યાદી ૪૪મ)

જીની રહી તુજ નમ ન્યાં મુજને જ પીવા છટ ના !
(આજી)

જદુ પીનવું મોતને, મંદર તે કરવું નથી.
(લૂખી આલમે)

ગીનોમાંથી 'આલો' અને 'એ અણસારે' આત્માનુભૂતિથી
રસસસતા અને ખુમારીનાં જ છે:

આંખહીનો એવો ચાલો સે મર્યો !
તો જમિયો એ મોઢક વસમો ચામ ને !
વિણ દોરીએ વાણી લીધો છયરો,
વિણ મરિયો પ્રસર્યો ફડ અવામ ને !
સૌ સ્વજમાં એ મીઠી વામે વાંસળી,
કરમર વરસે કરમાં શીજો થન ને !
એ આજામાં ઊ તલવરો ઊઝો
એ ચાલે ઊ વસિવસ કાજા નામ ને !
ઊ એ ચાલે જાતલ તો સવળી થવું
પ્રશુ ! એ આજાનો રેને અનુરામ ને !

જદામય દાગોમાં પણ એ જ મંખવર્તી જાવ ડોકિયા કરી નય છે:

કદી ના કલ્પ્યું કે છવન પલકાશે પલકમાં
(સ્મરણ)

તેની ને કૃપા હોય તો, તેની લીલાના કપમાં, ક્યારેક એવું
પરિવર્તન જની આવે, પણ જની આવે સારે તો આંખની એક
પલકમાં જ જની આવવાનું કવિ કહે છે:

એક અમીપલકારે આ સો છે થયું
(એ અણસારે)

એ અમીપલકાર અને એને લીધે જે કાંઈ થયું તેની જંખી આ
સંપ્રદાન કૃતિઓ કયવી રહે છે, એમાં એની મુલ્યવત્તા છે.

ખીજી પ્રકીર્ણ કૃતિઓ વિષયોની વિવિધતાવાળી છે: ઘોઠાક પશુ ઝાલુ ભાવગીતો, સરળ પશુ અને ખી અમૃતકૃતિવાળાં દાસરડાં, સત્યાગ્રહ-સંગ્રામ વખતે એક વૃદ્ધ કવિએ લલકારેલી 'વીર દાસલ' અને 'હવિને વિદાય,' 'ધુમકેતુ,' 'એભલવાળો,' 'દશ વર્ષે' ફરી જોયેલું ઝરણુ' એમ વિવિધ વિષયોને સ્પર્શતી કૃતિઓ છે.

'એભલવાળો'ની કવિ બોટાદકરના એ જ વિષયના કાવ્ય જોડે કાવ્યરસિક સરખામણી કરશે. બંનેએ એક જ કથાનક ઉપરથી પોતપોતાની કૃતિ ઉપજાવી છે. ગીતોમાં 'ક્યાંયે ઉર થરપે નહીં મારું' એ અદ્ભુત આરંભ-ઉદ્ગારવાળી રચનાથી એ જ ધ્રુવ પાંક્તિવાળું ગ્રો. કાકારનું ગીત સહેજે પાદ આવરી. બંને કવિઓએ કાઠ તરતા લોકગીત ઉપરથી પોતપોતાનું પદ રચ્યું હોય એ સંભાવના થઈ શકે, પણ ગ્રો. કાકારનું પદ કવિ હર-જીવિંદભાઈના ગીતનું ઝણી છે એમ મને તો વસે છે. કવિતા-દષ્ટિએ રસિકા બંનેને સરખાવવાનું નહીં જ શકે.

કવિનાં 'દાસરડાં' અને 'નાનકડો ખારનો' એ મારે મન એક મુખ્ય આકર્ષણ છે. ટોલસટોચે એક ઠેકણે કહ્યું છે કે મહાનવલો કે મહાકાવ્યો ઘમડી કાઢવા સહેલાં છે, એકાદ પરી-કથા, એકાદ દાસગૃહ આપવું સહેલું નથી. અત્ત પામતી સામંતદાઈ (કપુલ) સંકૃતિવાળા સૌગંધૂની આખી ચે મૂર્તિ સુરખ આ 'દાસરડાં'માંથી જાણી આવે છે.

એનો લઘુ ગતિ હંદ, તળપદી ધગમ્યુ વાણી અને સીધાં વેધક વર્ણનો સદૃશમાં એવું વાતાવરણ ઉભરી દે છે કે પારણા-ની દોરીએ જલે ગૂંથાઈને બાકી જવનના જોખમભર્યા સાહસ-

એલ, ક્યાંક દૂર એલાતાં એ સાદસો અને વહાલસોયા પારણા
 વચ્ચે ઝોલાં ખાતો. આજક દીયોળતા દીયોળતા રસોઈ ગરમ
 રાખવા મથતી-માનો જીવ, ચાદ્દાની ગગાભેડી મજનાઓથી
 જાણે ધરમાં ધસી આગતું વન, પીઠ પર પ્રીતમને તેડી લાવતાં
 તેથી 'ધીની નાજુ'નાં અધિકારી, એવાં સૌ સર્ગાથી યે વધુ
 વહાલાં ઘોડલાં, અને આ ગથા વચ્ચે દળતે કાચે દીયોળાતો
 'તરવારિયો' આજવીર એ મધું પ્રત્યક્ષ ધર્મ રહે છે. છેલ્લું ખાર-
 વણતું હાલઃકું છે અને તે બધી 'નાનકડા ખારવા'નું ચિત્ર છે.
 ગુજરાતને આવડો મોટો દરિયાકાંઠો અને દરિયાઈ જીવન વિષે
 ગુજરાતી કવિતામાં એક છાંંટો પશ્ચ ન મળે!

જાણે લોહ ને ખારવો હસે,
 ફેવે ચઢી, સહ સુકેલી ખસે.

એઈને માડીનું હૈયું પશ્ચ હસે જે ને પ્રેરે કે:

તારો બાપુ પશ્ચ એવો હતો,
 વસમી વાટે તો માણું મૂતો,
 એણે ક્યાં છ જળમાં વાસ,
 ઉજળું'તું તોફાન આપી ત્રાસ.
 એનો તું દીકરો મારા બાપ !
 રામની રખ્યા તને આપો બાપ.
 વળાવી માત દરેલની કરે,
 નાનકો ખારવો વહાણે ચડે.

દરિયાપીચ્છી પનારું પડયું પતિને તો એ જરખીને બેઠો
 છે ને તોય હસતાં-મતા નાનકડા દીકરાને પશ્ચ એના હાથમાં જ
 સોંપવાનો છે. ખારવાએના જીવનક્રમનું કૂંચરુણ વિધિનંત્ર કવિએ
 એક હાલરડામાં, એક સધુ કાવ્યમાં. હા-હ પ્રતિભિન્નિત કર્યું છે.

આ કાવ્યો માટે કવિને સચિરેવ આશનંદન ઘટે છે.

જવું', 'વાલિડી', 'એટલી', 'માત્ર', 'જયશ', 'મેઝ',
 જેવા શબ્દો આ કવિતાને જુદી ભાત આપે છે. 'પ્રીતાળુ પોયણી'
 'વમોયો પવન', 'મુલદાર હૈયું', 'લૂપી આલમ', 'દુનિયાનું
 ડોલણ', 'હું-હાં તણા ફાફા', 'હું-છું-પણું' જેવાં કવિનાં
 આગવાં શબ્દ-મૂલખાં ખ્યાન એમ્યાં વગર રહેતાં નથી. કવચિત્
 લીલાનું લીલ, (પૃ. ૪૪) સામેનું દિંદી સામે (પૃ. ૪૦)
 ભરછક થયેલાનું હોલાના સામ્યથી ભરછકલા (પૃ. ૧) જેવા
 પ્રયોગો હશે. પણ કવિનો ભાષા પરનો કાળુ કેટલેક ઠેકાણે અ-
 જ્ઞાધારણ છે, અને એમની કવિતાની ચમુકાશ ધણી વાર એને
 આભારી છે.

ભલે મચ્છો, ભલે કચ્છો, (મનમોહ મરણવા)

મામલો ભે મચ્છો મિદમૂલો (વીર હાલ)

ચારણ, મામલુ ભાટ ને ભટા

પાડાજ્યે પાડલાં હા વજ્ય કરે,

અપદું પુચ્છની સમ સમ કરે

મરને શિયાળવાં લાળિયું કરે (હાલસાં)

હફડે ફરિયો તોફાને ચડ્યો

હફડે હુંમલો બહાણમાં પડ્યો (નાનકડો ખારવો)

ભાષા પ્રભુત્વવાળા કવિની સૈલી વખૂંનમાં ખીલી જોડે તો તેમાં
 આશ્ચર્ય શું ? ચોક્કસ ચિત્ર જોઈએ:

સવારે સોનેરી દિનકર હસે હાસ્ય મનને (રુમરણ)

ભરપે ભાલો વારો આકાશ (હાલસાં)

નશો એને મળતું એનું ભલા રઈ સુકાપે

(મિમલ)

આ હોઠ જિંજ સમા વહારા લછને છે ગાનથી

(બહાણીના કદમ)

આ સંસ્કૃતી રમણમાં કેવી વણાતી કાચળી !
(હું નહીં છું)

કોઈ સમાધિ મહાં લીન મુનિ સમુ એ
એક રહી નયન મીચી ગયું ગયું છે.

(અવસાન-જાળકતું)

અહીં મિથપત્ર હળવે હળવે
વળતું વળતું નવ કાંઈ રહે. (અમુ)

મળે નેને નેનાં અક્ય રસ કેવા થયી જતા,
અહીં મુખે મીઠી ભજક લઈ લાવો ભજકતા.

(મોન ધારણ કરતી ન્હાલીને)

આવાં મુદ્દર મનભર વણુંનો આપતી કલમની પ્રસાદી આ
કાવ્યસંપ્રદમાં આપણને મળે છે. ગુજરાતી કવિતામાં આ સંપ્રદ
એના કર્તાનું સ્થાન મહાં સદીના અંત ભાગના કવિવરોની હરણમાં
મુનિશ્ચિત કરી આપશે ' ઉત્કલજીવિતાનું હાસ્ય તું મુખે ઉઠાજતી '-
એ એક જ પંક્તિ કવિના દર્શનની ઊંચી ચક્તિ અતાવવા બસ છે.

*

✓ કવિ ગુજરાતના ત્રણ પેઢીઓના કવિઓના સમકાલીન છે.
આને અનેક વરસે એમનું કાવ્યવહેણ સ્થિર રૂપે-અંધસ્ય થતા-
ગુજરાતના અનુભવમાં આવશે. આ ભુઝમ કવિના કવિતાપ્રવાહનો
પરિચય સમેટતાં, એમના ' દસ વપે ' ફરી ભેયંકુ ઝરણુ 'ની
અંત્ય આશિષપંક્તિઓ જ હૃદયમાં રકુરી રહે એ સ્વાભાવિક છે:

તુજ સમ વહો મારું હેયું સદા નવરમમાં,
તુજ સમ વહો મારું હેયું રૂઢ સમભાવમાં.

અનુક્રમ

ક્રમ	કાવ્ય	પૃષ્ઠ
૧	કળાધ્યાત	૧
૨	રૂપ્યો ઇરાના આજમા	૨૦
૩	ઇરાનના આંખની કીધી	૨૧
૪	૧૬ દુનિયા	૨૨
૫	હું બહુ છું	૨૩
૬	સૂર્ય દિવસખંડ	૨૪
૭	દુનિયા વણી બાબરમા	૨૫
૮	બહાલીના કદમ	૨૬
૯	ગયેલીને	૨૭
૧૦	આળો	૨૮
૧૧	એ આલુસારે	૨૯
૧૨	સમર્પણ	૩૧
૧૩	સનમ વિણ	૩૨
૧૪	મનમોહ મરણ	૩૩
૧૫	આછછ	૩૪
૧૬	ના ખબર	૩૫
૧૭	પ્રેમની ખાલી ભરી	૩૬
૧૮	હસતી રમતી	૩૭
૧૯	લૂખી આલમે	૩૮
૨૦	પ્રેમઠી	૩૯
૨૧	હૃદય વગળો	૪૦
૨૨	મોન ધારણ કરતી બહાલીને	૪૨
૨૩	જતીને	૪૪
૨૪	સખી	૪૫

ક્રમ	શીર્ષક	પૃષ્ઠ
૧૫	શ્રી યરધે નહિ માફ	૪૧
૨૧	વીર હાલ	૪૭
૨૭	અસ્વસ્થ થઈ	૪૯
૨૮	સોરઠી સરદારની વિદાય	૫૦
૨૯	હાલરડાં ૧-૬	૫૧
૩૦	નાનકો ખારવો	૫૮
૩૧	પુત્ર ગૌતમનું અવસાન	૫૯
૩૨	અવસાન-ખાળનું	૬૦
૩૩	એક ચિત્ર	૬૨
૩૪	અશ્રુ	૬૩
૩૫	આશાસન-એક ચિત્રને	૬૪
૩૬	સ્વર્ગ તજતી ઇશ	૬૫
૩૭	દરા વધે ફરી ભેગું કરણ	૬૭
૩૮	વિકલ હૃદય	૬૯
૩૯	દોષ	૭૦
૪૦	ખતાવી ઇશનો રસ્તો	૭૧
૪૧	ફીરી	૭૨
૪૨	પ્રેમ ફીર	૭૩
૪૩	સનમના ભિન્નરમાં	૭૪
૪૪	સસવાડળી	૭૫
૪૫	હૃદયખંખી	૭૬
૪૬	મીઠી પલે	૭૮
૪૭	ધૂમકેતુ	૭૯
૪૮	સ્મરણ	૮૧
૪૯	એલવવાળો	૮૩

અનિશ્ચિત

Robaiyat of Omar Khayyam .	૮૭
ટિપ્પણ	૧૦૯

રુખાધ્યાત

૧

રે જાગ; શત્રિના ભરેલા ભરછડેલા જામમાં
 દિનમણિ પ્રભાતે ફેંકિયો ને ભાગિયા સૌ તારલા;
 જો પૂર્વના બાણાવળીએ રશિમ કેરા બન્ધમાં
 સુસ્તાનના આ મ્હેલના શહી સર્વ લીધા ઠાંગરા.

૨

જ્યારે ઉપાનો વામ કર આકાશમાં રમતો હતો,
 મયખાનમાં મેં સ્વપ્નવત્ સ્વરં તે ઘડી તો સુચીયો;
 —“જાણો તમે મુજ બાલુડાં ને જામને ભરતાં રહો,
 આ જિંદગીનો જામ જાય સુકાઈ તે પૂર્વે કરો.”

૩

કુકુટરવરો જ્યાં રેલિયા, મયખાનને ત્યાં આંગણે,
 જે સર્વ ઊભાં યઈ રહ્યાં, બોડ્યાં, ઉઘાડો દ્વારને;
 જાણો તમે જુજ સમયનું અહીં આપણે કરવું લખ્યું,
 રે એક વાર જુદાં પડ્યાં, ફરી આવવાનું ના રહ્યું.

૪

નવ વર્ષ આ કંઈ કાળની ઇચ્છા ઉરે ઊભી કરે,
આત્મા જઈ એકાન્તમાં વિચારવન્તો આ કરે;
જ્યાં શ્વેત કર મોજિજનો હીપાવતો જ વસન્ત આ,
છસસ સજીવન આ કરે ભૂઉરમાંહી પડ્યાં પડ્યાં.

૫

ઈરામ તો નક્કી ગયું શુભાખનો કટો સહે,
ક્યાં સપ્ત કટિબન્ધો જડેલો જામ જમશીદી વહે ?
પણ દ્રાક્ષમધુ હજી પૂર્વનો માણિક્ય રંગ ઝળી વહે,
ઉપવન હજી એ જલતણા કંઠે અહા ! ખીલી રહે.

૬

ડેવીઠ ઓપ જડ્યાં જ તાળાં-ગિર્વાણુ લાપા પહેલવી,
મધુ, મધુ, મધુ-ખંસી બળવી, લાલ મધુ મીઠું લવી,
આ વિયતમાં બુલબુલ પુકારે બાંગ શુભ પાસે જઈ
પીળા પડેલા પ્રિયકપોલે લાલી દેવાને કંઈ.

૭

રે આવ ને ભર જામને, તજ ગાઠ હૈયા-દુઃખને,
આનન્દકન્દ વસન્ત સમ તું હૈરથી ભર ઉરને;
ને કાળ આ ઊઠે પ્રસારી ક્ષણ ક્ષણે નિજ પાંખડી,
રે નજર કર આ કાળ આલ્યો પાંખ પર સ્વારી કરી.

૮

જળહળ થતાં જ પ્રભાત, લાગે પુષ્પ આ ઝળકી રહ્યાં,
રે તે ક્ષણે વળી લાગ કુસુમો ધૂળસેળાં આ બાળ્યાં;
ને આ વસન્ત શુભાળને અર્વાન પર ખિલાવશે,
જમરીદ, કેકોળાદને ય વસન્ત આ ઘસડી જશે.

૯

ખેયામ ભુક્ટા સાથ ઘડી તું જેસ પરવા ના કરી,
શું બાગ્ય કેકોળાદ, કે ખુશરૂ તણું બા વીસરી ?
ફક્તમ બિચારો છો પડ્યો જ્યાં હોય ત્યાં મરણ સહ,
મેઘાન માટ પુકારતો હાલીમ છો; પરવા ન એ.

૧૦

મુજ સંગમાં કો રમ્ય હરિયાળી લરી ભૂમિ પરે,
જ્યાંથી પડે રણુરેતનું બુદ્ધ સદા, તેવા સ્થળે;
જ્યાં બાદશાહીને શુભામી નામ ના કાને અડે,
જ્યાં તખ્ત પર સુલતાન મહમુદની કયા હેયું ધરે.

૧૧

ત્યાં તરુઘટા નીચે પ્રિયે જો એક રોટી-દુકડો,
મયનો લરેલો જામ, કાવ્યકિનાળ, ને સૂરનો ઝરો
તું મુજ સમીપ ઉઝાળતી, રેલાવતી ત્યાં જંગલે,
રે તો પ્રિયે ! તે જંગલે છે સ્વર્ગ નૂતન મમ ઉરે.

૧૨

કો કો ગણે કેવી મનની પાદચાહી, નહ છે;
 ખીજા લહે કયામત પછીનું સ્વર્ગ સુખરાશિ અહો !
 જે નગદ કરી લે હાય બાદી કાંઈ તારું છે નહીં,
 કુંગર દિસે રણિયામણા સૌ દ્રશ્યી બહાલી ! અહીં.

૧૩

શુભાષ પર કર નજર આજે આપણી પાસે ખીલે,
 કહે તે, 'ભુખો, હું તો ખીલું હસતો મુખે આ શુભશને.
 છે ભારી એ થંથી તણો હિરદાર ટપ ઘઈ તૂટતો,
 ને તે તણો ઉત્તત ખમનો બાગમાં વિખરી જતો.

૧૪

પાર્થિવ ઈચ્છા પાછળે હેયું ધસે આ હોંશથી,
 તે સર્વ ખાખ ઘઈ જતી; સફળ તો, પણ ના ટકી;
 અભિમર્યા રણ ઉપરે હિમ સમ ઘડી ઝગડી રહી,
 તે જાય ક્યાં ? કળં ના પડે, તેવું જ ઈચ્છાનું નકી.

૧૫

સુવર્ણકણ દરકસર કરી કો વાપરે છે હાં બલે,
 કે મેઘકણ સમ ફેંકતા છે વાયુની લહરી સહે;
 સુવર્ણ સમ તેને ન કો દી કોઈ ખોદી કાઢ્યે,
 એક વાર દુષ્પ્રતિવાસ પછી જન જેમ ઈચ્છા તો કરે.

૧૬

રે ખ્યાલ કર, આ જોખરા સુસાફરીના ધર મહી,
જેનાં જન્યાં છે રાત્રિદિન દારો ફરતાં તો વળી;
સુદતાન પછી સુદતાન કેવા પાદચાહીના ભર્યા
ધડી એક બે અહીંયાં વસીને અન્ત આલી નીકળ્યા.

૧૭

જમશીદ જ્યાં વિજયી બની વસતો મદિરા ઢીંચતો,
ત્યાં સિંહ કે ગરૂળી ભરે દરખાસ, લોક વહે, અહો !
ખાણાવળી બેઠરામ જંગી ગાઢ નિદ્રામાં પડ્યો,
વનખચર ઠોકે પાચ શિર પર તેહના મદનો ભર્યો.

૧૮

કો સમય મનમાં આવતું:- ગુલ એવું લાલ ન ખીલતું,
જ્યાં લોહીમાં તરખોળ સિંહર ભૂઠરે;-તેના સમું;
આ ખાગના પુષ્પે ભર્યા સુખ્મુલ સુંદર છોડવા,
કો રમ્ય મંજુલ મસ્તકેથી ફૂટતા વિકસી રહ્યા.

૧૯

આ ભે મળના છોડવા તન્તુ લીલા જેના સરે,
નદી કંઠ પર આનન્દથી જે પર ઢળ્યાં અહીં આપણે;
ધીમી પ્રિયે ! આજોટ તું-આ કોણ જાણે કોણ દાં,
લાવણ્યમૂર્તિના અધર મહીથી હશે એ ઊગિયા.

૨૦

આજ તો દિલખર ! બરી દે જામ તું રસથી ભર્યો,
 જે યંત્રણા ભૂતની ભુલાવે, લય તમામ ભવિધ્યનો;
 શું કાલ ? શા સારુ પ્રિયે ? કાલે જાણું હું તો કહી
 ગર્ભ કાલનાં હે બહાલી ! સાત હજાર વર્ષોની મહી.

૨૧

દે જો ઘણું યે વાલીકાં મંજુલ મોંઘાં મુખડાં,
 જે ને સમયને ભાગ્ય ઉરખુમારી નિજ ધરતાં રદ્યાં;
 દે એકબે બરી જામ પી પી આલતાં તે તો યયાં,
 ને એક પછી છે એક મૂંગાં ગાઢ શાંતિ ધારતાં.

૨૨

દે આપણે એ આ ભુવન જ્યાં મોજ બસ, ઉડાવીએ,
 તે તેમનું જ ભુવન; વળી આ ગ્રીષ્મ પુષ્પભર્યો સજે !
 દે આપણે ભૂમિ તણી શય્યા કરી સૂવું જ છે,
 ને આપણે શય્યા રચીશું ઠાણુને તો કારણે ?

૨૩

હા ! પ્યારી જે પણ જાય તેનો દહાવ લે ખુલ્લે દિલે
 બે આપણે એ ધૂળમાં લળીએ જઈ તે આગળે;
 હા; ધૂળ લેળાં ધૂળ; દે ધૂળમાં જ સૂવું એ નકી;
 મદિરા નહિ, ગાયક નહિ, નહિ ગાન, અંત નહિ વળી.

૨૪

આજે જ તૈયારી કરી ચલતી પકડતાં ને થયાં,
કે કાલ પછી વિમાસતાં વિમાસતાં ને ચાલતાં;
અંધારના જુગે ચડેલો બાંગી આવી બાંગ કે:-
'રે મૂર્ખ ! નથી બહલો અહીં; ના ત્યાંય તે એ સત્ય છે.'

૨૫

આલોકને-પરલોકને જે વિદ્યતાથી ચર્ચતા,
તે યોગી ને આચાર્ય સઘળા ધૂળ લેળા જો મળ્યા;
ને મૂર્ખ જ્ઞાનીના સખુન સમ તેમના ય સખક તણી,
હાંસી થઈ; વાચાળ તેનાં મુખમાં માટી પડી.

૨૬

રે આવ અહીંયાં બેસ આ ખેયામ જુદા પાસ તું;
છો ડાઘલાં બકતાં મરે છે સત્ય આ એક જ ખરું;
કે જિન્દગી યાશે ખતમ : બીજું અસત્ય બધું ઠપું,
એક વાર ખીલ્યું મુખ્ય જે, મરનાર તે જ સદાયનું.

૨૭

અતિ હલટથી હું ઘરઘરે ફાંઈ જાની-પંડિતો તણે
નાનો હતો ત્યારે ફર્યો; હલિલો ઘણી ય મુણી જ મેં.
-કે આ ખરું ને આ નહીં, પણ વાર વારે તે ઘરે,
જે દારથી અંદર ગયો તે દારથી પાછો અરે!

૨૮

મેં જ્ઞાનનું બીજ વાવિયું એ જ્ઞાનીઓની સાથમાં,
 ને શ્રમ કર્યો મુજ હાથથી એ વૃક્ષને ઊગાડવા;
 પણ આખરે તો આટલું બસ હાથ મારે આવિયું,
 હું વારિવત્ આબ્યો અને વાયુ સમો બનાર છું.

૨૯

બણું નહિ ક્યાંથી અને શામાટ હું હ્યાં આપડું,
 વારિ સમો; પાછો વળી પાછો ચ આલમ ખંઠાર હું;
 વેશનના વાયુ સમો ધાઉં અહીં તહીં હાંકતો,
 બણું નહીં ક્યાંથી વહું, ને બાઉં ક્યાં ના બલુતો.

૩૦

શું આમ કંઈ પૂછ્યા વિના; ક્યાંથી ઉતાવળ આમ હ્યાં ?
 ને એ વળી પૂછ્યા વિના; હ્યાંથી ઉતાવળ આમ ક્યાં ?
 પૂછવાની કૃષ્ણતાનાં સ્મરણ પણ દૂળાડવા
 શું જામ પર જામો રહ્યા મારે સદાયે ઢીંચવા ?

૩૧

મૂ-ગર્ભથી ઉછળી વટાવી દ્વાર હું તો સાતમું,
 બેઠો શનિના તપ્ત પર આનન્દથી ઉભરી ઘણું;
 મુજ માર્ગનાં બહુ વિકટ બન્ધન જે મળ્યાં તે છોડિયાં,
 જનનું જ બન્ધન-જન્મ ને કિસ્મત, નૂં તે છૂટ્યું કદા.

૩૨

હતું દાર ત્યાં તો એક ફંચી જેહની કપડી ના જડી,
પડદો હતો ત્યાં એક, આગે જોઈ ચક્રિયો ના જરીઃ
હું તું ઘડી ત્યાં બોલિયાં, આભાસ માત્ર જ તે હતો,
હું તું ફરી કંઈ છે નહીં, આભાસ મિથ્યા તે થયો.

૩૩

મેં પ્રશ્ન પૂછ્યો તે પછી આ ધૂમતા આસ્માનને,
અંધારમાં ગબડી જતાં પોતા તણાં ખુદ બાલને
વસ્તો બતાવા રોશની કંઈ છે ભલા કુદરત કને,
' છે અંધ બુદ્ધિ ': આસમાને આપિયો ઉત્તર મને.

૩૪

મેં આખરે આ જામ સહ મુજ હોઠ જઈને ઢાબિયા,
આ જીવનના ગૂઢ ફંપ ફેરી ભાળ ત્યાંથી પામવાઃ
એ હોઠ શું દર્શ હોઠ બોલ્યો-પી હજું જીવ છે તહાં,
પણ મૃત્યુપંજે પામતાં ફેરી આવવાનું છે જ ના.

૩૫

હું ધારું તે પાત્રે પછી કંઈ કમ્પસહ ઉત્તર કર્યો,-
-એક વાર જીવન ગાળિયું, આનન્દ તો ઊરમાં ભર્યોઃ
તે કેટલાં ચુંબન હશે આ હોઠથી પાતાં વચ્ચીઃ
જે હોઠ ઠંડાગાર મેં તો ચૂમિયો અહીં આ ઘડી.

૩૬

સન્ધ્યા સમે જાજારમાં, એક દિન મુજ નજરે પડ્યો,
બીની મટોડી ટીપતો કુંબાર કો ઉતાવળો,
ને કુંબ એ નિજ સાવ છેક જ ચોથરાતી છમથી
ગણગણી રહેતો કે “અરે, હજી બાર્ધ! હજી કિરપા કરી.”

૩૭

બસ, જામ બર; તારે પડી શી ? કાજ જો જાતો સરી,
શી પેર ? એ પૂછવું શું તારે લાભકર્તા છે જરી ?
રે કાલ તે જન્મી નથી, ગર્હ કાલ તો ગર્હ છે નકી;
તે કાજ રડવું શું અરે ! જો આજ સુખરૂપ નીવડી !

૩૮

રે એક ક્ષણ મૃત્યુ તણા રણ ઉપરે આવી ચડ્યાં,
ને એક ક્ષણ તો જિન્દગીના દૂપને છે આખવા;
આ તારલા હૂંબે અને આ કાફલો તો ઊપડે,
રે શૂન્યની જ સ્થવાર માટે તું ઉતાવળ કર, અરે !

૩૯

હા; ક્યાં સુધી આ તે પછાડી આમ દોડી દોડીને,
મથવું, અને લડવું, અને હા ! કાંઈ નિર્ણય ના મળે.
તે ગ્રેયતું સુખ માનવું, મય જેહ સુખદાતા ખરે;
આને યવું હિરાન મિથ્યા કાજ, મોહી કદુ ફલે ?

૪૦

રે દોસ્ત સૌ જાણેા તમે મેં મુજ ઘરમાં ત્યારથી
મુજ નવીન શાદી કાજ કાંસ્યો જામ છે આનન્દથી;
દર્ધ શુદ્ધ બુદ્ધિદેવીને તલ્લાક મુજ ચમ્પા થકી,
મદિરા તણી મેં પુત્રી સહ છે લમ કીધું તે પછી.

૪૧

હું અસ્તિ નાસ્તિને અગર મર્યાદને નિયમો સહે,
કે ચડતી પડતી; તે વિના ચર્ચી શક્યો ત્યાં જો અરે;
મેં જે પછાડી માત્ર હેયે કાંઈ હોંશ ધરી ધણી-
તે પૂર્ણ મદિરાજામ; એ વિષુ કાંઈ ના બીજું બળી:

૪૨

મધુગૃહ તણા હું ઘાટ પાસે મોં વિકાસી ચાલિયો,
અન્ધારમાંથી દેવ કો' મુજ સમીપ આવી લાગિયો;
સ્કન્ધે ધરેલા કુલ ને મુજને કહ્યું-“હો ચાખ આ,”
મેં આખિયું તે જે હતું-તે દ્રાક્ષ મધુ મીઠો અહા!

૪૩

હા; તે મદિરા સ્પષ્ટ ન્યાયે જન્મ મોહાં તો કરે,
ઇસ્લામી વિધવિધ પંથના જે પરસ્પર લડતાં મરે:
ચાલાક કીમિયાગર અહા! જરી કંઈક દમને કૂંકતાં,
આ નિદગીની જંગ ધાતુ ફેરવે જ સુવર્ણમાં.

૪૪

મહામૂઢ મહાનુભાવ છે સ્વામી વિજેતા સર્વનો,
પલ એકમાં છે છેલ્લો નાસ્તિક ઉર છાડાં દુઃખો;
તે સય અને વિષાદનાં જામેલ કાળાં વાદળાં,
મોહક અર્થીથી કાપતો, આત્મા રક્ષાં જે ધેરતાં.

૪૫

પણ છોક આ સહુ ડાહ્યાલાં જે જળડતાં, ને મુજ સહે
તું આવ; જગની હાયમારી છે પડી જગની સહે;
જ'ભજ ને ખટપટ તણા કો અન્ધ ખૂણે રે, પડી
મુજને બનાવે જેહ તેને તું બનાવ બલા! ધડી.

૪૬

અંદર અને વળી બહાર, ઉપર ને નીચે, ચારે દિશે,
જાદુઈ છાયાઓ વિના બીણું ન આ તો કાંઈ છે;
તે તો રમે આ ડબ્બીમાં, છે સૂર્ય જેનો દીવડો,
તે પાસ આવી ને જતી જાદુઈ આપણુ મૂર્તિઓ.

૪૭

તું જે મહિરા ચાખતી ને હોઠને તો દાબતી,
પરિણામ પામે શૂન્યમાં, પરિણામ સૌનું એ નકી;
હા; તો ધડી કર ખ્યાલ તારો, તેજ તું જે તું હથે,
હું શૂન્ય; પછી તું તો નકી જરી માત્ર ઝોણી ના થયે.

૪૮

ઉપકંઠ આ સરિતા તથે શુભાળ ખીલે જ્યાં લગી,
ખેયામ બુઢા સાથ ંહાલી, લાલ મહિરા પી જરી.
આવે ફિરસ્તો હાથમાં બરી જામ ઝેર તથો જ બે,
તું પાસ છે; લે હેતથી, પી કંપલી ના લેશ હો।

૪૯

છ ચિત્ર ને વિચિત્ર આ તો ફલક રાત્રિ-દિનનું,
ફિસ્મત રમે જ્યાં જન પરે પલકાંની ખાતર હોંચનું;
ઘડીમાં અહીં ઘડીમાં તહીં, તે ફેરવે, લેગાં કરે,
મારે, અકેકાં ગોઠવે રૂબી મહીં તે આખરે.

૫૦

‘હા’ ‘ના’ કહી ના બોલતો મુખથી હડો કેલી તથો,
રમનારના ફટકા ઝીલી જાતો અહીં તહીં દોડતો;
ફેફલ ઘ્યાં જેથે તને આ ક્ષેત્ર પર ને આમ તો,
જાણે જ તે તારું ખધું, તે જાણુનો, તે જાણુતો.

૫૧

તે અપલ અંશુલિ તો લખે, ને લખી રહી ચાલી જવી,
કૌશલ્ય કે બહિત તહારાં કામનાં ના ત્યાં રતિ;
લલચાવી પાછી વાળવા, કે અર્ધ લીટી ભૂંસવા,
કે શબ્દ ધોવા આંમુદાં ય સમર્થ ના તારા બધાં.

૫૨

મસ્તક પરે આ નીલ જે આસ્માન ઠેરો જામ છે,
રે માણીએ તેમાં છલકતાં જીવનમૃત્યુ આપણે;
તેની કને બે હાથને જાગ્યા કરીને બીખ ના,
તું હું સમું આસ્માન પણ અસમર્થ છું બહાલી ! સદા.

૫૩

અવશેષ માનવદેહ તે પણ આપ માટી પૃથ્વીની,
છેલ્લાં ક્ષણોનાં વાવિયાં બિજ તેમણે તો છે પછી;
હા, સૃષ્ટિની ખેલી ઉઘાળે જે લખ્યું છે તે સમે,
કિસ્મત તણી છેલ્લી ઉઘા તે વાંચશે નહીં જ છે.

૫૪

તુને ઠહું હું આટલું, - જ્યારે પતેથી જીવજ્યો,
વિયતે કૃતિકા શુકના ઝગકંત અથ પરે ચંદ્રો;
ફેંક્યો મને તો પૂર્વની નિર્મીત ઘટના કાંઈમાં,
જે છે જની માટી અને આત્મા તણી, તેમાં જ હા !

૫૫

દ્રાક્ષે સજડ મૂળ છે કયું, અસ્તિત્વ તે સાથે ભળ્યું,
સુષી બલે ધિછારતો, તેની ન પરવા હું કરું;
સુજ તુજ માટી તો ઘસાર્ધ ઘસાર્ધને જ જની જશે,
ઠા' ફૂંચી-દાર ઉઘાડશે જે ખહાર તે લાગી કરે.

૫૬

હું માત્ર જાણું આટલું, તે સત્ય તેજ જગાવતું,
તે પ્રેમને કે ક્રોધ સુજને બાળતો સમૂળો બહુ;
મદિરાગૃહે જો એક ચમકારો પડે હોટે કઠી,
તો દેવળે સમૂળાં ભુંસાવું, તેહથી શુભ છે નહી.

૫૭

રે તો; અરે આ માર્ગ જે પર ભટકવાનું માહરે
ખાહા અને બાળે સર્વો—તે આમ સુજ માટે અરે!
નિર્ણીત ધામે ના પછી તું સુજને જ ફસાવશે,
સુજ પાપ બહલો પાપ—એ તું ના પછી ચોટાડશે.

૫૮

તે તું, અરે જેણે રચ્યો નીચ માટીનો આ માનવી,
તે તું ! અરે જેણે જ ચોળ્યો સર્પ તન્દનવન મહો.
શું પાપ માત્રથી મૂળ કાણું આમ છે જ મનુષ્યનું,
ને માનવીને માફી બક્ષે ને લહે એ સર્વ તું ?

૫૯

ફરી સૂણ, સન્ધ્યાને સમે પૂરા થયે રમજાનના,
હજુ જ્યાં ન ચન્દ્રે ઊગિયો લલકે મખનો આલમાં;
હું કુંભકાર બુદા તણી દુકાનમાં જઈને ઉલો,
ચોપાસ માટીવાસણોની વસ્તી વચ્ચે એકલો.

૬૦

એ તો અભયજ વાત-તે માથી તણા દમ ના કંઈ,
 યાલી ચક્રા કે બાપડા, ને અન્ય મૂંગાં તો તહીં;
 અધિકં વળી બહુ એક બોલ્યું, બૂમ પાડી આકરી,
 છે કુલકર્તા ઠાણ? કે છે કુલ? કહે જ કુપા કરી?

૬૧

અન્ય પાત્ર વહંત-“ મિથ્યા સત્ત્વ માડું ના ધણું,
 સામાન્ય પૂજ મહીથી મારું, એમ હું નહીં મળું
 જેણે બધી આપસ્યથી મુજ આદૃતિ આવી જ કે,
 તે તે જ પૂજ મહી કરી કોડી જ રહે આખરે ”

૬૨

બીજું કહે-“ એ શું, અરે બાળક સારે ખીન્નાળ હો,
 તોડે ન આશુ તે જ ભરી જે હાંશથી પીતો જતો,
 શું તે જ ત્યારે તોણે તે માત્ર વથ ધર્મ કોધને,
 જે પાત્ર સચિયું આમ નિર્મળ પ્રેમની હહેરે જ છે । ”

૬૩

નવકોમ્પના ઉત્તર મળ્યો-પછી શાન્ત બડી રહી જોતિયું,
 ત્યાં પાત્ર એક હતું હઠંગા ઘાટનું સાથે પડયું:
 “ મારો હઠંગો ઘાટ તેમાં સર્વે આ હસતાં મને,
 કુંભાજ હાથ દલી ગયો શું મુજને સજતાં ખરે । ”

૬૪

એકે કહું—“ ગર્વિષ્ઠ એ કલાલનાં લોકો, વદે,
ને નર્કના ધૂંવા સહે સૂરત જગાડે નિજ એ;
જોલે જ તેઓ તો સખત યાચે ચકાસ જ આપણે—
છટ છટ; અરે એ છે લલો, ને સર્વ શુભ યાચે જ હો.”

૬૫

પણી અન્ય જોલ્યું દીર્ઘ નિઃશ્વાસો જિગરથી છોકતું
વિસ્મૃતિ લાંબીથી યઈ મુજ શુષ્ક માટી છે બહુઃ
ભરી હે મને મારા મળના હિર વ્હાલા રસ થકી,
હું ધારું હું રક્તે જ રક્તે પામું સ્થિતિ પૂર્વની :

૬૬

હજી આમ પાત્રો વાત કંઈ અન્યોન્યને કહેતાં રહે,
સૌ ટૂંકતાં'તાં ત્યાં પડ્યો ખીજઅન્દ નજરે એકને,
અન્યોન્યને ધક્કા હઈ કંઈ સૂચવે-રે ભાઈ-એ !—
સાંભળ તું કંઈ તતકાટ પેલા આંધિયાના બંધને.

૬૭

હો; દ્રાક્ષથી આ ક્ષીણ મારી જિંદગીને પોપજે,
ત્યાગેલ આ થળ જિંદગીએ-એકથી જ પખાળજે;
ને કદન પણ એ દ્રાક્ષનાં પર્ણે તણું ઢાંકી કરે,
કે દ્રાક્ષ ઠેરે જાગ-તેની નળકમાં દફનાવજે.

૬૦

એ તો અભયન વાત-તે માટી તણા હગ ના કંઈ,
ઘાલી શક્યા કે બાપડા, ને અન્ય મૂંગાં તો તહીં;
અધિકું વળી બહુ એક બોલ્યું, ખૂમ પાડી આકરી,
છે કુંભકર્તા ઠાણ? કે છે કુંભ? કહો જ કૃપા કરી?

૬૧

અન્ય પાત્ર વહંત-“ મિથ્યા સર્વ માડું ના મધું,
સામાન્ય ધૂળ મહીયી મારું, એમ હું નહીં ગણું;
જેણે ધડી આપણ્યથી મુજ આકૃતિ આવી જ કે,
તે તે જ ધૂળ મહીં ફરી ઠાઠી જ હશે આખરે.”

૬૨

બીજું કહે-“ એ શું, અરે બાળકે બહે ખીન્નળ હો,
તોડે ન પ્યાલું તે જ બરી જે હોંશથી પીતો જતો,
શું તે જ ત્યારે તોડ્યો તે માત્ર વચ થઈ કોષને,
જે પાત્ર રમિયું આમ નિર્ભળ પ્રેમની દહેરે જ છે.”

૬૩

નવકોઈનો ઉત્તર મળ્યો-પછી શાન્ત ધડી રહી બોલિયું,
ત્યાં પાત્ર એક હતું કદંગા ઘાટનું સાથે પડ્યું:
“ મારો કદંગો ઘાટ તેમાં સર્વ આ હસતાં મને,
કુંભાર હાથ હલી ગયો શું મુજને સજતાં ખરે!”

૬૪

એકે, કહ્યું—“ગર્વિષ્ટ એ કલાલનાં લોકો, વદે,
ને નર્કના ધૂંવા સહે સૂરત જગાડે નિજ એ;
બોલે જ તેઓ તો સખત યાશે ચકાસ જ આપણો—
છટ છટ; અરે એ છે ભલો, ને સર્વ શુભ યાશે જ હો.”

૬૫

પછી અન્ય બોલ્યું દીર્ઘ નિઃશ્વાસો જિગરથી છોડતું
વિસ્મૃતિ લાંબીથી થઈ મુજ શુષ્ક માટી છે બહુઃ
ભરી કે મને મારા મળના ઉર બહાલા રસ થકી,
હું ધારું હું રક્તે જ રક્તે પામું સ્થિતિ પૂર્વની :

૬૬

હજી આમ પાત્રો વાત કંઈ અન્યોન્યને કહેતાં રહે,
સૌ દૂદતાં'તાં ત્યાં પડ્યો બીજથન્દ્ર નગરે એકને,
અન્યોન્યને ધક્કા દઈ કંઈ સૂચવે-રે ભાઈ-એ !—
સાંભળ તું કંઈ તતડાટ પેલા ખાંધયાના બંધને.

૬૭

હો; દ્રાક્ષથી આ ક્ષીણ મારી જિંદગીને પોપત્તે,
ત્યાગેલ આ યગ જિંદગીએ-એકથી જ પખાળત્તે;
ને કંઈન પણ એ દ્રાક્ષનાં પર્ણો તણું ઢાંકી કેરો,
કો દ્રાક્ષ કેરો બાગ-તેની નહુકમાં દફનાવત્તે.

૬૮

કે માહરી ખાળે દટાયલ, ત્યાં હવામાં ફેંકશે
 સુગન્ધ ભરી તો જાળને, જે મજહુબી સાચો હશે;
 જાતો તહીં પાસે ચર્મ સપડાઈ જાશે ત્યાં નહી,
 અણુચેતબ્યો એ સ્થાનની જે લલક ઊઠે તે મહી.

૬૯

મેં આટલાં વરસો થયાં જે વસ્તુઓ દિલથી ચહી,
 તેણે જ લોકોની નજરમાં ચાખ મુજ હલકી કરી.
 મેં તો પ્રતિષ્ઠાને જાળી એ ચરાળી જામમાં,
 ને ગાન કેરી હલક પર ખ્યાતિ બધી કીધી ફના.

૭૦

નક્કી જ પશ્ચાતાપ પૂર્વે ચપથ લીધા મેં જ છે;
 પણ શું હતો હું સ્વસ્થ લીધા ચપથ જ્યારે તે સમે ?
 આવી વસંત જ ત્યાં કરે નિજ, શુભ તણો ગજરો ધરી,
 મારા જિગરનો સર્વ પશ્ચાતાપ ચાલ્યો પીગળી.

૭૧

ને દ્રાક્ષ સમ તેણે ખરે કાફર ગણી છે કાઢિયો,
 મોલો ખરે સન્માનનો છે છેક એણે લૂંટિયો;
 પણ એ અચંબો મુજને કહાલ ના ખરીદી શકે,
 કંઈ સાલ અર્ધા મૂલનો—જે માત્ર ચેતે દેથી દે.

૭૨

રે હાય, શુભ સહ છે વસન્તે નાથ યાવાનો અરે,
યુવા તણાં મીઠાં લખાણો બન્ધ તો પડશે ખરે;
અંદાજ છે જે કાળ કાળે મિદ સ્વરને રેલતું,
હા, ક્યાંથી? ને ફરી ક્યાં જીડયું? છે કાણ એ તે જાણતું?

૭૩

હા પ્રાણ! શકીએ સાધી ને સુમેળ હું તું વિધિ સહે,
સમૂળી દુઃખદ આ વિશ્વઘટના હાય કરવા સૌ ખરે;
શું તે તણા ચૂરા જ ચૂરા આપણે કરીએ નહીં—
ને હૃદય ઇચ્છે એમ એને ફરી પછી ઘડીએ નહીં?

૭૪

મુજ હૃદયવલ્લભ ચન્દ્રિકા તું ક્ષીણ થવું સમજે નહીં,
આ નલ તણી તો ચન્દ્રિકા તો જીગશે ફરીને વળી;
અહીંયાં પછી આ આગમાં મુજ કાજ કેવીએ સખિ!
જીગી અને જાલી જ મુજને શોધતી રહેશે ફરી.

૭૫

વિખરાઈ પડિયા તારલા તૃણ પર, તહીં મહેશ્વરમાં
ઘર્ષને પ્રિયે જાતી હશે તું મસ્ત ડગ ભરતી તહાં;
સંદેશ હર્ષભર્યો લઈ, તું તે જ સ્થાને આવજે,
ત્યાં હું સૂતો ત્યાં આવી, જાલી જામ જીધો વાળજે.

: ૨ : •

ડૂબ્યો ઇશકના આખમાં

ડૂબ્યો ઇશકના આખમાં, મારો પત્તો નથી;
ફરશે ન ફોગટ શોધમાં, યારો ! પત્તો નથી. ૧

વમળે ચડેલ ફિલને કંઈ છે જ લાન ના;
શું દિન ને શું રાત ત્યાં, યારો ! પત્તો નથી. ૨

ચઠનાર હું, રોનાર હું, તેનું ય કો'ને શું;
ચઠનારની ખુમારીમાં યારો ! પત્તો નથી. ૩

પડવું લલું, ચડવું પછી, ફિલની જ મોજ એ;
ચઠનારની મજા મહીં યારો ! પત્તો નથી. ૪

હરરોજ રડી અશ્રમ ભીનાં શુભશુભે ભુએ;
જોનારની એ જિંદગીનો યારો ! પત્તો નથી. ૫

ડૂબકી થઈ છે ગાઢ, આખમાં અંધાર છે;
ફિલચરમે ઠરી રોશની એમાં પત્તો નથી. ૬

તળિયે ગયો દરિયા મહીં લાખો જવાહીર ન્યાં;
મુજ એ જવાહીર શોધમાં યારો ! પત્તો નથી. ૭

નવા શોધજો રે દોસ્ત, હવે તો પત્તો નથી;
માશુકની મસ્તી મહીં મારો પત્તો નથી. ૮

: ૩ : *

ઇશારત આંખની કીધી

ઇશારત આંખની કીધી, ખુમારી વસ્ત્રની દીધી, ૧
કટારી શું પછી લીધી? કનક કરવાની ખૂબી શી? ૨

નથો ન્યાં અશ્મમાં ભરિયો, કતલ તો ક્યારનો કરિયો;
કટારી શું કરે તેને, પડ્યો જે ઇશકને કંદો. ૩

કતલ કરવું -ગમ્યું થાને, મરેલાને તે શું મારે?
મરેલા ના મરે કો' દી, મરેલો ઇશકનો કંદો. ૪

સનમ પાગલ બની કેવી, પડી ના સૂઝ શું એવી!
મરેલા ના મરે કો' દી, કટારી શું ધરી ખાલી? ૫

સનમ નિગાહ-કટારીની, મરેલો મહેર માની'તી,
રમત એ છો તને ભાવી, સનમ, કાફર ગયો કાવી. ૬

હુજારો આ કટારીમાં, રહો રંગાઈ આ દિલકાં,
ખરી ક્યામત કટારીથી, છુટે કાફર બિમારીથી. ૭

કટારી માહી ક્યામત છે, કટારી માહી રહેમત છે;
કટારી ખુલ્લો રસ્તો કરે ખુલ્લો સઢાયે નો. ૮

: ૪ :

રહ દુનિયા •

તારા ધરિક-ઝામને ઘૂંટકે ઠહાલી ! મારે દુનિયા રહ થઈ.
દિલનું તિમિર તૂટી ગયું, જન્નળી આંખ ખૂલી ગઈ.

અધરામૃત આશ ઉરે નથી,
નયનામૃત કેરું ય ભાગ્ય નથી,
ઠહાલી ! રાખ એ મંજૂર તું
બરબાદ છું તુજની મહી-તારાં

જ્યાં જ્યાં નાખું આંખ હું બાવરી,
જ્યાં જ્યાં જાઉં હું જિલ્લે ભર્યો,
સર્વેમાં મર્યું તુજ ગાન છે,
તુજ નામની નેદી વળી-તારાં

જેલે અંદ્રિકા સિંધુને ઉરે,
જેલે વનસતા આમ્રની સહે,
જેલી જેલી સૌ પ્રેમાનંદ લહે,
ઉર જાય વહી તુજમાં ગળી-તારાં

મીઠી લહર જે તુજ આંખથી,
ઝૂકતી રહી પ્રલાંડમાં,
મુજ ઉરે એ અરણી વહે,
પીએ આતમ તો ગળી ગળી-તારાં

કરી દે મને, કરી દે સખિ !

તુજનો; હવે ધર ઉરમાં;

કદની ધરી તુજ નામની

ફક્કીરી ખરી તુજ ઇશકની—તારા૦

: ૫ :

હું જાઉં છું .

હું જાઉં છું નિજમાં બળી ના કોઈ ઉર દુઃખ લાવજો,
બદલાઈ જાતી આ છળી તે કાજ દુઃખિયાં ના થજો. ૧

બુદ્ધિયુક્ત સમા આલાસ સૌ નિજમાં લંબી શાંતિ લીજો,
એ શાંત માર્ગ તણા મુસાફરને ન કો' રોકી શકો. ૨

ઘનરૂપ નવલ નવાં લીજો સમ્યાસમે લલકરે ભર્યાં
પળમાંહીં પલટાઈ જતાં તેવું જ આ તનનું નકી. ૩

આ સપ્તરંગી આલમાં કેવી તણાતી કાચળી !
ધીમી ધીમી વિલીન થાતી . તેમ માડું પણ નકી. ૪

એ છટા દિલહારની હેયા પરે પૂરે મળ,
દિલહારમાં જાઉં સમાઈ, ના મને રોકી શકો. ૫

હું હતો, હું ના હતો, હું છું અગર હોઈશ ના,
હું હાં તણાં ફાંફાં જ ફાગટમાં નહિ રોકી શકો. ૬

છેલ્લી સલામો માફરી નાટક તણા તખ્તા પરે,
હું પાઠ ભજવી અવનવા હું-માં ભળું ના રોક્યો. ૭

: ૬ :

સૂનું દિલતખ્ત •

દિલતખ્ત સુજ સૂનું કરી ચાલી જવું ઠીક ના સનમ !
 ચખાડી ઇશક, ચડાવી જીએ, પછાડવું ઠીક ના સનમ ! ૧

નિગર સૂનું આજ મારું, ક્યાં તણ ચાલી પ્રિયે !
 નહિ વેદના છરવી શકે, કહે ક્યાં જઈ કરવું, સનમ ! ૨

ચાળી ટિપાવું શહેરમાં સુલુએ તમે સૌ આલમી,
 આ નગરમાં લાલ લાગશે, કરી ખાખ આલમને, સનમ ! ૩

નાસી છૂટો તો બચે, બાણ રહી સુજ હાથ ના,
 પ્રલય ફાટી જીએ, ચાલી જતાં મારી સનમ. ૪

એ ખૂનવવા મેઘ મારે, અરમથી રેલી પડે;
 આખી જહાં ફૂળી જશે, બચશે ન કો' જાતાં સનમ. ૫

તુજ વસ્લ ના પામ્યો હજી, તુજ શું હજી ન ખીલ્યો જરી,
 હરદમ રહી તું ફર, ચાલી જાય એ ઠીક ના સનમ. ૬

નીતિ, લક્ષિત, યોગ-સમાધિ તુજથી હજી શીખ્યો જરી;
 પિછાન પામ્યો પ્રેમની- પ્રભુની, ત્યાં તું ત્યાગે સનમ. ૭

તુજ ઇશકભાનુ આ તખ્તે, હિર-શિખરે અંબારથી,
 સુજ ગાઠ હિમ ઝોગાળતો, ત્યાં મહાય એ ઠીક ના સનમ. ૮

કહે શું કરું, જઈ ક્યાં કરું, કરવા તણું રહું ઠામ નાં
જસમ ભાસે ખસે આ, તણીયજોડીકનાસનમ. ૬

: ૭ :

દુનિયા તણી ખાજરમાં

દુનિયા તણી ખાજરમાં મુલહાર હેયું ના મળે,
ખીલે ત્યાં દિલ હોરથી જો ક્યાંય હેયું ના મળે.

સ્વાર્થની દુઠાનમાં ઇર્ષા, અસૂયા, માંડીને
વેચવા ગુજરી મળી ત્યાં હેયું જોવું ક્યાં મળે?

સ્નેહી સર્વે સ્નેહી કે'તા, સ્નેહ શું તે ના કળે;
સ્નેહ અંગે ધૂર્તતાં રે હાય! જો અહીંયાં મળે.

શિષ્ય, ગુરુ, માતા, પિતા, બંધુ, ભગિની જો બધાં
સર્વ મનગમતું લહે, નવસ્નેહતો ક્યાંયે મળે.

પ્રેમમાં સુખ જાણીને મેં હોડમાં મૂક્યું બધું;
તો પ્રેમ મુજને ના મળે, ખાકી પછી તો શું રહું?

તું વિના મારું કા' નથી, થાયે નહિ કંઈ તું વિના,
હંગાર રે હંગાર વિજી! આ માર દિલડું ના સહે.

: ૮ :

વહાલીના કદમ .

આસ્તે કદમ તું બરતી બરતી છાં નિગાહ રે કરતી જા,
જગપૂણે આભારી પડ્યો આ તેની ખમર તું લેતી જા. ૧

ફૂમજૂમ કદમ તો તાહરા મસ્તાનીના હેરતભર્યા,
આ હમામ તારો દાખવે, આ દિલ પરે એ દેતી .

આ જુલ્ફ છટાં ફરફરે વાયુ સહ પૂરી
જાડુઈ જુલ્ફ મહીં મને વીંટાળતી તું

આ ચુનંદાં ચરમ તારાં યાગ ચિત્ત પરે
મીઠી મળા ઇશારતી એ આંખ મુજ પર .

તુજ ગૌરમુખ બાતલ કરે ગમગીની' .
એ મુખની મીઠી મળા આ દર્દીને .

આ હોઠ બિંબ સમા તહારા બિછળે
હૈયું સુલુતાં હલમલે, એ રેલ .

આ તે છટાની શી મળા! હું શું .
સમૂળાં ફિટાવે દિલદરદ એ તો જરા

ઘડુ ઠાળની મજલે પ્રવાસી .
સુખ ફેરું આ સંભારલું હૈયા પરે

: ૬ :

ગયેલીને—

- ડગલાં દમામદાર હઈ સન્મુખ આવતી,
 દિનનવળ ઉધાતું હાસ્ય તું મુખે ઉઠાળતી.
 એ તે ચંદાતું ગિંધા કે એ મુખ તાહડું ?
 એ તે હતું તવ ભાલ કે સંધ્યાનું ચોભતું ? ૧
- એ ચાંદલો તે શુકતારા હતી તુજ ભાલમાં,
 નક્ષત્ર મીન દગ હતાં તે કયાં મળે હવાં ?
 શુભાખી આભસુરખિ તું કપોલ હાય જે,
 પ્રક્ષાંડ રંગથી ભરે, એ કયાં હવે મળે ? ૨
- ઓ આભ ! પૂછું તેં છુપાવી એ છળીલી છે ?
 કયાં એ ઉઝળી ઉર બેઠી બહાલી મારી છે ?
 સુગંધ મ્હેકતી વને સ્થળે સ્થળો ભરે,
 ન પુષ્પ તો દેખાય, પૂછું કયાં સખી સરે ? ૩
- આ મેઘ ફેરાં ઉર વીંધી સેરકા સરે,
 શું જુલમ વીંઝતી સખી આનંદમગ્ન એ ?
 નક્ષત્ર ખારની ધરેલ માળ કંઠમાં,
 મોતી તારલા પ્રસારતા ચમકે જ્યાં. ૪
- આનંદ ઉરમાં ભરેલ, સ્મિત મુખમાં,
 રે કયાં મળે એ હંસગતિ માહરી હવાં ?
 ઓ પ્રાણ તત્ત્વ ! સત્ત્વ સૌ ! કહો કહાં ગઈ ?
 લપાઈ વિશ્વ-ઉરમાં એ વીજળી શમી ? ૫

: ૧૦ :

ચાળો

આંખલડીને એવો ચાળો શે ગમ્યો ?

શે ગમિયો એ મોહક વસમો ચાગ નો !

વિણ દોરડીએ તાણી લીધો છયરો,

વિણ મહિરાએ પ્રસર્યો કેદ અતાગ નો !—આંખ૦

તે શું, હું શું, કો' શું, કંઈ રહું નથી;

નથી રહું કંઈ માડું તાડું મન નો !

સૌ સ્થળમાં એ મીઠી વાગે વાંસળી,

ઝરમર વસે ઉરમાં શીજો ધન નો !—આંખ૦

પરંપરાનો તે તો દહાડો છે ઠર્યો,

તે પણ તો થઈ અનંતયુગની માત નો !

રસળસ હૈયે નીગળતા મીઠા રસો,

ઝળહળ અવિચળ રમતું હવે પ્રભાત નો—આંખ૦

વસતું લાગે તોયે તે મીઠું જહું,

કડવું તોયે અમૃતનો લાંકાર નો !

એ સુખડું પણ એક જ છે આંખી ગયું,

એ ઉર ત્યારથી ઠરિયું પ્રેમાગાર નો—આંખ૦

ક્યાં છે, કેમ ગયું, એ કળ તો ના પડે,

ગયું અને આ વલે 'સુખ નો,'

પાકા રંગો ઉરમાં જૂરે

નવ વીસરાતાં લે

અલિહારી એ મુખની ક્યાંયે ના વસે,
 જિઠે ન ક્યાંયે એ મધુર મુખનું ગાન ને!
 હેયાના મેળો તો એના એ જ છે,
 પણ વિયોગે જિઠે અવળી તાન ને!—આખં

એ આળામાં છે તલવારો જિછળે,
 એ ચાળે છે વસિયલ કાળા નાગ ને!
 છે એ ચાળે ખાતલ તો ભવથી યતું,
 પ્રભુ! એ ચાળાનો દેને અનુરાગ ને!—આખં

: ૧૧ :

એ અણસારે •

એ અણસારે આ ઉર ધાયલ છે યતું
 એ રસનો વરસાવો ધા પર સાવ ને,
 ફુનિયાનું ડાળણુ તો ક્યાંનું ક્યાં ગયું,
 ઉરમાં છાયા શા શા ગેળી ભાવ ને—એં

ઘડીમાં રમતું ઉર આ નભમાં વિહરે,
 ઘડીમાં ઉદધિ-છોળે દોડી ન્હાય ને;
 ઘડી વાયુને લેટે લે'તું હૃદયમાં,
 કાચલડી શું મત્ત ઘડીમાં ગાય ને—એં

લયબય બેટે પૂર્ણ શરીને હેતથી,
 ચાંદલિયા શું રમતું ઢેલિ-હોલ ને;
 મીઠી મનહર નભથી મેઘગણું ઝરે,
 રમતું તેમાં મેઘધનુ અધગોળ ને—એ૦

રંગાતું ંહાલીકું એ ધનુરંગમાં,
 નૌતમ નગની ટોચે ગાણ્યાં ગાય ને;
 હરિયાળી બલિહારી વનવન પાયરે,
 તેમાં બેઠું ફૂલું સમું હરણાય ને—એ૦

એક અમીપલકારે આ સો છે યયું,
 બૂલાણા છે કપરા લવના લાવ ને;
 નિશદિન મંગળ ચોઘડિયાં વાગ્યાં કરે,
 અનહદ મોળે ચડતું મારું નાવ ને—એ૦

ઝણુણી રે'છે વીણા નિશદિન નેમથી,
 એના સૂરે નંગે ટેં રસતાન ને !
 એ અણસારે આહા ! શુંનું શું યયું,
 એ અણસારે નાહું લવનું જાન ને—એ૦

એ અણસારે ધાયલ છે યાતો રહું,
 એ અણસારે જગમાં છે નિહાઈ ને;
 એ અણસારાને પળપળ ઝંખી રહું,
 કર નેડી હું એટલી બિક્ષા મહાઈ ને—એ૦

: ૧૨ :

સમર્પણ .

ઉગાર કે તું માર, મને તારી લગની લાગી છે.
છૂટી દુનિયાની હરકાર, મને તારી લગની લાગી છે.

નામ-નશો તુજ આકરો મેં કીધો છે અખત્યાર;
લે વા ના લે તુજ ગોદે, પણ પાસું તુજથી પાર-૨.

સમી સમી ધરતી હું ટાક્યો, જોયા વસમા દેશ;
સેવા કીધી વિધ વિધ, રાખી હૈયે હાંશ હમેશ-૨

તરછોડતા મા હે પ્રેમસાગર ! થાશે આ ઉરની હાલ;
ના સુજ કોઈ, ન તું વ, પછી ઠેના પર સુજ મંડાણ-૨

અધમોદ્ધારક નામ તારું સારું ઉર આરપાર;
રટણ તારું મમ શ્વાસેશ્વાસે, આ કંઈન ધર્યો શણગાર-૨

મધ દરિયો આ કારમો બહાલા ! લોઢ ઉછળતા બોમ;
વસમી કરાડયું જીતરે પાતાળે, ના દેખું રવિ કે સોમ-

આમાં તું પાળે ન કોઈ મારું, નાવ મારું એકે તું જ;
નાવિક તું, છો-તું જ સુકાન, તું સદે સઘળું તું જ-

: ૧૩ :

સનમ વિષુ .

અમારી મસ્ત દુનિયામાં સનમ વિષુ સર્વ લૂપ્ત છે;
શુદ્ધે શુલ્કનરમાં બુલ્કબુલ્ક વિનાનું સર્વ લૂપ્ત છે.

ઉડાડે હાથ ઓપાસે બની-મસ્તાન આ દરિયો,
વહી માશુક આસ્માને, નિગરમાં સર્વ લૂપ્ત છે.

પવન આ વનવને ધસંતો વમોયો - આ બધે ફરતો,
વિના દિલ્લમર સુગંધીના નિગરમાં સર્વ લૂપ્ત છે.

ઘડીબર જિંજળું જળતું ઘડીબર આંધળું થાતું,
અહા! એ આંહની વિના બધું આસ્માન લૂપ્ત છે.

હવામાં ગંધ મહકાવી વસંતે શી મજા છેડી,
વિના એ એક કાપલડી વનેવન સાવ લૂપ્ત છે.

મજાની માછલી સરતી હંચિએ હંસલી હસતી;
પ્રીતાણુ પોયણી વિના અરે! કાસાર લૂપ્ત છે.

સલે મધમાખ ગણગણતી કમળને રીઝવી મરતી
જમરને વસ્ત્રમાં લીધા વિના ઊર સાવ લૂપ્ત છે.

પરાયાં તો ધણાં મળતાં, હજી એ તે બહુ મળશે;
સનમને દિલ સહે બીડ્યા વિના જીવિત લૂપ્ત છે.

: ૧૪ :

મનમોહ મરણવા -

અમે મનમોહ મરણવા અમે એ નાવથી તરશું;
અમારી તો ખરી યદ્ધા અમે એ શોખમાં મરશું.

બધે દરિયો ઝહુ ઊઠે અમારાં મોતી સંતાડે;
દર્ધ ડૂળકી જર્ધ ઊઠે, અમે એ નીરમાં તરશું.

ચડે છે દોરી પર નટવો, ત્રિગરમાં તાન લાગી છે;
તમારે શી વળી નિસ્ખલ, અમે એ શોખમાં મરશું.

ચડ્યો શુળી પરે મન્સુર પુકારી ધંકનાં ગાણાં,
અમારી એ ખુમારી છે અમે એ શોખમાં મરશું.

બધે મરઘો, બધે ઠરઘો અમારા રાહમાં આઠા,
અમે તો ધંક પોકારી અમે એ શોખમાં મરશું.

નથી પરવા, નથી કિંમત તમારી બાદશાહીની,
અમારી ચહેનશાહત એ એ મોતી-શોખમાં મરશું.

જહાં કેરા લટારુઓ ! અમે તમને નથી ગમતા;
અમારું ત્યાં રહું કિંમત અમે એ શોખમાં મરશું.

તણ દો બાદશાહી એ, કરી દો વાજના ચૂરા;
પછી પોકારશે દિલ કે અમે એ શોખમાં મરશું.

: ૧૫ :

આજિજી

તુજ ઇશકને દરબાર ણંદા એકને જ શું છૂટ ના ?
 દિછગી-રહો તુજ જામ જ્યાં મુજને જ પીવા છૂટ ના ?

અધરામૃત આશ જરી ય નથી,
 દગદગ મળે પુણેક કદી,
 રહ્યુ ભાગ્ય એવડું છે હજી
 બહાલી ! એવડી ય શું છૂટ ના ?—તુજ

તુજ ગાન મીઠું શીઠ તે
 મદનું ભર્યું પાર્યું મને ?
 પાર્યું, પછી તરગેડતાં
 તુજને દિલે કઈ થાય ના ?—તુજ

મેસી દૂર હું નીરખું તને,
 ન રુએ ખીજું કઈ નેત્રને,
 તું જુએ ભલે ન જુએ મને,
 તમ્હુ ઠામની શું દરે મના ?—તુજ

અમીનું ગરણ તુજ ઉરથી,
 અતું તું તે શું ન જાણી ?
 થાઉ દૂર ત્યાં જ જળી મરું,
 અયિ મહેરના ! દૂર કાઢ ના—તુજ

: ૧૬ : .

એ ના ખખર

ત્રેમમાં આવું હશે એ ના ખખર,
રોજ રિખાવું પડે એ ના ખખર.
અશની આવી ખુમારી ના ખખર,
હાય ! છવ લેનારી એની ના ખખર. ૧

ગાલ પર સુરખી શુલાળી ના ખખર,
આવી દિલ દળનારી એની ના ખખર.
મીઠાં સખુનો મળનાં ના ખખર,
રીળી રીળી બાળનારાં ના ખખર. ૨

કોમળાંગી ઉર તણી તો ના ખખર,
વજ્ર સમ એ લેદનારી ના ખખર.
જે દી મળિયાં તે દિવસની ના ખખર,
રોજ રોવાનું પછી તો ના ખખર. ૩

શું સુલેખા, લયલા દેરી ના ખખર,
શું શીરિન, આવી ઠસોટી ના ખખર.
ઇશકના એ ઘૂંટડાની ના ખખર,
મારું કરશે આમ એવી ના ખખર. ૪

ઇશકના બાત્તરમાં શું ના ખખર,
સોદો મોઘો હોય એની ના ખખર.
દુનિયાના ખોડની પણ ના ખખર,
બાળી દિલ્લડાં રોજ નાખે ના ખખર. ૫

ધરકનું મોલું ફગોળે ના ખળર,
 બહાણ મધઢરિયેજ બોળે ના ખળર.
 આ બધાંની છો રહી'તી ના ખળર,
 ધરક-અમૃત-પ્રેમ, પ્રભુ! પાડી ખળર.

૬

: ૧૭ : -

પ્રેમની ખ્યાલી ભરી

પ્રેમની ખ્યાલી ભરી તું કયાં ગઈ?
 ધરકની મિજલસ સૂની, તું કયાં ગઈ?
 દિલનો રંગ લગાવી રે તું કયાં ગઈ?
 લાલ્લો ભાડી જગાવી બહાલી કયાં ગઈ?

કયાં ઠરું આ દેવી દિલની, કયાં ગઈ?
 કયાં ગુલાબું ઉર, છોડી કયાં ગઈ?
 સાંભરે તે દિવસ તુજને કયાં ગઈ?
 અંધિકાની લહેર જામી, કયાં ગઈ?

મીઠકું તુજ જાન છેડી કયાં ગઈ?
 ઘેરતું ઉધાન, દેવી ! કયાં ગઈ?
 રેલ મીઠી આંખ, મીઠી કયાં ગઈ?
 ધોઈ રહેતી દિલ મારું, કયાં ગઈ?

સાંભરે છે તે દિને તું ક્યાં ગઈ ?
 જુદા તારાં ફરફરે, તું ક્યાં ગઈ ?
 એક પરવા દિલ તણી, તું ક્યાં ગઈ ?
 હોંડતું તુજ સાથ જે તું ક્યાં ગઈ ?

મળશું પેલે પાર છે ચાલી ગઈ,
 પ્રેમસાગરને કિનારે છે ગઈ,
 દિલ ઠરી બેઠાલ ઈશ પાસે ગઈ,
 આવું આ હું પાસ, બહાલી ! છે ગઈ.

: ૧૮ : •

હસતી-રમતી

હસતી-રમતી આરે બહાલી લહેરાતી, બિભરાતી,
 અંગ મરોડે, હૃદયે હીસે, અમલ અક્ષિ વિકસાતી.

ઉર શું ઉર ધરતી, રસરસ લારતી, રામા રંગ જમાવે;
 વનની વેલી, કુસુમભરેલી, અલકલટે ઝુલાવે.

મઠી નર્ત-તી, ફૂદડી ફરતી, બાહુલતા વિકસંતી;
 મધુર મુવાસે, મસ્ત મુખે, એ પ્રેમગાન શું જાતી.

: ૧૯ : .

લૂખી આલમે

આ સખત લૂખી આલમે દિલને દિલ જડતું નથી,
બહુ વીનવું હું મોતને, મંજૂર તે કરતું નથી.

નિત સોચવું, રડવું, મુંઝાવું એકલાં આલમ મહોં,
બર આશ એક ન આવતી, વેરાનમાં જાતી વહી.

લલુકા ઉછાળે ઉર એ ક્યાં એકલું રિખાઈને,
એ આગને ખૂંચાવના ઉપાય ના મારી કને.

મુજ દિલ દોડે ક્યાં ચ, ને આ દેહ કરતી કાઈ છે,
નવ-કોઈતું કો' માનતું, ઉર એકલું બળતું રહે.

ઓ દિલ ! તું રમતું હતું, હલ વાર ના જાગી થઈ,
સહુ સોખતી વીંટી વળ્યા'તા લહેરમાં રેલી પડી.

સહુ સાથીઓ એ ક્યાં ગયા ? તે ક્યાં ગઈ ઊજળી રતિ ?
દિલ ભૂર સમ પાગલ અરે કરતું ફરે ફટકી અહીં.

: ૨૦ : •

પ્રેમકળી

પ્રેમકળી ઉભાં જીગી, કચહાં એ વિરાજે
કચહાં જઈ વિરાજે, ઘેલી રમે કયાં ઉઘાસે રે—પ્રે०

અનહદ દહેરે એની લલક તો જીજગતી,
જગત જધાને ભરતી સુવાસે રે—પ્રે०

રસની તો રેલ એની ઘડી ઘડી ચાલે
ચનનાવી મૂકે આ ઠામે ઠામે રે—પ્રે०

નથી એને મળતું એનું, જીભી એ સુકાયે;
સહુદય માળી કિંમત એની તો જાણે રે—પ્રે०

લલક એ ફેંકે ઇને, જગત આ તો છે સૂકું,
સર્વ ફૂલડાં સરખાં ગણી અવમાને રે—પ્રે०

નથી પૂરું ખાતર મળતું, રક્ષણ પણ ના પૂરું,
જીગીને એ જાણે આપમેળે રે—પ્રે०

હવે ના સહેશે એ વિના માળી રૂડો,
ઉરનાં રસનીર એને સીંચે રે—પ્રે०

મળે તો તો સારું, નહિ તો જીભી એ સુકાયે,
પછી તો જગત લલે જહુ પસ્તાયે રે—પ્રે०

• : ૨૧ :

હૃદયઉછાળો

રે ઉર તણી વાતો બધી રે'છે હૃદયમાં ધમધમી,
પણ એક પણ ના આવતી ભૂલાવવા દિલની ગમી;
અકસોસ ! સાથે વકરીને સળગી ઉડતી હાય છે,
વિયોગ ઠેરી ધમણથી મુજ દેહ આજ ધમાય છે. ૧

જોયું ન તેની સામને, દૃષ્ટિ ન મીઠી મેં કરી,
વરસી રહ્યો વિપક્ષાવ આજે ચીરતા ઉરને ભરી;
હું જાણતો, તુજ શું પ્રિયે ! સુખ, માહતું દિલ જે'થતું,
હું જાણતો, તુજ માંય મુજ આ જીવન સુખતું રેલતું. ૨

જાણ્યે છતે ય અણુજ મેં જુજ તાહરી ઉર ના ધરી,
જાણ્યે છતે મેં હુલાવી તુજ ઉર ઠટારી ઝેરની;
એ સર્વ સજિયું વાલિડી ! નીચ માનવીથી કરીજ મેં,
એ સર્વ શ્રદ્ધિયું મન વિના મેં અધમ પય અવલંબીને. ૩

હું શું કરું પ્રાશ્નિત ? શું કરવા મકી પીઠ આટલે,
બળવું સદા જૂરતે ઉરે, પ્રાશ્નિત એ મુજ પાસ છે;
જઈ શું કરું કાશીમથુરા, આદિ આદિ ક્ષેત્રમાં,
કા'માં નથી તાકાત થમવે ઉરજાળા બાપડાં. ૪

પારિવ પાપ કર્યાં નથી કે હોય પ્રાશ્નિત માહતું,
પણ ઉરપાપ તણું જ પ્રાશ્નિત ઉરમાં હો આકતું;
મુજ હૃદયસે ચમેલડી પાળી ન પોષી નેમથી,
જૂલતી હતી સ્વચ્છંદની મુજ પાસ એ આનંદથી. ૫

ઠરતું નથી, ફટકયું ફરે ઉર ખાવડું આ ખાપડું,
રે મૃગ સમું એ ત્રાસતું, શિકારી-શરથી કંપતું
સંસારથી બળતો, હું જળતો, સ્વજન ગોતું પાંથરો,
પણ સ્વજનથી સળગ્યો, ન ઠરવા એક મારે આથરો. ૬

આ ક્યાં જઈ ઉકેલવું પુસ્તક નવું ઉત્તંત્રનું,
રે ક્યાં જઈ હું મેળવું રસસાવ એ વરસાવતું;
રે'શે સદા બાંધ્યું અરે પુસ્તક મહારા ઉરનું,
ના ઠાઈ એ ઉકેલશે, ઉર ચાંપશે તુજ સમ ખડું. ૭

સહરા સમા અગ્નિભર્યા આ જગતમાં લીધું, ખડું,
તવ ઉર સમું ઝડલું અરે ! પણ અદૃશકાળ તણું ઠર્યું;
એઠો જરા, શાંતિ મળી, શીત પવન પામ્યો ઝરણમાં,
પણ હાથ ! લાઘ્યફૂટ્યો પથિકા હું બિપજ્યોતણ ઘડીકમાં. ૮

ક્યાંથી મળે ઝરણાંભર્યો એ દ્વીપ આ લડકા મહોં,
હું અંધ થઈને ચાલિયો, દેવે દીધો છોડી કરી;
જૂડું ઉરે, દાડું ઉરે, ધીખું ઉરે હું ધમધમ્યો;
ના એક બાર છે આશ, એ ઈશ ! સામું ઘડીક નો. ૯

હે મને એ દિલ મારું મેં રુમાળ્યું મૂરખે,
બોલો પવન ! નભ ! તારલા ! એ ઉર મારું ક્યાં મળે !
મળશે ફરી તો ના તબ્બું, હું ના હડું જગણમથી,
પ્રુલ્લી થઈ મુજ આંખડી, રે હૃદયની અંધી ટળી. ૧૦

: ૨૨ : .

મૌન ધારણ કરતી વહાલીને—

ભધી આશા ધીમે હૃદયપટથી ને! સરી જતી,
નિરાશા હા! આજે સરવ સ્થળ માંહે ઉભરતી.
જતું નિહાળી આ, હૃદય તણ રોપે મજાળતું,
ઉરે શું શું થાયે, કથમ કરી અરે છરવી શકું? ૧

વિલાસોમાં રેલ્યાં ઉમર એટલી ણાલ્યવયથી,
સખિ! કેા' દી જૂઠું નવ ગણ્યું હતું ઉર ઉરથી.
મળે નેને નેનાં અકથ રસ કેવા ઝવી જતા,
અહા મુખે મીઠી ભભક લઈ ભાવે ભભકતા! ૨

ધસી, આંખી ફેરું, ધડી ભર ન લે દર્શન થતું,
સખિ! હૈયે હૈયે, વિરલ મુળ ત્યાં છાઈ જ જતું.
કદી સંભારે કે તુજ બુવનમાં મધ્ય રાજની
મીઠા ચિત્રાલાપે હૃદય વહતામાં વહી જતી? ૩

હતાં તે દી જા શું ચરમ, ભય, સંકેત લગીરે,
હતું શું તે ટાલે હૃદય ઝૂર્યે આમ સદીને!
હતી ને કે વહાલી! તુજ હૃદયમાં આવી ભિરુતા,
અરે શાથી આજે કથમ ઉભરી આવી ના? ૪

મહાતી આ ચંદા ઘડીક મહીં સ્નેહે રમી રહે,
પ્રસારી આ બાહુ ઉદધિઉરની ભિમિ ઉછળે;
વળી ને આ હેરી સમીર તણી બહાલી વનવને
રમે છે ઉદ્ધાસે ઘડીક, ધઈ મંદી પ્રિય સહે: ૬

નથી એને હેયે કદી ય રકુરતું એમ લગીરે
“અરે ના ના રહેવું પ્રિય હૃદય સાથે કદી હવે;
યયાં આને એવાં, જગત અવળું કાંઈ વદશે,”
સખિ! ત્યારે તો આ જિગર જિગરે છો ભગી રહે. ૭

ઘણાં બોલી યાક્યાં અજિલ વનનાં વૃક્ષ સઘળાં,
“લતા પેલી કેવી નક્કર સહકારે જઈ ચડી.”
છતાં એ તો પામે લગીર પશુ ના લોક હૃદયે,
સખિ! બહાલી! તારું હૃદય કયમ આવું બની રહે? ૮

સહા મુખી રે'ને, કદીક સ્મરને, તો અતિ ઘણું;
રહું એમાં આખા જીવન તણું સાર્થકય મુજનું.
મળ્યું સૌ, મેં તો છે વલખી વલખી ઉર ધરિયું,
મળ્યું દેવી રેડું પ્રભુપદ મને પ્રેમભરિયું. ૯

: ૨૩ :

જતી-ને .

જરા તીરછી તું તારી આંખ લગાવી વહી જા,
મને વેચાણ તારો તું કરી બહાલી ! વહી જા—જરાં

ઉછાળે ચંદ્રિકા શી રગરગે દરિયા તણી જો !
અરે, આ ઠેકતા ખૂન ઉપરે રેલી વહી જા—જરાં

હરે આસ્માન કેવા રંગ ઉમટતું મળના !
હરે મુજ રંગ નાણુક તુજ જમાવીને વહી જા—જરાં

જર્મો ને આસમાને આ રમાવી રાસલીલા
મને એ લીલુમાં શામિલ બનાવીને વહી જા—જરાં

શુભે જુલજુલ લેટે જાન બૂલી કંટકોનું,
જહાંના કંટકો ઝાપી સતમ ! સુખે વહી જા—જરાં

કમળ બીડે છે હૈયે બુંગને સાદાંગ જો ને,
મને એ ઇશકના જામે રુખાવીને વહી જા—જરાં

નરો દે પાઈ એવો હોય હૈયે એક ‘તું હી તું’
મટે હું-ધું-પણ આ એ સળક પઢવી વહી જા—જરાં

જરા તીરછી તું તારી આંખ લગાવી વહી જા,
મને વેચાણ તારો તું કરી, બહાલી ! વહી જા.

: ૨૪ : •

સખી

સખિ હો ! તારાં ભિન્ન સ્વરૂપ.

માયામાં મોહાંધ જની હું, યર્ષ ન શક્યો અનુરૂપ,—સખિ !
 પળપળમાં તું હસતીરમતી, પળમાં ચંડીરૂપ—સખિ !
 પળમાં તો મલકંત મુખડે, નયનો જિલરે અનુપ—સખિ !
 ધડીગજ્જન્તી, ધડી જગકંતી, શાંત ધડી તું સ્વરૂપ—સખિ !
 ધડીમાં સર્વ વિસારી હર્ષ તું, કપોત ધરતી સુખરૂપ—સખિ !
 હૃદયે હૃદય મિલાવી ધડીમાં, લવહુઃખ કરતી દ્વર—સખિ !
 ઠેમ બુલાયે, ઠેમ રહેવાયે, તું વિષ્ણુ આ લવધૂપ—સખિ !
 સર્વવ્યાપી છો, સર્વજ્ઞ-છો, પણ નથી તું એ રૂપ—સખિ !
 તુરૂપ વિષ્ણુ છંદ્યુ લક્ષ્મી આં, રૂપી મરુત લવધૂપ—સખિ !

: ૨૫ : -

ઉર થરપે નહિ મારું

. ક્યાંયે ઉર થરપે નહિ મારું,

પ્રભુ! હું તે કેમ જિગર ઠારું—ક્યાંયે

ઘડી ઘડી બિભરી કોકિલા ટહુકે, હૃદય પાથરતી રસાણું;

આ અહીંયાં રકુરી વેલ રૂપાળી, મહકી સુગંધ ઉર બોણું

—ક્યાંયે

મંદ ગતિ કરી સમીર રમે આ વેલી સુમન સહ કેવું,

ઝરઝર ઝરઝર ઝવી રહે છે વાહલડી ઉર ભોણું

—ક્યાંયે

ફર ફર ફર ગતિ વાયુ રમે આ એકલ વળી મળી ટોળાં;

ફૂળે કોકિલ ઘડી ઘડી બિલ્લે, અધિક અધિક રૂપાણું

—ક્યાંયે

મ્હોર, ઠળી, ફૂલ, સિન્ધુ વેલ, તરુ, બહેન વહે મહવાણું;

આંદની, વાહળી, સૌરભ, સખી સહ નદીતું આ શું ગાણું

—ક્યાંયે

આ સહુ ફિલ્લાં ફિલ્લાં વહે છે, તુજ વિષુ કળ નવ લાણું;

ઓ સખિ! ઓ સખિ! હૃદયને દે રસ, ઉર ન થરપે મારું

—ક્યાંયે

: ૨૬ : .

વીર હાઠલ

લિઠ આળસ તણ, કેમ સૂતો હણ,
માતની લાજ લંટાય ત્યારે ?
‘સપુતને હોય ના જંપી રે’વું જરા,
હુઠ-પડકાર સુણાય ન્યારે. ૧

દોષ ખૂંદી રહ્યાં બાંધવો તાહરા,
મામલો નો મચ્યો મોટમૂલો,
ધન્ય અવસર મળ્યો માતના ઝણુને
ફેડવા, તું રખે હોય ભૂલ્યો. ૨

નો પછે શંખને . લેરી નાદી રહ્યાં
બધુ . ધૂમે રણે સર્વ આને,
સાધુ, સંન્યાસી, સૈનિકવર મોહને
બૂઝ-રચના રચી યશ કાને. ૩

ખાજ ને ખાન, પંડિત યુવાન આ,
પ્રથમ હલ્લે ખડા મોખરે નો.
હાક-પડકાર . નો વીરના ગાજતા,
તું અરે આળસુ આમ સૂતો ? ૪

તોપ-સલતાર ના, વૈરહિસા નહિ,
શસ્ત્ર નવલાં ધરી ધાવું યુદ્ધે;
સન્મુખે ધાવ લેવા સમી છાતીએ
આંખ ઠરવી નહિ લાલ કોપે. ૫

છે! અરિ તોપણંદ્રક છોડ્યા કરે,
 છે નણે આગ વિમાન છોડે,
 આગળે આગળે ઠઠમ કૂચ આગળે
 મઠને તો સદા હોય હેડે. ૬

યુદ્ધમાં જાપશું તો મોંઘી સુક્તિ મળે,
 લાજ લાજેણી જગજીમ ગાયે;
 જય થતાં જાંધવો અન્નવચ્ચો મળ્યે
 જીવનનું સુખ લેતાં જ થાયે. ૭

કોટિ પાંત્રીય સંતાન મા હિંદના,
 જ તોય છિટાનિયા ગર્વધેલી !
 ઠોકરે ભારતી આપણી લાજને
 આજ ચક્રવૃત્ત એ છે જનેલી. ૮

શરમ છે, શરમ છે કોટિ પાંત્રીયને
 ભે જનેતા 'મરે મુખ વીણે;
 યુદ્ધમાં ધમધમો, આજ મળિયો સમો;
 વીર ! ધાવું નહિ પાય દીણે. ૯

કેસરી સાડીમાં વીર વીરાંગના
 રણ ચડી હોય શું ચંડીદેવી !
 આપી પડકાર જાલિમને ધૂજવે,
 હોંશ એને ઉરે આજ ઠપી ! ૧૦

●૬ રે-છઠ્ઠ બહવીર ! આજસ તણ,
 સુદના નાઠ રણભેત્ર રંગે;
 આજ અવસર મહા મીંઘમૂલો મળ્યો
 કેમ માણે સૂતો નીઠ સંગે ? ૧૧

વીજના વાત છો તોપ વીંછી રહે,
 કૂચ હો આગળે આ અનેરી;
 આગળે આગળે, કદમ ભરવા સઠા
 છો જડીઓ પડે મોત કેરી. ૧૨

૨૭ :

અસ્વસ્થ ઉર

ગમતું નથી મુજને રે સંસાર તો જાણે દીસે,
 ઠળ ના કંઈ પડતી રે શી ખ્યાસ આ હૈયા વિશે !

સ્નેહ-સ્વપન પળપળ કૈં આવે, આવે એવાં જાયે,
 ભૂંસાતાં, કદિથી ખસતાં, કાળજ કોરી ખાયે—ગા

પ્રતીતિ હવે નહિ રહેલી કો'ની, જે આવે તે તેવાં રે,
 સત્ય હોય તો પણ શંકાથી મન પડતું વમળોમાં—ગા

આમ થતું કાં ? કારણ આનું ? શું મુજમાં કંઈ એવું રે,
 જેથી સમજાં બહારી બાજે, શું મુજ દિલહું મેલું રે—ગા

: ૨૮ : •

સોરઠી સરદારની વિદાય

જય હો જય હો તારો રણધીર,
મારો સિધાવે સોરઠિયો વીર.

ઠાર્ય કુશળતા કૃષ્ણની સાધી,
હયારામનો ઠંડ ઉપાડી,
ખુદ - મહાવીર સમ ગાણ—મારો૦

પેરણ સુદામાનું પહેરી,
નૃસિંહની ભક્તિ લલકારી;
સા જ મ તી ચ છુ ગા રી—મારો૦

શત્રુજય ગિરનાર નિહાળે,
હયા, ભક્તિ ને પ્રેમ તું પાળે;
તું કો'તું હૈયું ના બાળે—મારો૦

તેં સમશેર સત્યની કીધી,
ઢાલ અહિંસા ફેરી લીધી,
સેના પશુઓ ફેરી બીધી—મારો૦

જ્યાં બા ત્યાં જયકાર જ તારો,
દેવમહર્ષિ શા ઉદ્ધારો;
સાચો રાષ્ટ્ર તણો. ખુદારો—મારો૦

ધન્ય ભૂમિ સૌરાષ્ટ્ર તને છે,
સાધુવીર મોહન જન્મી જે
તુજ કુળને દીપાવી રહે એ—મારો.

કેલિના કુટિલ પ્રકાર, જગત અધાપે આજતા,
નામ સમો પુ કુઠાર, છેદો સત્ય ધાપે ઠરી.

: ૨૬ : -

હાલરડાં

[૧]

સૂર્યજા, સૂર્ય મારા મોંઘેરા વીર,
તુંને દેખી મારે હૈડે ધીર;
હાથથી ગયું ફરી ઠર્યે હાથ,
વસમા વેરી સાથે લીડી જાય.

ખાપનાં છાંડાં લેશે વેર,
જોયલ લોં પાછી આણશે ઘેર.
સૂર્યજા જાયુ! હજી તારે છે વાર,
રણમાં જોલવા ખાંડાની ધાર.

સિંહનાં તે તો સિંહ જ થાય,
એ નહિ કોઈની શેઠે ઢળાય.
વાવડો આ મર અપહું કરે,
ના સુજ બાપલો એથી ડરે.

મરને કડાકા આલે થાય,
નૈં સુજ વીર જરા ગભરાય.
સૂઈ જા, સૂઈ મારા કેસરી વીર,
હરજો ગૂણાવે જનેતા ધીર.

[૨]

બાઈ મારો છે તસ્વારિયો,
મલક બધો મારા બાઈનો ધિયો.
બાઈ તો હાથમાં જરછી ધરે,
વેરીને સામો ઊછળી ઘા કરે.

બાઈ મારો તો ચડશે ઘોડે,
વાંસે ટોળી બાઈજંધુની દોડે.
મારતે ઘોડે બાઈ રણમાં ધસે,
ઊભી માતાનાં કાળજ હસે.

માથે નવઘરું ને ફેડે કટાર,
હાથમાં લાલું, બાઈ ઘોડે ટટાર;
ઝીણલી મૂછની ફરકે દોર,
મરકંતું મો, રૂઠો અંગમરોઠ;

ન્યાળી ન્યાળી માનાં કાળજ હસે,
એની છબી ના હેડથી ખસે.
હમણાં તું ભાઈ! સૂઈ જા, સૂઈ,
ઓરો ઓરો આવેદી તુજ, ભાઈ!

વીરની મા હાલાંવાલાં ઠરે,
સામી ભેતી ભેતી વાતું ઠરે.

[૩]

મરને શિયાળવાં લાગિયું ઠરે,
વાઘ ભલેને રાને ઘૂરકી મરે.
કુવાંડું તોય ન ફરકે, વીર!
ભેતાં તુંને માને હેડે ધીર.

તું કરશે વેરી પાંચરા,
તું મૂજવશે બાધી ધરા,
ભરશે ભાલો તારો આઠાથ,
હરશે તું વેરીના હેયાની આથ.

તેગ તારી નેં ધ્યાને રહે,
માર માર કરતી માયાં લહે.
ગાંડા ઘોડા પર ગાડો અસવાર,
કાણુ ઝીલે એ ભરછીની ધાર?

વાઘકાળ કેા મેંગળ ઝીલે,
ભેઈ બાપલો, કાળજ ખીલે.

સૂઈ બા, સૂઈ, મારા રણના રાજા !
છે હજી આગળ કામા ગાજા.

[૪]

નીંદરડી કર રે નીંદરડી કર,
હમણાં તો વાલમા ! નીંદરડી કર.
તારા બાપુ છે ગરમાં ગયા,
માણકી પર છે સ્વારજ થયા.

આવશે મારણ મોંઘેરા કરી,
લાવશે લૂટ્યું એ ફરની ખરી.
ચારણ, માગણ, બાટ ને લટા
લાડુ આરોગશે, પામશે મતા.

ધોળશે અમલુ શેરશેર રાજ,
રાત દી બિડશે બમણી મોજ.
બેસશે કોકેર બણી કણી,
બક્ષિસું દેશે સૌને ઘણી.

બાઈબંધુને ધોળા બરી
પાશે અમલ હોંશે કરી.
હાથરાની મધ્ય તુને, બા ! લે
અપટીના તાલથી રમતું કહી,

તુને રીઝવશે તારા બાપા
આવશે કાલ સવારે આપ.

નીંદરડી કર રે નીંદરડી કર,
હમણાં તો વાલમા ! નીંદરડી કર.

[૫]

હાલાંવાલાં મારા બહાલા કરું,
તાણતી દોરડી હું તો કરું.
ઘોડાળે ઘોડલાં હાવજ્ય કરે,
અપહું પુચ્છની સમસમ સરે.

આવી ઘોડલાં જિભાં અહીં,
ઠોકતાં દાળડા પગના લે.
ધીની નાજસું એને પાવી, બાઈ !
તારા બાપને એ લાબ્યાં આંઈ.

વાળુ-વેળા તારા બાપુને યઈ,
સૂઈ બ વીર ! એને પીરસું જઈ.
ખીલીએ હાલ છે એલે ધરી,
હટારી કહેથી અળગી કરી.

બરછી જિભી ટેકવી આંઈ,
આ તરવાર પણ ટાંગી ત્યાં.
છોડી લેટ એ આવે, બાઈ !
વાળુ એને કરાવું જઈ.

હાથપગ, મુખ આ ઘોઈ કરી,
તારા બાપુ બાઈ ! જિભા જરી.

ફરથી આવ્યા મજલું કરી,
પીરસી વાળુ આવું વળી.

કર ના ખેાટી, યાઠવાપાઠ્યાએ,
હાથે દીએ આજ આવ્યાએ.
હાથાંવાલાં સૂઈ જાને વીર,
તને જોતાં ટાઠાં છે ઉરહીર.

[૧]

વનમાં સાદુજો ત્રાડું દીએ,
સાંભળી વીર મારો તો જિછજો.
પગના પછાડા અપટે દીએ,
જોયામાં પાનિયું લેરવી દીએ.

જિછજો વીર ઘોડિયાની માંય,
સાદુજા સામા હોકારા થાય.
ચેલો ધરાને ત્યાં મૂજવે,
વીર મારો ધરને ગાંડું કરે.

ચેલાની ક્ષણ વનવનમાં થાય,
વીર મારો ઠેકે ધરમાંય.
સાંઢડા, પાડારેડા જખા
ત્રાસતા ત્રાડ સૂણુંતાં આ.

ચેલાની ક્ષણમાં આવતા સો,
વીરની ક્ષણમાં લેરીડા જો.

આવશે વેરીઠા અપટમાં આ,
ખાલસાદુળો મુજ જેલશે બ્યાં.
હમણાં તું સૂઈ જા, બહાલા વીર !
તને જોઈ જોઈ અમ હેઠે ધીર.

[૭]

નાનુઠો ખારવો મોટો વીર,
ખાપની જેવી એને હેયે ધીર.
વાણે બાવા એનું અંઝ જીછજે,
યગ પછાડી એ તો મુજે ન સૂવે.

તારે કરવા ભાઈ ! દરિયા શું જોલ,
પાર કરવી ભાઈ ! મોટી રેલ.
તારાં પોઢણાં પાણી-પવન,
તારાં તો જોઢણાં જિંથું ગગન.

ઘર તારું આ પેલું પડાવ,
તારું તો રાજ છે તારું નાવ.
સફર કરી મારો ભાઈ આવશે,
નવેદ ધરીને ભાઈ માને રીઝવશે.

દરિયાપીરને , નાજિયેર ધરી,
દુખણાં લઈશ ભાઈ ! હું તો ખરી.
હમણાં તું સૂઈ જા, નાના ટેડલ,
આગળ કરવા છ તારે ગાજા જોલ.

: ૩૦ : .

નાનકડો ખારવો

નાનકો ખારવો બહારો ગયો,
ઢાળશે દરિયો ફરનો ધણો.
છિછળે લોહ ને ખારવો હસે,
દૂવે ચઢી, સઠ સંકેલી ખસે.

છોને મગરમચ્છ અપહું દીએ,
બહાણને ટંકેલ બચવી દીએ.
હકુડે દરિયો તોફાને ચડ્યો,
હકુડે ડુંધલો બહાણમાં પડ્યો.

જેમ જેમ બહાણ ઉછાળે ચઢે,
ડુંધો ગડકે ને ગોટા વળે.
છોને પવન પછાડા ખાય,
નાનો ટંકેલ મારો કરે ન 'હાયા'

તારો બાપુ પણ એવો હતો,
વસમી વાટે તો માથું મૂકતો.
એણે ક્યો છે જળમાં વાસ,
છિછળ્યું તું તોફાન આપી ત્રાસ.

એનો તું દીકરો, મારા બાપ!
રામની રખ્યા તને આપોઆપ.
વળાવી માત ટંકેલની ફરે,
નાનકો ખારવો બહારો ચઢે.

: ૩૧ :

પુત્ર ગૌતમનું અવસાન

સુજ પુષ્પ તો મહકી થકી, હતું ના હતું, અપટાઈ ગયું,
મીઠું પંખીડું સૂર ફેંકીને, પળમાં પ્રમાણ કરી રહ્યું.

જે રક્ત મમ નસમાં વહે, આ હૃદય ધીકતું ધમધમે,
તહિ કામ આવે આ સમે, એ જતો ના રોકાય રે-મુજ.

સુગંધભરી સુજ જૂંપડી આ દહેર થી ઉછાળતી,
ગીતો મીઠાં ઉરમાં મળ્યા, મીઠું થયું તું હવલું-મુજ.

પાળ્યો તને, પોષ્યો તને, કરજૂલણે સુલભ્યો તને,
લાચાર બાજ ઊભાં અમે, હૈયે ધરી યાંખ્યો તને-મુજ.

કર ફેરવ્યા તેં અમ સુખે, વળવ્યો અરે મારે ગળે,
કર જોડી કેં સૂચવ્યું જતે, અમ ઉર થકી એ ના ખસે-મુજ.

આ હાથથી પંપાળિયો, આ હાથ અમૃતથી કર્યો,
હૈયાસૂને હુતાશમાં હોગ્યો તને હાથે જ આ-મુજ.

બંધુ ગયા જે વાટમાં, બહાલા પિતા પણ બ્યાં પળ્યા,
તેં એ જ લીધો માર્ગ, જોજે વાટ તું મારી ત્યહાં-મુજ.

બહાલા ! જોજે વાટ અમરપુરીને આંગણે,
ઊરના સૌ ઉચાટ ગોતમ ! ગરવા ત્યાં દળે.

અવસાન-ખાળઠનું

રે તે થયું નવલ પુષ્પ વિલુપ્ત બહાણું,
 બાલ્યું ન હા ! મુખથી વેણુ જરાય કાણું.
 કાંઈ સમાધિ મહી લીન મુનિ સમું એ
 જોઈ રહી નયન મીઠી ગયું-ગયું તે. ૧

કેવા શરો સહુ હતા અનુકૂળ એના !
 આપી અનેક ઉચી આશ રી આવીને છાં !
 એ આપ તો ગઈ, ગયું કુસુમે મળતું,
 બહાણું હસ્યું ન, નવ કાંઈ રડ્યું બિચારું. ૨

મારે ઉરે જહુ હતું રમવા સહેં તે,
 એને ઉછંગ લઈ ગીત સુણાવવાને.
 એસાડી ખીઠ પર અશ્વ યવાની ચે તો
 મોટી મુરાદ હતી, હાર્યા જૂંસાઈ એ તો. ૩

તેના સહોદર સહેં કરતાલી પાડી
 સંતાર્ધ 'હાઉ' કરી હાસ્યભર્યો ઉપાડી,
 એને ચૂમી મૂઢલ એક ધરી કપોલે,
 જે હોંશ અંતર હતી, ગઈ આજ તો એ. ૪

એ ધોલકી-ધર રચે, મહેમાન ત્યાં હું,
 એ અશ્વપાળ, જનું અશ્વ જ એ તણે હું.
 એ યાય જૂપ, જનીએ સહુ સેવકો, ને
 એનાં મીઠાં અમીભર્યાં સહુ વેણુ ઝીલે. ૫

હોતી રી. હોંશ કર જૂલવી તું ઉપાડી
 ઘેરાઈ બાંધવ થકી પળવું, મળાથી.
 દેખાડવાં કુસુમવૃક્ષ સુવેલ ફૂલી
 સૂણાવવાં કુન્નિત પક્ષી કરે બકોળી. ૬

હું ચે જઈશ તહીં, શાશ્વત ના અહીં હું,
 આ તો જરી ભવમહી રહું લેટવાનું.
 ત્યાં છે ભૂમિ અમર, શાશ્વત ત્યાં જ તે છે,
 તે લેટશે જ મુજને તહીં તાતદ્વારે. ૭

છો ત્યાં રહું કુસુમ શાશ્વત સૌખ્ય માણે,
 ધમ્ધું હવે નહિ અહીં મુજ આંગણે એ.
 ધમ્ધું ન કે અશુભ શ્વાસ અહીં લહે એ,
 જે તાતના વિમલ અંતરશ્વાસ લે છે. ૮

સંદેશ એ લઈ ગયું મુજ દૂર દેશે.
 રીઝાવશે તહીં રહું પ્રભુને હું ઠાજે,
 મારા સહોદર, પિતા સહ એ રહેશે,
 ત્યાં રાખશે જરૂર આસન મુજ માટે. ૯

ને વાર ના બહુ હવે પળવા તહીં તો,
 હું ત્યાં જઈ જરૂર લેટીશ બહાલીડાને
 ત્યાં નમશે ફરીથી મંડળી એ અમારી,
 ત્યાં રેલશે ઉર અખંડ શું ઉર ઠારી ! ૧૦

છો ત્યાં ખીલે કુસુમ તાતનું તાતપાદે,
 છો ત્યાં રમે હૃદય તાતનું તાતહૈયે.

ઇનકું ન હાં અધમ લાગ્ય મહાં જ એને,
સંતુષ્ટ છું, જરૂર એ પિતૃપાદ સેવે. ૧૧

• ૩૩ : •

એક ચિત્ર

જુઓ, દેખો તો જરી, ત્યાં શી જમાવટ જામી છે !
ઇશકની મિજલસ મળી ત્યાં રંગબેરંગ પ્રસારીને.
મજનું કે જરી જામ લયલા દિલ ઉછાળે ઝીલતી,
વસ્ત્રબાણમાં રમાડી આ ગુલગુલે રસ વૂસતી.
શા સૂરો મધુરા વહે ત્યાં દિલદિલે શું છ રહે,
ફરહાદ ને શીરિન આ તો ઇશક - શરાબે બોળતી.
અશ્મચશ્મે મહેર વહે છે લહેર બિલરે દિલની,
આ જુલેખા બે રમાડે ચૂસુફને મોળે ચડી.
આ બધે બે ઠામઠામે પ્રેમની વહેતી નદી,
પ્રેમીઓ તરબોળ જુઝાવે પિપાસા ઉર તણી.
તાત બેસી તખ્ત ઉપે બિલરે આનંદમાં,
શી મઘા એને ઉરે નિહાળતાં નિજ બાણુડાં.
પૂર પ્રેમનું ઉછળે આ તાત-પાદ ધુએ રસે,
શી ખૂબી ! દે શા તરંગો ! બે જરા આ તો પ્રિયે !

: ૩૪ : -

અમ્ર

સ્મૃતિ રમ્ય અલૌકિક ભગતી જે,
રસપાનની આશ ઉછાળતી તે.
નવ ઠાંઈ મનોરથ છેક સરે,
ઊર ગંડું ગની ધખતું જ રહે. ૧

અહ ! જિહ્વીના સહુ ભાવ રૂઢા,
બદલાઈ જતા વહતા વહતા;
અહીં મેઘધનુ હળવે હળવે,
ગળતું ગળતું નવ ઠાંઈ રહે. ૨

નીરખે નયનો ન ઉલાજ જરા,
અફસોસ, વીલાં થઈ મંદ થતાં;
અહીં પોયણી મંદ થઈ હળતી,
શરી અસ્ત થયો, ઊર આશ જતી. ૩

અહીં એ જ હશે, અહીં એ મળશે,
હમણાં-ઊર આશ અહીં ફળશે,
ઊર એમ ગણી જ નિરાશ થતું,
ધુંધવાઈ રહે ન્યમ ધૂમ્બાર્યુ. ૪

પણ ત્યાં ય પ્રભુ ઊર રક્ષી લીએ,
અહ ! અક્ષિ તણા રસસાવ વહે.
પ્રભુ ! એમ જ અશ્રુ સુકાવીશ ના,
પ્રભુ ! પ્રેમ રહું રહું માગી હવાં. ૫

રહતાં રહતાં પ્રિય તે મળશે,
મૃદુ અથુ સીંચે ઉર તે ફળશે.
ફળશે જ અને ન કદી તળશે,
પ્રભુ ! એ રસપૂર જ મોક્ષ ખરે.

૬

: ૩૫ :

એક મિત્રને આશ્વાસન

પટે પીઠ પર મારે, સહેવામાં સુખ છે બહુ:
હાર્યે વસતું હુઃખ, બવસાગરની રીત એ.

સખા! બહાલા! આજે હૃદય મમ જાણે કંઈ નવું,
કરે અંગો મારાં વિકળ સઘળાં શોકથી ભર્યાં.
બવાણા હૈયાને લગીર નવ આશ્વાસન મળે,
વમોર્યું તે નાસે હરણુ સમ ત્રાસે અહીંતહીં.

હશે આ ટાણે તો તુજ હૃદયના બાવ વસમા,
મુંઝારું ના બહાલા! જીગર મમ એ તું રસિકડા!
બવાળિધમાં નૌકા ચડી ચડી સહે માર વસમા,
અરું સોતું બેને નિત સહી રહે તાય નવલા.
દિપાવે તે અંતે નૃપવર તણા સુસુકૃદને.

“લીએ કુંતે! મંઈ વર” પ્રભુ હસી એમ વહિયા,
 “પ્રભુ! આપો દુઃખો”, સતિમુખ થકી વાણ નીતરી.
 “ન ચૂકાયે નીતિ, હૃદય નવ ચૂકે ફરજને,
 કસોટી આંકે ॥ વિભુ મનુજ કેરા હૃદયની.”

કયહાં નીતિ, ભક્તિ તુજ હૃદયમાંકી વસી રહી।
 કયહાં પાપી કર્મો અધમ જનને ઉચ્ચ જ લીએ।
 ભલે હાર્યો જાણ, અધમ જન છે કાવી જ ગયા,
 સખા! એવા સાથે તુજ તણું ન છાજે મિલન આ.

: ૩૬ : •

સ્વર્ગ તજતી ધ્રુવ

[ધિખરિણી]

ન ધારેલો કે' દી મરણ થકી જૂગે પય અરે
 થયો ધા આ દારી, તણું સ્વર્ગ! આજે કયમ તને?
 તણું શું હું મારી જનમભૂમિ, કેડી પ્રિય અતિ,
 વળી છાયા શિંગી તરુ તણી વહે ને લગી લગી। ૧

ફરે જ્યાં દેશાસે વિકસી ઉર દેવો અહીંતહીં,
અરે! જ્યાં મેં બાંધી અહરનિશ આશા સુખ તણી.
દુઃખી જો છે તોયે અચળ ઉર શાંતિ અહીં ફરે,
હતી આશા આંહીં મરણદિન જોવો અમ ધરે. ૨

અરે પુષ્પો બહાલાં નવ વિકસશે અન્ય સ્થળમાં,
પ્રભાતે હું બહેલી તમ સમીપ આવું હરણમાં.
વળી સંધ્યાકાળે વિરહ તમ હું ના સહી શકી,
વળું મોડી મોડી તમ નજીકથી આશની બરી. ૩

ઉછેર્યા આ હાથે, પ્રથમ કળીથી આજ દી સુધી,
વળી પાડ્યાં નામો, અરર, તજું હૈયે પ્રજળતી.
તપે જ્યારે જાનુ, જતન તમ ઠો'થી થઈ શકે ?
કહો. ઠો' ઉછેરી અમીઝરણનું પાન ધરશે ? ૪

લતા-કુળે બહાલી, અહીં લગન રૂડું થઈ રહ્યું,
ખીલેલા પુષ્પોમાં કુજન મૃદુ જ્યાં છે વહી રહ્યું,
દિપાવી મેં પોતે, મધુર વળી વાસે લલકતી
ઠરે આંખો જોતાં, અહહ, તજું જો શે રસભરી ! ૫

ફરું શું હું છોડી અધમ જગમાં આ સરવને,
રહ્યાં છે જ્યાં ઘેરી કમળ, જડતા ઘોર જ ગધે ?
શી રીતે આ પ્રાણો અમ ટકી શકે જોરની મહી,
ટક્યા છે જો નિત્યે અમરદ્વગ લક્ષી અહીં વસી ? ૬

: ૩૭ : -

દશ વર્ષે ફરી જોયેલું ઝરણુ

અહહ ઝરણું! શી આ લીલા અનુપમ ભાસતી,
હૃદય રસ તું આપે જ્ઞાતા! અતિ અતિ ઊભરી.
શીતળ રસથી ઠારે કેવું ઊઠાં ઉરધાવને,
નિજ હૃદયને લેપે લેપે સૌચ મૃદુ લાવને. ૧

દસ વરસની તારી ખૂબી નવાં રૂપ ધારતી,
દિન દિન વધી ઊઠા રૂઝા રસે રહી ફાલતી.
હતું સ્વરૂપ તો તે વેળાનું બર્ચું દિલ, ખાલુકાં!
કંઈ કંઈ ધર્મ નાચી-રાચી, દહી, રમતું સદા. ૨

સમય સરતો આલી જાતાં, કંઈ વરસો વેદ્યાં,
હરખી હરખી પાછું પામું હયું તવ આજ, આજ
ગલીર વહને વહેતું કેવું જરા મલકી રહી,
અગણ્ય ઉરમાં ચિત્રો પોપે, રહે રસને ધરી. ૩

તગ તગ થતાં તારા, અંદા, ઉષા, નિશ, વાદળી,
અવનવલ કે રંગે સાંજે જતાં તુજમાં લળી;
સરવ રસિયાં કેવાં, ખેલે કૂચો ઉર છોડતાં,
ચનગન ધર્મ આ વિદ્યુત પાછે લપટી તુંમાં. ૪

અહહ નમણું તારાં કેવાં ઉરો સહ સર્વ આ
રસિક જનતાં આજે પેખું અહીં નવ લાવમાં.
ખગ, વનચરો, ઓણું મોટાં દુમો, તૃણ, કંટકો,
મનુજ, પશુઓ, સિંહો, બ્યાછો, પીતાં તુજને અહો! ૫

સરવ સરખાં તારે હેયે મુધા તુજની લહી,
 સરવ વીસરે પાપી બાવો મુધા તુજ તે મહી.
 ઠંઠ શીખવજે બહાલાં તારું લહું ઉર તે લહે,
 નિત નિત વધી કાણું મારું દીપે ઉર જે હવે. ૬

સરવ મુજનું પામી કાંઈ રમે અતિ હર્ષમાં,
 નવીન નમણાં તારા બાવો રહો મુજ ઉરમાં,
 નમન તુજને છે આ મારા ખરા દિલના સળા,
 જગત મહી હું જાઉં પાછો લહી તુજની મુધા. ૭

કાંઈ ગજવજે સૂરો રૂડા જગે તિમિરે બધા,
 સુણી સુણી રહું હું સંસારે, ન હારું હામ ત્યાં.
 તુજ સમ વહો મારું હૈયું સદા નવ રંગમાં,
 તુજ સમ વહો મારું હૈયું રૂડા સમભાવમાં. ૮

: ૩૮ : .

વિઠલ હૃદય

શું જોયું મુજને કળ ન પડે,
કશુંક જોવાયું મારું ખરે.

એ નયનો, એ હાસ્ય મહી, શાં શાં માધુર્ય ઝવે,
નયન મહીથી ઘડી ઘડી શી રસની રેલ દ્રવે—શું૦

કંઈક ઉઠાળા ઉરે ભરાતા, મુજને એ કંપાવે,
હૈયે એવું કંઈક શુભાંયું, કયાં ચે ચેત ન આવે.—શું૦

ઘડીક દિલમાં સ્વપનાં જાગે, હૈયું ભલક ભરે,
પળમાં પાછી અગન ઊમટતી, જાણી જાણ કરે.—શું૦

આજ અદૂલું અંતર રડતું, કંઈ ના સૂઝ પડે;
માનિ હશે શું? કામણુ શું શું? એકલ ઉર રહે.—શું૦

: ૩૯ : •

લોભ

હૃદય ! તું ચાને લોભ ધરે ?

મંદ પવન આ શીતલ પ્રસરે, સ્થળ સ્થળ શાંતિ ભરે-હૃદય

આ મહી ઝૂકી ને ફૂલવેલી, ફૂલડાં હાસ્ય ઝરે;
સંનમાં ઊભારે મનહર ફૂજન ઠાળે ડાળે સરે-હૃદય

આજ ગધા સંતાપ વિસારી ને આ અશ્વ ઝરે;
વિટપે વિટપે, પર્ણે પર્ણે શી મૃદુતા ઊભરે ! -હૃદય

નિર્મલ મીઠા ઠલરવ ઠસ્તી સરિતાથી ઉર ઠરે;
જીને શોક ન, ના ઉત્સુકતા, કેવી શાંત સરે ! -હૃદય

આજ લળી ના કુદરત સંગે, ચાના કાર ભરે ?
પારુ ગયું ઠંઠ, ઠંઠ ખોવાયું, એમાં તું પ્રજળે ? -હૃદય

બતાવી ધરકનો રસ્તો

બતાવી ધરકનો રસ્તો, શુરુ, સાથી, બની દિલબર,
જિયાબાંમાં હવે છાંડી, અધર રાખી કયકાં જાઓ ?

મને કીધો તમે ગમખવાર, ગમીમાંથી - વળી હુંચિયાર,
રમાડી તે પછી ખૂબ વાર, ઝુરાવી આમ કાં જાઓ ?

દીધા મદમસ્ત ને ખ્યાલા, પીધા તે પ્રેમથી સૌ મેં,
નશામાં છેક રૂબાવી, હવે છાંડી કયકાં જાઓ ?

નથી કો'ની કરી પરવા, મર્યો તારી નજર હરવા,
ચઢ્યું પ્રેમે જિગર ભરવા, હવે દિલબર કયકાં જાઓ ?

તૂટે હૈયું, વફાદારી અમારી ખૂનમાં વહે છે;
પૂર્યો થગ લાલ એ રેલે, પછી દિલ મ્હાય ત્યાં જાઓ.

હતી ઉરમાં ઘણી આશા, કે શમશે સર્વ પિપાસા;
તમે તો આગ વરસાવી, ઝુરાવી આમ કાં જાઓ ?

: ૪૧ :

. ફકીરી

ફકીરી કીધી અખત્યાર, હવે તો નામ પરે તારા,
નથી દુનિયાની દરકાર, હવે તો નામ પરે તારા.

પાગલ કહેયો, મુરખ કહેયો, કર્યો દુનિયા પાર,
જેનામાં મુજ મનકું ચોંટયું, નવ છૂટે ઈતિહાસ-હવે.

જિગર ખૂળી જિગરની સમજે, થાઓ શીદ ખુવાર ?
પ્રેમહલક ખીજાં શું ભણે, જેલવું ખાંડાની ધાર.-હવે.

લયલા ફેરી ખ્યાસ નિહાળો, મજનુના ઉરમાર;
નાહિમતનું કામ નહિ ત્યાં, શા શા સહેવા માર !-હવે.

યતી કસોટી બહુ આકરી, કષ્ટ તણે ના પાર,
સર્વ વટાવ્યે સિખર મળે જ્યાં વરસે અમૃતધાર.-હવે.

વરસી રહે પર્જન્ય હૃદયથી ને ઝોલાય અંગાર,
ત્યારે તનના તાપ ટળે ને સાથે થાય ઉદાર.-હવે.

જિગર ચઝયું છે આજ અપાટે એને નહિ વતાવો,
મરું હશે તે થાશે એનું, પોતે આપ સંભાળો.-હવે.

: ૪૨ : •

ત્રેમકુકીર

અમે તો ત્રેમકુકીરોએ દુનિયા દીધી દરામ,
અમે તો મસ્ત પીધો છે ઇશક લિજગતો આમ.

હેયામાં લહરો ઉભરાતી, નયન મટીં અમટાર;
રંગે રંગ ઉછાળી ચાલે ભાવો નવીન અપાર—દુનિયા•

સમજાવે શું હાથાં અમને આવીને આ વાર,
આ શરાણી વાતો છુટી, હાથાં નવ પામે પાર—દુનિયા•

શખો એ હાપણુ તમ પાત્રે, અમને ના અભિલાષ;
આથ ઉરની એક જ અમને, છુટી એની મુગમ—દુનિયા•

હેયાં હેયાંથી બંધાયાં, ગાંઠ પટી સુખદારી;
તમથી ચાને ના મુદેવાવી આ મુખદેલ અમારી—દુનિયા•

વમે ભલેને એમ જ ચાલો અંધ માર્ગ પકડીને;
હુખદ એ તમ પંથ નીવડો પસ્તારો ચેટ ભરીને—દુનિયા•

સનમના જિગરમાં

૨ આશરે તારે સનમ,	રહેવું મને શે ના ગમે ?	
આ અશ્મમાં છલકે રહમ,	રહેવું પછી શે ના ગમે ?	૧
છો વજના ઘાવો ચતા	ખુરાઈ ઠેરી લમધી,	
આ દિલ પર અમૃત ઝવે,	રહેવું પછી શે ના ગમે ?	૨
છો જિંદગી ભરતો મને	જંભરથી જઠડી રહો,	
તાકાત છે વસ્ત્રે લઈ,	રહેવું પછી શે ના ગમે ?	૩
છો અરણ્યમાં બેડી પડી,	ઠડીઓ ઝીંકાવી હાથમાં	
૨ે તો ઠહો ગરદન પરે,	રહેવું મને શે ના ગમે ?	૪
લીરો ભલે ભેંકે જ અશ્મો	જિગર આખું ત્રોફતાં,	
સુજ ખૂનમાં હું છો રૂખું,	રહેવું છતાં શે ના ગમે ?	૫
બુલબુલોનાં ગાન, કોકિલ,	ભોર મધુરા ગઢિકતા,	
શુભશુભે તુજ ખુરખુ વસી,	રહેવું પછી શે ના ગમે ?	૬
મીઠા મળના રંગના	પથરાય આલે શેરડા,	
જાળહળે પાલવ તુજ પછી,	રહેવું કહે શે ના ગમે ?	૭
ચંદા ભરે આકાશને	ન્યારા ધવલ રૂડા રસે,	
ને મધુર હસતા તારલા,	ત્યારે મને શે ના ગમે ?	૮
આ માલિનીની રેત	કોમળ ચાંદનીમાં ઝગકળે,	
તારી નજર અગી જિભરે આ,	ત્યાં મને શે ના ગમે ?	૯
જેવી નલે તેવી રમે	સરિતાઉરે તું ઠેકતી,	
હું સ્થળસ્થળે રેલે સનમ,	રહેવું મને શે ના ગમે ?	૧૦

: ૪૪ : .

રસવાદળી

ઝૂંકી રહી રસવાદળડી
મમ હૃદય છાંટતી બાથ;
શોભા મગનમહી પથરાય—ઝૂંકી૦

અહા ! ઉર ઝોકખીજામય થાય,
રસની રેલ બધે ય છવાય,
હલક આ હૈયે કેમ સમાય ?—ઝૂંકી૦

સમીર શીત મંદ મંદ ગતિ કરે,
સખી—ઉર સ્નેહસલીલથી ભરે;
વાદળી ઝૂંગઝૂંગ પર સરે,
સર્વને પોતામય કરી બાય.—ઝૂંકી૦

હસે ચંમેલી ભર ઉદાસ,
ચાદિય પ્રસરે મધુર સુવાસ,
ગુલેગુલ રમતો શો ઉભાસ !
તૃપ્તિ પ્રિયહૃદય મળ્યે શી યાય—ઝૂંકી૦

બામ્બો કુદરતનો શો ખહાર, . .
હવામાં પ્રેમ વહે આ વાર,
નથી દો દિલમાં દીસતો ભાર;
ઉર સહ ઉર તો ઢગતાં બાય—ઝૂંકી૦

: ૪૩ : •

સનમના જિગરમાં

રે આથરે તારે સનમ,	રહેવું મને શે ના ગમે ?	
આ અશ્મમાં છલકે રહમ,	રહેવું પછી શે ના ગમે ?	૧
છો વજના ધાવો ચતા	ખુશાઈ ઠેરી જીભથી,	
આ દિલ પર અમૃત ઝવે,	રહેવું પછી શે ના ગમે ?	૨
છો જિંદગી ભરતો મને	જંજીરથી જકડી રહો,	
તાકાત છે વસ્ત્રે લઉં,	રહેવું પછી શે ના ગમે ?	૩
છો ચરણમાં બેડી પડી,	કડીઓ ઝીંકાવી હાથમાં	
રે તો કહો ગરદન પરે,	રહેવું મને શે ના ગમે ?	૪
તીરો ભલે લોકે જ અશ્મે	જિગર આખું ત્રોફતાં,	
મુજ ખૂનમાં હું છો ફૂળું,	રહેવું છતાં શે ના ગમે ?	૫
બુલબુલોનાં ગાન, કોકિલ,	મોર મધુરા ગહેકતા,	
શુભશુભે તુજ ખુશખુ વસી,	રહેવું પછી શે ના ગમે ?	૬
મીઠા મજાના રંગના	પથરાય આલે શેરડા,	
જળહળે પાલવ તુજ પછી,	રહેવું કહે શે ના ગમે ?	૭
ચંદા ભરે આકાશને	ન્યાસ ધવલ રૂડા રસે,	
ને મધુર હસતા તારલા,	ત્યારે મને શે ના ગમે ?	૮
અ માલિનીની રેત	કોમળ ચાંદનીમાં ઝગકળે,	
તારી નજર અગી ઊભરે આ,	ત્યાં મને શે ના ગમે ?	૯
જેવી નલે તેવી રમે	સરિતાકરે તું ઠેકતી,	
તું રચનસ્થળે રેલે સનમ,	રહેવું મને શે ના ગમે ?	૧૦

: ૪૪ : .

રસવાદળી

ઝૂંકી રહી રસવાદળી
મમ હૃદય છાંટતી જાય;
શોભા ગગનમહી પથરાય—ઝૂંકી૦

આહા ! ઉર ઝોકગીજામય થાય,
રસની રેલ ગધે ચ છવાય,
હલક આ હૈયે કેમ સમાય ?—ઝૂંકી૦

સમીર શીત મંદ મંદ ગતિ કરે,
સળી—ઉર સ્નેહસત્રીલથી ભરે;
વાદળી શ્રંગશ્રંગ પર સરે,
સર્વને પોતામય કરી જાય.—ઝૂંકી૦

હરો ચંમેલી ભર ઉલ્લાસ;
ચોદિય મસરે મધુર સુવાસ,
શુભેશુભ રમતો શો ઉજાસ !
તૃપ્તિ પ્રિયહૃદય મળ્યે શી યાય—ઝૂંકી૦

જામ્યો કુદરતનો શો પહાર, . .
હવામાં પ્રેમ વહે આ વાર,
નથી દેઠ દિલમાં દીસતો ભાર;
ઉર સહ ઉર તો ઢગલાં જાય—ઝૂંકી૦

આવ પ્રિય ! આવ, હવે નહિ વાર,
 ઊછળતી ઉરનિર્ઝરની ધાર,
 ~ રનેહ એ છવન કેરો સાર;
 પ્રભુની મ્હેર અહીં જ કળાય—શૂકીં

શૂક રે શૂક હવે દિવદાર !
 હૃદય આ કેમ સહે રે માર ?
 હૃદયમાં હૃદય લઈ ઉગાર,
 રસીલી ! એ જ હૃદય-ઉદાર—શૂકીં

: ૪૫ : •

હૃદયપંખી

હૃદયને પંખી જે બહાલું ગયું કયાં પિંજરું છોડી ?
 અરે એ! પંખી રે લોળા બધી મમતા શું તેં તોડી ? ૧

જમીને ટેંક દેશોમાં ઘણા ખેડાડા અને જંગલ,
 મર્યું'તું હાય મેં પંખી કમાણી સર્વ મારી તું. ૨

નિહાળ્યા રાજબાગો ને નિહાળ્યું નંદને તો મેં,
 પરંતુ જે પૂખી તારી વસી દીઠી કયે ના મેં. ૩

લગાવી તે મીઠી ચાંચો	રમતમાં તેં મને પંખી,	
ઠીધા ઘા મર્મવેધી તેં	છતાં ચે તું મને બહાણું.	૪
તને તો મેં ઉરે ચાંપ્યું,	જીવનનું સુખ મેં આપ્યું,	
ખરું બોલું અરે પંખી	ગયું પિંજર ઠરી ખાલી.	૫
ઉઠેયું છે જિગરથી મેં,	રમાડયું છે જિગરથી મેં,	
બધું આપ્યું તને તો ચે	રહી ગઈ ન્યૂનતા શાની ?	૬
હૂડાં તારાં સૂણી ગીતો,	ઘડી આનંદમાં દૂબ્યો,	
હવે મસ્તી જતાં તારી	મળે શાંતિ, કહે, કયાંથી ?	૭
રમી રહેતી બપોી કુદરત,	અને હસતી હતી ધરતી,	
રમ્યાનો જીવ ગયો બિડી,	રહ્યાં નિર્જીવ આ ખોળાં.	૮
હવે તો જીવ આ મારો	નવું તણખી રહ્યો, પંખી !	
જગાડું જંગલો ને હું	રટી ઝોંકાર પંખીના.	૯
સ્મરું છું ગાન એ તારું,	અમીનું પાન તે મારું,	
ફીફી એ જ તે મારી	ખરી પંખી ઠમાણી છે.	૧૦

મીઠી પળે

આવો ધડી બેસીએ બહારાં, હૃદયની પીડ ભુજાવા,
લગ્યું છે ભાગ્યમાં કાયમ પુનઃ જન્મજમાં ભવા.

ખહું મોંઘી પળો છે આ, હરે સદ્ભાગ્યથી આવી,
અરે પણ અદૃષ્ટિ એ તો, હૃદયને છે રહી બહારી.

દેખાંની લોગણું ભાંગે, યવાં ઉરદાર જ્યાં પ્રુદાં,
ધડી તો નિર્મળી દહેરો વહેરો શાંતિની કાતા.

દુનિયાની ખૂરી વાતો દિલો અહોંયાં બૂલી જાયે,
મહાભાગ્યે મળી પણ જે વૃથા ના એ વહી જાયે.

હૃદયમાં આરણ્ય કેં કેં ખહું દિનથી દબાવી છે,
યશે પ્રુદી લપાટે એ મળ્યાં હમદર્દી જ્યાં સાથે.

કિધારો ઉર તણાં વાળાં, મળીને સાથમાં બહારાં,
હૃદયને મોઝણું મેલી બળો પ્રેમાબ્જિમાં હાવાં.

મલિનતા કેંક દિવસોની સ્વમેળે તો વહી જાયે,
મધુ ! આ આરણ્ય મારી, પળો આવી તું દેતો રે.

: ૪૭ :

ધૂમકેતુ

રે માનવી ! નજર દ્યાં કર, જો હું આવું,
પ્રહ્લાંઠ લેલી શ્રદ્ધામંડળને ત્રસાવું.
મારી ઝપાટ મહીં આવી પડે થડો જો,
જૂરા ઉડાવી ઠડું ભસ્મ, બચે નહિ કો'. ૧

હું તો અનંત લવનો ભટકું પ્રવાસી,
હીધા અનેક લય મેં અતિ બાઝી બાઝી.
મારો જ નાશ મુજ કાર્યમહીં રહ્યો છે,
આવાં સ્વરૂપ ધરતો ધરતો થયો ને. ૨

લાંગુલ દીર્ઘ મુજ આ લયને પ્રસારે,
જે બ્યોમમાં પ્રસરતું, ચીરતું કરારે.
ના બાણ રે મુજ સમું નહિ અન્ય કોઈ,
મારા સમા કંઈક વિશ્વકેરે લાર્યા છે. ૩

છે પૃથ્વી તારી લઈને લમનાર સૂર્ય,
સર્વથડો લઈ લમે વળી સૂર્યમાળા;
એવાં અનંત લમતાં ચરી, સૂર્ય, પૃથ્વી,
પ્રહ્લાંઠના પટમહીં નિજ નિજ માર્ગે. ૪

રે માનવી ! નજર તું કર તારી સામી,
તું અલ્પમાંથી પણ અલ્પ જ વિશ્વમામી;
શું તું કરે હુંપદ, ગંડુ સમી બડાઈ,
તું સર્વશ્રેષ્ઠ ફરતો જગમાં મનાઈ. ૫

આ પક્ષી, પ્રાણી, તરુ, નિર્ઝર, પ્હાક મોટા,
આ જે વિરાટ વસુધા, વહું જ્યેષ્ઠ જે આ,
તું સર્વનો ધણી થઈ મનમાં ફૂલાયે,
એ અંધતા તુજ નહિ તુજને ઠણાયે. ૬

સ્વામીત્વ એ મુરખ કયાં ચક્રી લાવિયો તું,
તારી શુંભથ કશી, જાન વને ન તેનું.
જ્યાં સૂર્ય, ચંદ્ર, ધરણી વગી ધૂમકેતુ,
ખામે વિનાશ પળમાં, તહીં માનવી શું? ૭

રે માનવી! સમજ વ્યર્થ જતી પળો આ,
મિથ્યાભિમાન મહીં અંધ બની ઠમા ના.
જે છે અનંત બળનો પ્રભુ આદિ દ્રષ્ટા,
તેના પ્રભુત્વ વિષુ કાંઈ બને ન આમાં. ૮

સામર્થ્ય તારું નહિ રે કંઈ યોજવાને,
દૃષ્ટો દૃરે ધડીક, અન્ય સણે મરાયે.
સંદેશ એ લઈ ફરું વિભુતા સદા હું,
રે એવે માનવ હવે, તજ અંધતા તું. ૯

: ૪૮ : •

સ્મરણ

ખસો દૃષ્ટિમાંથી તરુ, સર, લતા, કેળ કુમળી,
મનુષ્યોની વાડી ભલકભરી છે તોય નખળી;
ભલે ખીલે પુષ્પો, કલરવ કરે પક્ષી સઘળાં,
અને છે ને ગાજે ઉદધિ બિછળી, ના ગણું જરા. ૧

ઠરું હું શું સોને, તમ મહીં ન વૃત્તિ મુજ ઠરે,
અતિ દૂરે દૂરે ઉર દાણુદાણે આ મમ સરે;
અહો હે સદ્યાદિ ! કયમ કરી ખસે તું નિગરથી
રમાડયો તેં જેને અજળ તુજ જોળે હરખથી ? ૨

હવામાં પંખીના વિધ વિધ સ્વરો જ્યાં ફરફરે,
વહી તારી પ્રીતિ મધુરમધુરા નિર્જર ઝરે,
ધરે રાતી છાટી તવ હુકુલ લીલાં વનવને,
સવારે સોનેરી દિનકર હસે હાસ્ય ગગને. ૩

કરી ખસે તારાં શિખર પર કેવાં રસભર્યા
નહિ નેત્રો થાકે અજળ ધનખંડા નીરખતાં.
રહે ખેત્રી બ્યોમે નવલ રમતો ઇંદ્ર પણ જ્યાં
શચીની સંગાથે વિવિધ વરણે મેઘધનુમાં. ૪

લતાકુંજોમાં હું નિરભય સ્વચ્છંદે વિહરતો,
ચડી લાંબી ડાળે તરુ પર હિલોળે હીંચકતો;
કરાડો વીંધીને ધસમસ ધસી ધોધ પડતા,
પ્રવાહે કૃષ્ણાના ગહન કંઈ ઊંડે લાગી જતા. ૫

સ્મૃતિ શેલે શેલે જનઠતનયાના વિરહની,
 ખીલે ને કાંતારે ફરી વિલપતા બ્યાં રધુપતિ.
 શિવાલનાં યુદ્ધો, અજબ યશગાથા વિજયની,
 ન તેં કોને રક્ષા તવ શરણ આવેલ પ્રજાની ? ૬

હું ચે તારે જોળે, મમ હૃદયદેવી સહ લઈ
 બહા ! તે હી માણ્યું પ્રણયસુખ કેવું ઉર બરી !
 અમે તારાં બચ્ચાં, તવ વિપુલ બાળે વિલસતાં
 ઠહી ના ઠહ્યું કે લખન પલટાશે પલકમાં. ૭

હવે તે કયાં, હું કયાં, અજબ બલિહારી તુજ કથહાં,
 અને મારી નાની વિરૂપ દુનિયા આ પણ કથહાં ?
 રહી છે સદ્ગાદિ ! હૃદયમહીં મીઠી તુજ સ્મૃતિ,
 શુભાવેલી મેં 'કો' વિમલ દુનિયાના સ્વપન થી. ૮

: ૪૯ : *

એભલવાળો

રજની ઘોર જામી છે, આસે ધોધ જલો ગરે,
અમડી વીજળી નાચે, ઘોર ગર્જન આવરે. ૧

છાઈ ભૂમિ રહી છે અહીંતહીં રૂડી ટેકરી ઘારડીથી,
નાનાંમોટાં રમે છે ખળખળ ઘર્ષ વહેળિયાં ઉરકેલી;
આછાં વૃક્ષો ઝોકોળે પવન સહતો સ્નેહના સૂર ઊઠે,
આવાં રૂઝાં મળનાં અટવી ઉરમાં નાનુકો નેસ નાચે. ૨

વિદેશે છે સ્વામી કહી ન સંદેશે પહોવતો,
વખાનો મારેલો સ્વચ્છ તણ દૂરે જઈ વસ્યો.
ઘરે છોડી જાણા લગન કરી આજું નવ રમી,
નવોઢા હેરે છે જુંપડી મહીં આવી ક્ષણ અહીં. ૩

વાયુ વહે છે વનને ગળાવી,
દ્વિગુણી થાતાં ઘનગર્જનોથી.
ન શબ્દ એકે મધુરો સુણાય,
ખૂરા કઠાકા નસમાં ભરાય. ૪

“ રે હાય ! આ સમય વલ્લભ ક્યાં વિરાળે,
છે વિક્ર્યાં અરર તત્ત્વ જ આ અધાંઓ;
બહાલા ! અરે જરીય ત્યાં ઉર શાંતિ ટેવી !
હું હ્યાં અહા ! અરર ! નાથ ! ન પાસ કોઈ. ૫

આવા શીળા હિમ હિમભર્યા વાયરા અંગ વીધે,
આ આસેથી જલજલ વહી ધાર ધુમવી દેશે;

રે આ છૂટે હેડુડુડુ યતાં ગર્જનો આલ ઉરે,
ખહાલા સ્વામી ! હૃદય થયરે, કોણ આ ભાર ઝીલે ? ” ૬

ભવે બિચારી ફરતી જતી જતી,
ઘડી ઘડી કાંઈ નિહાળી ચોભતી;
શું એ ન હૈયે હલકુ ભરાય
જે અન્ય દુઃખે દુઃખમાં તણાય ? ૭

વીજળી ચમકી ત્યાં તો, ચમકારો સમીપે થયો,
નયને ઝટ મુગ્ધાના આવીને સળકી ગયો. ૮

હજી ‘શું આ હોશે ?’ અણુક અણુક આવરી રહ્યા,
બિચારે ડૂબેલી હૃદય ગમરુને હીલવતા;
જીએ છે નિહાળી તુરગ તહીં આવે લથડતો,
ધરી પીઠે કોઈ શબ સમ કુંકારી નર ગયો. ૯

“આ આંગણે કો’ મહેમાન આવ્યો,
છે ધર્મ એને પણ રક્ષવાનો;
છે અન્ય એ પુરુષ, હું યુવામાં,
રે લોકની જીભ જ ઝેરી આમાં; ૧૦

તો ય શું સભ્ય પેળે છે સર્વવ્યાપક તે પ્રભુ,
ન્યાય તો તેજ દેવાનો, લોકને અર્ધી ના ગણું.” ૧૧

ધસી ત્યાંથી જાલા, તુરગ ઝટ ઝાલ્યો કર થકી,
ઉતાર્યો પીઠેથી મુરછિત થયેલો વીર તહીં,
કર્યો છેટે ભાલો, અસિ પણ કરી દૂર કટિથી,
ઉતારી વસ્ત્રોને યથા પર ઢાળ્યો હજી દર્ધ. ૧૨

રે તો ચ ના ચેતન કાંઈ આબુ,
છે ધાળળીમાં વધુ છેક ઢાંકયું;
ઘડી ઘડી લોચનને નિહાળે,
નિકાસ તે તો જરીયે ન આવે.

૧૩

“ તારે હાથે અતિ ચતુર શું ચાકરો તુજ પાસે,
તારે પંથી ! જરી નહિ હથે જોટ વચ્ચે તણીએ;
તારે માટે પલપલ થવી હોય અંગિઠડીએ,
રે આ મારી નિરધન અહીં ઝૂંપડીમાં ન એ એ. ૧૪

તારે માટે શયન ઢગવા રૂઠવાં ને મુઠલાં,
તારી વાલી ઘડી ઘડી તને તો હથે રંજતી ત્યાં,
તે ણિયારી જરી ન સમજે આમ તું આંહી સૂતો,
રે આ મારી નિરધન અરે ઝૂંપડી વાસ તારો ? ૧૫

છો લોક જોલે બહુ પાપ આમાં,
સ્પર્શાય જો અન્ય પુરૂષ હાવાં,
આપું હું ઉખા મમ ઉર ડેરી
એમાં ન થાશે પ્રભુ આંખ ઝેરી.”

૧૬

સૂતી થોધને સાથે, હેયામાં જઠડી તહીં,
ઉખા અંગમાં જાતાં જીવજ્યોત વહી રહી. ૧૭

જાગ્યો અને હૃદયમાં ધરી કોઈ જાલા
સૂતી સૂતી હૃદય-હૂંફ ધરે મજામાં
જીવાડવા જીવનને રહી સંચિતી શું ?
રે આમ અન્ય દુઃખમાં દુઃખણી સતી શું. ૧૮

સંચાર જ્યાં જરીક જીવનનો જણાયો,
 ખાલા તજી ચયન ફર ખમી તહાં તો,
 ઊઠી ખડાક વીર ત્યાં થકી લોંચ ઊભો,
 ૭ શીશ દાળી સતીને પછી પાય લાગ્યો. ૧૬

“હાતા અહો જીવનની મમ વાલી બેની,
 દેને ક્ષમા તુજ શિરે પિંક આમ નાંખી,
 સંભારને અધમ એભલ રંકને તું,
 તું આપને કહિક દર્શન તારું રૂડું.” ૨૦

બોલી એવું હૃદય નયનો દાળતો પાય ઊભો,
 “ધર્મે આલી, બહુ નથી કર્યું; ભાર્થ શું આમ બોલો!”
 મૃગાક્ષી એ ચતુર ચિત્તની ઉચ્ચ ચારણ્ય દેવી,
 મીઠું બોલી પઠવતી રહી હુઃખણાં બેન લેતી ૨૧

નીચને સત્ય ના ભાસે, પાપ પાપ સદા જુએ,
 દુષ્ટ ઠેા' જોઈ આ ધર્મ બાલાને ફિટકાર કે. ૨૨

ક્રોધમાં સૂર્ય સતો છે, શાપિયો પતિને તહાં,
પતમાં પતિ ઘેરાણો, મુંઝાણી સતી તો મહા. ૨૫

છે વીનવ્યો સવિતુને; "પ્રતિકાર એનો
છે રક્તસ્નાન તુજ બાંધવ-પુત્રનું તો."
આણી બની-પણ હઠી નહીં ઉર હામ,
આવી ખતિસહ ઉભી નિજ બન્ધુદાર. ૨૬

છે જામેલી ઠઠ લાલકમાં રાજદરબાર ફેરી,
"હુઃખી કોઈ ભગિની તમ છે આંગણે આવી ઉભી"
આવી બોલ્યો અનુચર જહાં એમણે દોટ કાઢી,
ઢાળી માથું ભગિની પદમાં છે રહ્યો રાય ત્યાંહી. ૨૭

હસ્તથી સાહી ઉઠાડ્યો, બાઈ ને સતીએ તહીં;
"સાધરે બેનહી મારી કેમ આમ?" વહી પછી. ૨૮

"હુઃખી બેની અરર મુજની? આમ તું શું દુભાણી?
રે આ તારા અવયવ બધા દુબળા છેક બેની?
કેણે તારું હૃદય ચીર્યું? કેણુ એવું વસે ઘાં,
બોલી દેને ભગિની! ગભરુ બેનહી! બોલ હાવાં." ૨૯

લોકની પાપવાચાથી જે જે હુઃખ થઈ ગયું,
બન્ધુને કહેતી બેની, અશ્રુપૂર અતિ વહું. ૩૦

"એ છૂટવા અધમ યાચક આમ સાચે,
તું પુત્રરક્ત મહીં ને પતિ મુજ, નહાયે.
રે હાય કેમ પ્રભુ મૃત્યુ ન આપ મુને?
હું સ્વાર્થમાં રત, ન બાઈનું કાંઈ સૂઝે;" ૩૧

સંચાર ત્યાં જરીક જીવનનો જણાયો,
 બાલ તણ ચયન ફર ખસી તહાં તે,
 ઊઠી ખડાક વીર ત્યાં ચડી લોંચ ઊભો,
 ૧ શીય ઢાળી સતીને પછી પાપ લાગ્યો. ૧૯

“હાતા અહો જીવનની મમ વાલી બેની,
 દેજે કમા તુજ ચિરે પિંડ આમ નાંખી,
 સંભારજે અધમ એમલ રંકને તું,
 તું આપજે કલિક દર્શન તારું રૂડું.” ૨૦

બાલી એવું હૃદય નયનો ઢાળતો રાય ઊભો,
 “ધર્મે આલી, બહુ નથી કર્યું ભાર્મ શું આમ બોલો!”
 મૃગાક્ષી એ ચતુર ચિત્તની ઉચ્ચ ચારણ દેવી,
 મીઠું બાલી પઠવતી રહી દુઃખણું બેન લેતી. ૨૧

નીચને સત્ય ના ભાસે, પાપ પાપ સદા ભુજે,
 હુદ દો' ભેઈ આ ધર્મ બાલાને ફિટકાર દે. ૨૨

“તે' જાર કર્મ કરિયું, તુજ ધર્મ હારી,
 તે' હાય આમ મુજ કુળની લાજ પાડી,”
 આંખો ઘરે પતિ અને ફિટકાર આપે,
 રે હાય કેમ સતીથી જીરવુંય નાએ! ૨૩

મૃગાક્ષી બાલાને સવિતુ સનમુખે કર ધરી
 “પિતા તું બાણે છેહૃદય મહીં બાવો મુજ અહીં;
 મને કાં તો દે જે સખતં. પતનું શાસન પિતા,
 અને આ સામાનાં હૃદય શીખજે સત્ય જ સદા.” ૨૪

કોધમાં સૂર્ય રાતો છે, શાપિયો પતિને તહાં,
પતમાં પતિ ઘેરાયો, મુંઝાણી સતી તો મહા. ૨૫

છે વીનવ્યો સવિતુને; “પ્રતિકાર એના
છે રક્તસ્નાન તુજ બાંધવ-પુત્રનું તો.”
આણી બની-પણ હઠી નહીં ઉર હામ,
આવી પતિસહ ઉભી નિજ બન્ધુકાર. ૨૬

જામેલી કા બસકમાં રાજકરનાર ઠેરી,
“હુઃખી કોઈ ભગિની તમ છે આંગણે આવી બિચી”
આવી બોલ્યો અનુચર જહાં એકલે દોટ કાઠી,
ઢાળી માથું ભગિની પદમાં છે રહ્યો રાય ત્યાંહી. ૨૭

હસ્તથી સાહી ઉઠાડ્યો, ભાઈ ને સતીએ તહીં;
“સાધરે બેનડી મારી કેમ આમ?” વહો પછી. ૨૮

“હુઃખી બેની અરર મુજની? આમ તું શું હુબાણી?
રે આ તારા અવધવ બધા હુબળા છેક બેની?
કાણે લાડું હૃદય ચીરિયું? કાણે એવું વસે હાં,
બોલી દેને ભગિની! ગભરુ બેનડી! બોલ હાવાં.” ૨૯

હોઠની પાપવાચાથી જે જે હુઃખ યઈ ગયું,
બન્ધુને કહેલી બેની, અશ્રુપૂર અતિ વહું. ૩૦

“એ છૂટવા અધમ વાચક આમ યાચે,
તું પુત્રરક્ત મહીં જો પતિ મુજ ન્હાયે.
રે હાય કેમ પ્રભુ મુજુ ન આપ મુને?
હું સ્વાર્થમાં રત, ન ભાઈનું કાંઈ સહે;” ૩૧

તોડે કદી વચન ના સુત સૂર્ય કેરો,
તેડાવી એભલ રહ્યો નિજ પુત્ર ત્યાં તો.
ને પુત્ર તે-અહહ! એ પિતૃનો અટંકી,
આવી ઉભો શિર ધરી, હઠ લક્ષ્મી રાજી. ૩૨

યુવાભર્યો, નવલ પુષ્પભર્યો વસન્ત,
આવી શું આ નિકટ તાત તણી હસન્ત;
ઠાઠી અસિ ધડથી શિર ઠરું જ છુટું,
તે લોહીમાં અતિથીને શુભ સ્નાન દીધું. ૩૩

આકાશેથી જળહળ પિતા સૂર્ય તો રંગ ફેંછે,
ભૂઉરેથી અશભ ધ્વનિના યજ્ઞ મીઠા ઝરે છે;
ઉઠાડે છે સુત સતિ તણે ભોગ જે વેણ કળે,
આહા! વાહા સવિતુ ઉરથી ઉભરા યા વહે છે! ૩૪

ધણાં વર્ષો વીત્યાં રજ પણ હજી ના વિસરતું
જનોનાં, ઉરોએ અડગ પણ આ એભલ તણું;
દીધું જે બેનીએ જીવન, જનનો ના લય ધરી,
અરે! શે એ ભૂલે સૂરજવંદી એભલ જરી! ૩૫

જનની જીભ છે ઝેરી, ઉરો ઝેરી અથાગ છે;
હંખિયાં રામ સીતા ને, ચારણી કોણુ માત્ર છે! ૩૬

અંતે યશે સરવજ્ઞ જય સત્ય કેરી,
રે સત્યથી નવ કદી જન હામ હારે;
છે સ્વર્ગનો પતિ રજે રજમાં વિરાજ્યો,
તે પાસ લોક જઈને સહુ ન્યાય માગ્યો. ૩૭

THE RUBAIYAT
OF
OMAR KHAYYAM

Translated
by
Edward Fitzgerald

1

Awake ! for Morning in the Bowl of Night
Has flung the Stone that puts the Stars to
Flight :

And Lo ! the Hunter of the East has caught
The Sultàn's Turret in a Noose of Light.

2

Dreaming when Dawn's Left Hand was in the
Sky,

I heard a Voice within the Tavern cry,
"Awake, my Little ones, and fill the Cup
"Before Life's Liquor in its Cup be dry."

3

And, as the Cock crew, those who stood before
The Tavern shouted—"Open then the Door !

"You know how little while we have to stay,
"And, once departed, may return no more."

4

Now the New Year reviving old Desires,
The thoughtful Soul to Solitude retires,

Where the White Hand of Moses on the Bough
Puts out, and Jesus from the Ground expires.

5

Iram indeed is gone with all its Rose,
 And Jamshyd's Sev'n-ring'd Cup where no one
 knows :

But still the Vine her ancient Ruby yields,
 And still a Garden by the Water blows.

6

And David's Lips are lock't; but in divine
 High-piping Pèblevi, with "Wine ! Wine !
 Wine !

"Red Wine !"—the Nightingale cries to the
 Rose
 That yellow Cheek of her's to incarnadine.

7

Come, fill the Cup, and in the Fire of Spring
 The Winter Garment of Repentance fling :

The Bird of Time has but a little way
 To fly—and Lo ! the Bird is on the Wing.

8

And look—a thousand Blossoms with the Day
 Woke—and a thousand scatter'd into Clay :

And this first Summer Month that brings
 the Rose
 Shall take Jamshyd and Kaikobád away.

9

But come with old Khayyám and leave the Lot
Of Kaikobád and Kaikhoosrú forgot :

Let Rustum lay about him as he will,
Or Hátim Tai cry Supper—heed them not.

10

With me along some Strip of Herbage strown
That just divides the desert from the sown,
Where name of Slave and Sultán scarce is
known,
And pity Sultán Máhmud on his Throne.

11

Here with a Loaf of Bread beneath the Bough,
A Flask of Wine, a Book of Verse—and Thou
Beside me singing in the Wilderness—
And Wilderness is Paradise enow.

12

“How sweet is mortal Sovranty”—think some
Others—“How blest the Paradise to come !”

Ah, take the Cash in hand and waive the
Rest;

Oh, the brave Music of a distant Drum !

13

Look to the Rose that blows about us—"Lo,
 "Laughing," she says, "into the World I 'blow;
 " At once the silken Tassel of my 'Purse
 " Tear, and its Treasure on the Garden throw."

14

The Worldly Hope men set their Hearts upon
 Turns Ashes—or it prospers; and anon,
 Like Snow upon the Desert's dusty Face
 Lighting a little Hour 'or two—is gone.

15

And those who husbanded the Golden Grain,
 And those who flung it to the Winds like Rain,
 Alike to no such aureate Earth are turn'd
 As, buried once, Men want dug up again.

16

Think, in this batter'd Caravanseraï
 Whose Doorways are alternate Night and day,
 How Sultán after Sultán with his Pomp
 Abode his Hour or two, and went his way.

9

But come with old Khayyám and leave the Lot
Of Kaikobád and Kaikhoosrú forgot :

Let Rustum lay about him as he will,
Or Hátim Tai cry Supper—heed them not.

10

With me along some Strip of Herbage strown
That just divides the desert from the sown,

Where name of Slave and Sultán scarce is
known,

And pity Sultán Máhmud on his Throne.

11

Here with a Loaf of Bread beneath the Bough,
A Flask of Wine, a Book of Verse—and Thou

Beside me singing in the Wilderness—
And Wilderness is Paradise enow.

12

“How sweet is mortal Sovranty”—think some:
Others—“How blest the Paradise to come !”

Ah, take the Cash in hand and waive the
Rest;

Oh, the brave Music of a distant Drum !

13

Look to the Rose that blows about us—"Lo,
 "Laughing," she says, "into the World I 'blow;
 " At once the silken Tassel of my Purse
 " Tear, and its Treasure on the Garden throw."

14

The Worldly Hope men set their Hearts upon
 Turns Ashes—or it prospers; and anon,
 Like Snow upon the Desert's dusty Face
 Lighting a little Hour or two—is gone.

15

And those who husbanded the Golden Grain,
 And those who flung it to the Winds like Rain,
 Alike to no such aureate Earth are turn'd
 As, buried once, Men want dug up again.

16

Think, in this batter'd Caravanserai
 Whose Doorways are alternate Night and day,
 How Sultán after Sultán with his Pomp
 Abode his Hour or two, and went his way.

21

Lo ! some we loved, the loveliest and the best
That Time and Fate of all their Vintage prest;
Have drunk their Cup a Round or two before,
And one by one crept silently to Rest.

22

And we, that now make merry in the Room
They left, and Summer dresses in new Bloom,
Ourselves must we beneath the Couch of
Earth
Descend, ourselves to make a Couch—for whom?

23

Ah, make the most of what we yet may spend,
Before we too into the Dust descend;
Dust into Dust, and under Dust, to lie,
Sans Wine, sans Song, sans Singer, and—sans
End !

24

Alike for those who for To-day prepare
And those that after a To-morrow stare,
A Muezzin from the Tower of Darkness cries
"Fools ! your Reward is neither here nor
There !"

17

They say the Lion and the Lizard keep
The Courts where Jamshyd gloried and drank
deep :

And Bahráw, that great Hunter—the Wild
Ass
Stamps o'er his Head, and he lies fast asleep.

18

I sometimes think that never blows so red
The Rose as where some buried Cmsar bled;
That every Hyacinth the Garden wears
Dropt in its Lap from some once lovely Head.

19

And this delightful Herb whose tender Green
Fledges the River's Lip on which we lean—

Ah, lean upon it lightly ! for who knows
From what once lovely Lip it springs unseen !

20

Ah, my Belovèd, fill the cup that clears
To-day of past Regrets and future Fears—

To-Morrow ?—Why, To-morrow I may be
Myself with Yesterday's Sev'n Thousand Years.

21

Lo ! some we loved, the loveliest and the best
That Time and Fate of all their Vintage prest,
Have drunk their Cup a Round or two before,
And one by one crept silently to Rest.

22

And we, that now make merry in the Room
They left, and Summer dresses in new Bloom,
Ourselves must we beneath the Couch of
Earth
Descend, ourselves to make a Couch—for whom?

23

Ah, make the most of what we yet may spend,
Before we too into the Dust descend;
Dust into Dust, and under Dust, to lie,
Sans Wine, sans Song, sans Singer, and—sans
End !

24

Alike for those who for To-day prepare
And those that after a To-morrow stare,
A Muezzin from the Tower of Darkness cries
“Fools ! your Reward is neither here nor
There !”

25

Why, all the Saints and sages who discuss'd
Of the Two Worlds so learnedly, are thrust
Like foolish Prophets forth; their Words to
Scorn
Are scatter'd, and their Mouths are stopt with
Dust.

26

Oh, come with old Khayyâm, and leave the Wise
To talk; one thing is certain, that Life flies;
One thing is certain, and the Rest is Lies;
The Flower that once has blown for ever dies.

27

Myself when young did eagerly frequent
Doctor and Saint, and heard great Argument
About it and about; but evermore
Came out by the same Door as in I went.

28

With them the Seed of Wisdom did I sow,
And with my own hand labour'd it to grow;
And this was all the Harvest that I reap'd—
“I came like Water, and like Wind I go.”

29

Into this Universe, and *why* not knowing,
 Nor *whence*, like Water willy-nilly flowing;
 And out of it, 'as Wind along the Waste,
 I know not *whither*, willy-nilly blowing.

30

What, without asking, hither hurried *whence* ?
 And, without asking, *whither* hurried hence !
 Another and another Cup to drown
 The Memory of this Impertinence !

31

Up from Earth's Centre through the Seventh
 Gate
 I rose, and on the Throne of Saturn sate,
 And many Knots unravel'd by the Road;
 But not the Knot of Human Death and Fate.

32

There was a Door to which I found no Key:
 There was a Veil past which I could not see;
 Some little Talk awhile of Me and Thee
 There seemed—and then no more of Thee and
 Me.

33

Then to the rolling Heav'n itself I cried,
 Asking, "What Lamp had Destiny to guide
 "Her little Children stumbling in the Dark?"
 And—"A blind Understanding!" Heav'n replied.

34

Then to this earthen Bowl did I adjourn
 My Lip the secret Well of Life to learn:
 And Lip to Lip it murmur'd—"While you live
 "Drink!—for once dead you never shall return."

35

I think the Vessel, that with fugitive
 Articulation answer'd, once did live,
 And merry-make; and the cold Lip I kiss'd
 How many Kisses might it take—and give!

36

For in the Market-place, one Dusk of Day,
 I watch'd the Potter thumping his Wet Clay
 And with its all obliterated Tongue
 It murmur'd—"Gently, Brother, gently, pray!"

37

Ah, fill the Cup:—what boots it to repeat.
How Time is slipping underneath our Feet:
Unborn To-morrow and dead Yesterday;
Why fret about them if To-day be sweet !

38

One Moment in Annihilation's Waste,
One Moment, of the Well of Life to taste—
The stars are setting and the Caravan
Starts for the Dawn of Nothing—Oh, make
haste !

39

How long, how long, in definite Pursuit
Of This and That endeavour and dispute ?
Better be merry with the fruitful Grape
Than sadder after none, or bitter, Fruit.

40

You know, my Friends, how long since in my
House
For a new Marriage I did make Carouse :
Divorced old barren Reason from my Bed,
And took the Daughter of the Vine to Spouse.

41

For "Is" and "Is-not" though *with* Rule and
 Line,
 And "Up-and-down" *without*, I could define,
 I yet in all I only cared to know,
 Was never deep in anything but—Wine.

42

And lately, by the Tavern Door agape,
 Came stealing through the Dusk an angel Shape
 Bearing a Vessel on his Shoulder; and
 He bid me taste of it; and 'twas—the Grape!

43

The Grape that can with Logic absolute
 The Two-and-Seventy jarring Sects confute:
 The subtle Alchemist that in a Trice
 Life's leaden Metal into Gold transmute.

44

The mighty Mahmūd, the victorious Lord,
 That all the misbelieving and black Horde
 Of Fears and Sorrows that infest the Soul
 Scatters and slays with his enchanted Sword

45

But leave the Wise to wrangle and with me,
The Quarrel of the Universe let be :

And, in some corner of the Hubbub coucht,
Make Game of that which makes as much of
Thee.

46

For in and out, above, about, below,
'Tis nothing but a Magic Shadow-show,
Play'd in a Box whose Candle is the Sun,
Round which we Phantom Figures come and go.

47

And if the Wine you drink, the Lip¹ you press,
End in the Nothing all Things end in—Yes—
Then fancy while Thou art, Thou art but what
Thou shalt be—Nothing—Thou shalt not be less.

48

While the Rose blows along the River 'Brink,
With old Khayyam the Ruby Vintage drink :
And when the Angel with his darker Draught
Draws up to Thee—take that, and do not shrink.

49

Tis all a Chequer-board of Nights and Days
 Where Destiny with Men for Pieces plays;
 Hither and thither moves, and mates, and slays
 And one by one back in the Closet lays.

50

The Ball no Question makes of Ayes and Noes,
 But Right or Left as strikes the Player goes;
 And He that toss'd Thee down into the Field,
He knows about it all—He knows—HE knows !

51

The Moving Finger writes; and having writ,
 Moves on: nor all thy Piety nor Wit
 Shall lure it back to cancel half a Line,
 Nor all thy Tears wash out a word of it.

52

And That inverted Bowl we call The Sky,
 Whereunder crawling coop't we live and die,
 Lift not thy hands to *It* for help—for *It*
 Rolls impotently on as Thou or I.

53

With Earth's first Clay They did the last Man's
 knead,
 And then of the Last Harvest sow'd the Seed:
 Yea, the first Morning of Creation wrote
 What the Last Dawn of Reckoning shall read.

54

I tell Thee this—When, starting from the Goal,
 Over the shoulders of the flaming Foal
 Of Heav'n Parwin and Mushtara they flung,
 In my predestin'd Plot of Dust and Soul.

55

The Vine had struck a Fibre; which about
 If clings my Being—let the Sufi flout;
 Of my Base Metal may be filed a Key,
 That shall unlock the Door he howls without.

56

And this I know: whether the one True Light,
 Kindle to Love, or Wrath consume me quite,
 One Glimpse of It within the Tavern caught
 Better than in the Temple lost outright.

61

Then said another—"Surely not in vain
 "My substance from the common Earth was
 ta'en,
 "That He who subtly wrought me into Shape
 "Should stamp me back to common Earth
 again."

62

Another said—"Why, ne'er a peevish Boy,
 "Would break the Bowl from which he drank
 in Joy;
 "Shall He that *made* the Vessel in pure Love
 "And *Fancy*, in an after Rage destroy?"

63

None answer'd this; but after Silence spake
 A Vessel of a more ungainly Make:
 "They sneer at me for leaning all awry;
 "What! did the Hand then or the Potter
 shake?"

64

Said one—"Folks of a surly Tapster tell,
 "And daub his Visage with the Smoke of Hell;
 "They talk of some strict Testing of us—
 Pish!
 "He's a Good Fellow, and 'twill all be well."

57

Oh, Thou, who did'st with Pitfall and with Gin
Beset the Road I was to wander in,

Thou wilt not with Predestination round
Enmesh me, and impute my Fall to Sin ?

58

Oh, Thou, who Man of baser Earth did'st make,
And who with Eden did'st devise the Snake;

For all the Sin wherewith the Face of Man
Is blacken'd, Man's Forgiveness give—and take !

59

Listen again. One Evening at the Close
Of Ramazan, ere the better Moon arose,

In that old Potter's Shop I stood alone
With the clay Population round in Rows.

60

And, strange to tell, among the Earthen Lot
Some could articulate, while others not:

And suddenly one more impatient cried—
“ Who is the Potter, pray, and who the Pot ? ”

61

Then said another—"Surely not in vain
 " My substance from the common Earth was
 ta'en,
 " That He who subtly wrought me into Shape
 " Should stamp me back to common Earth
 again. "

62

Another said—"Why, ne'er a peevish Boy,
 " Would break the Bowl from which he drank
 in Joy;
 " Shall He that made the Vessel in pure Love
 " And Fancy, in an after Rage destroy ? "

63

None answer'd this; but after Silence spake
 A Vessel of a more ungainly Make:
 " They sneer at me for leaning all awry;
 " What I did the Hand then or the Potter
 shake ? "

64

Said one—"Folks of a surly Tapster tell,
 " And daub his Visage with the Smoke of Hell;
 " They talk of some strict Testing of us—
 Pish !
 " He's a Good Fellow, and 'twill all be well."

65

Then said another with a long-drawn Sigh,
 " My Clay with long oblivion is gone dry :
 " But, fill me with the old familiar Juice,
 " Methinks I might recover by and by."

66

So while the Vessels one by one were speaking,
 One spied the little Crescent all were seeking,
 And then they jogg'd each other, " Brother,
 Brother !
 " Hark to the Porter's Shoulder-knot a-
 creaking ! "

67

Ah, with the Grape my fading Life provide,
 And wash my Body whence the Life has died,
 And in a Winding sheet of Vine-leaf wrapt,
 So bury me by some sweet Garden-side.

68

That ev'n my buried Ashes such a Snare
 Of Perfume shall fling up into the Air,
 As not a True Believer passing by
 But shall be overtaken unaware.

69

Indeed the Idols I have loved so long
 Have done my Credit in Men's Eye much
 wrong !

Have drown'd my Honour in a shallow Cup,
 And sold my Reputation for a song.

70

Indeed, indeed, Repentance oft before
 I swore—but was I sober when I swore ?
 And then and then came Spring, and Rose-
 in-hand

My thread-bare Penitence apieces tore.

71

And much as Wine has play'd the Infidel,
 And robb'd me of my Robe of Honour—well,
 I often wonder what the Vintners buy
 One half so precious as the Goods they sell.

72

Alas, that Spring should vanish with the Rose !
 That Youth's sweet-scented Manuscript should
 close !

The Nightingale that in the Branches sang,
 Ah, whence, and whither flown again, who
 knows ?

73

Ah, Love ! could thou and I with Fate conspire
 To grasp this sorry Scheme of Things entire,
 Would not we shatter it to bits—and then
 Re-mould it nearer to the Heart's Desire ?

74

Ah, Moon of my Delight who know'st no wane,
 The Moon of Heav'n is rising once again :
 How oft hereafter rising shall she look
 Through this same Garden after me—in vain !

75

And when Thyself with shining Foot shall pass
 Among the Guests star-scatter'd on the Grass,
 And in thy joyous Errand reach the Spot
 Where I made one-turn down an empty Glass !

ટિપ્પણ

ક્રમાં પ્રવાસ—જન્મ થી સ. ૧૦૧૫ કે ૧૦૨૦—મૃત્યુ તિથાપુરમાં
ઉ. સં. ૧૧૨૩

પ્રવાસ—વંશ જનાવતાર. એકે કમરે વંશ જનાવવાનું કામ કરી ક્યું
ન હતું. તેણે આણું નામ ‘ધીરાધુદિન અનુલ કવ કમરે ઉખિ
ઉમાદીપ અલ ‘અધ્યાત્મી’ એણું હતું.

કબ્રધાત—કબાઈ એ આરબી ચબદ્દુ જહુવચન. કબાઈ એટલે ચાર
હીડીની કદી. કમર પહેલાં અનુ કૈલા (૯૧૮-૧૦૨૯) નામના
કવિએ તે ઉપાનમાં પ્રચલિત કરેલી.

૫: ૧ અમ—પાટો, દિનમણિ—સૂર્ય, નામ—કાનો, અમખાન—મુસા-
ફરખાન.

૫: ૨-૩ ઉપામ—એક ઓડ, ચાલાદ નામના રાજાએ તે રાવેસો.

મેનિજ—જહુદી રમૂવિકાર; ઉજિસમાં જન્મ તે સમયે એકેએક
ધુધુ બાળકને મારી નાખવાની રાજાએ આજ્ઞા કરી હતી.
તેથી મેનિજને તેની માતા નાઈલ નહીં પર હોડીમાં મૂકી
આવી. ઉજિસમાં એ રાજકુમાર વરીકે ખોટો થયો. પોતાના
કોઠો પર કુચરલા સિવમે નેઈ એ ઉજિસની સત્તા સામે
થયો અને રણ એમની પેલાના ચહુદી અનુયાયીઓને
પેલેરમકન વરફ લઈ આવ્યો. તેની એ સાચાનાં કાન્યામ
વર્ણનો પ્રિયિત ધર્મચર્યોમાં આપેલાં છે.

પેલેવ—ઉપાનની પ્રાચીન ભાષા.

વિવદ—આઠાઇ. આનંદકંડ—આનંદનું મૂળ, કવ—કેસમ.

કાલિય—ઉપાનનો એક કાનેશરી.

મર—સરાળ, ક્યામલ—ઈશ્વર આગળના ઇન્સાફનો દિવસ.

નગર—૧૬૬.

જમશીદ—પશ્ચિમોવિસમાં હમસમ ઈ. સ. પૂર્વે ૧૦૦૦-૮૦૦માં એ રાજ્યકર્તા હતો. એહાક નામના આરણ સુલતાને જમશીદને પરાજિત કર્યાનું મનાય છે. ઈરાનના ધણા કવિઓએ તેને વિશે કાવ્યો રચ્યાં છે. તેના સમયમાં ઈરાનમાં મદિરાની હત્યારી થઈ. તેથી મદિરાના પ્યાલને 'જમે-જમ' કહેવામાં આવે છે. વિદ્યાકલાને તે ઉત્તેજન આપતો, ઈરાનમાં સંગીત તેણે રાખેલ ક્યું.

નિસસ—ઈસુ ખ્રિસ્ત, જેમના ઉપદેશો પરથી ખ્રિસ્તીધર્મની સ્થાપના થઈ છે.

ઝેવીડ—ઈશ્વરાઈલ લોકોનો પ્રિય રાજા, વીણાવાદનમાં તે કુશળ હતો. સોલ નામના રાજાને સંગીતથી તેણે સાજો કર્યો હતો એમ મનાય છે. સોલે પોતાની પુત્રી ઝેવીડને પરણાવી. ઝેવીડ તે પછી લૂંટારાઓનો સરદાર થયો, અને ધીરે ધીરે ઈશ્વરાઈલ પર સત્તા જમાવી. તેના નિષ્પક્ષપાત ત્યાં વિશે ધણી કથાઓ પ્રચલિત છે.

કેકોળાદ—'કે' વંશનો પાદશાહ. આ વંશના પાદશાહોનાં નામ સાથે "કે" લખાતું, જેમકે કેકોળાદ, કેપુરાદ નગર. કવિ ક્રિસ્ટોસીએ સાહનામામાં એમને વિશે વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે.

રુસ્તમ—કેકોળાદ પછી કેકાલસ નામનો રાજા ઈરાનની ગાદીએ બેઠો. તેણે આજંદગી અને સિસ્તાન દેશો પર ચડાઈ કરી, પણ તેમાં તે મુશ્કેલીમાં મુકાયો. રુસ્તમ નામના પહેલવાનની વીરવાથી તેમાં પાદશાહને વિજય મળ્યો. રુસ્તમનાં અનેક પરાક્રમેની વાતો કવિ ક્રિસ્ટોસીએ રસથી વર્ણવી છે. રુસ્તમને હાથે તેના પુત્ર સોહરાળનું અનલુતાં મૃત્યુ થયું એ કહ્યું પ્રસંગ પર અંગેજ કવિ મેયુ આર્નોલ્ડે એક આખ્યાન-પ્રત્ય રચ્યું છે.

પુ: ૪ હમત ખૂબનો—ગુલાબની બધી સૌરભ, ગુલશને—કપનનમાં.

પુ: ૫ બેદરામ—ઈરાનનો એક વીર શિકારી, રાત્રી તે સાસન વંચમાં
ચક્ર મયો. એવા હડવૈયાની કબર પર આજે મહંસ બેઠો છે,
લાલ મારે છે, તોપણ બેદરામ કંઈ કહી શકે તેમ નથી.

હમરનું આ હાસ્ય તેની કવિતાને સર્વપ્રિય બનાવનારું વસ્તુ
છે. હમરના નામ પર ચૂંટેલી અનેક અપ્રાસંગિકતામાંથી—હમરની
સાચી કૃતિ તેના આ હાસ્યથી સહેલે જોળખાઈ આવે છે. કેવી
નિખાલસ હિંમતથી એ પડિતોની અને સુલતાનોની, જમશીદની
અને બાહુલવણી બેદરામની મલક લગાવે છે !

સિદ્ધર—રોમન વિજેતા, (ઈ. સ. પૂર્વે-૧૦૨-૪૪) રોમન, શીસ,
ઈર્ષાંદ પર વચસ્વ જમાવી તે ઇતિહાસ મયો. ત્યાંથી વિજય પામી
પછી રોમ આવ્યા બાદ ઈ. સ. પૂર્વે ૪૪ ના આર્યની ૧૫મીએ
જુલિયસે લાંબે તેનું ખૂન થયું.

પુ: ૭ છુત્ત—કિલ્લા પરની ચાવડી બાંધી—નમ્રાજની બાંધ પુકારનાર, છુત્તો
સખુન—સખોડો. સખક—પાક

પુ: ૮ કૃષ્ણતા—બેસરખી

પુ: ૯ કી કડ. જગતની ચોળનાનું મિથ્યાત્વ સર્વ ચિત્કમાં નિરાશા
પ્રેરે છે. પણ હમર એ નિરાશાને અનુભવ રીતે છૂટી જાય છે. અને
જીવનના આનંદનો એ ભક્ત બને છે. જગતનાં અગ્રમ્ય ખસાવાં
બળો સામેની આ છુલ્લ અગ્રમ્ય હિન્દુસ્તાનના તત્ત્વજ્ઞાનમાં પણ
નથી બળત યદ્ય એમ નથી, જુઓ, લોકાયતસાક્ષતા સ્થાપનાર
આવાંકતા હજારો—

“અમિહોત્ર, ત્રણ વેદ, શરીરે ભસ્મલેપન—એ તો સ્વાર્થો-
. એએ ચોતાના નિર્વાહ માટે ચોધી કાઢ્યાં છે. યજ્ઞમાં હોમેલ
પણ ને સ્વર્ગે જઈ હોલ તો કાતિલ્ય પોને કેમ યજ્ઞકુંડમાં ફેલી
પડતા નથી ? શાક ને સ્વર્ગે સુધી પહોંચે તો પછી અર્ધ પ્રવાસ
કરનારા સાથે ભાવું શું કામ બાધે છે ? જીવ છે ત્યાં સુધી સુખથી
જીવો, ત્રણ કરીને પણ મૃત પીએ.”

✓ માનવની મુક્તિ આમ જાંડ ન જાણવી રહે તો સત્ય કેમઈ
ભવ, ખર્મ માત્ર પરપરાપ્રાપ્તિ કિંચિદાંત જની રહે. ખર્મને જો
મોઈ જાંડે વૃક્ષસાન પહોંચાડી શકે એમ હોય તો તે અધ્યક્ષકા
ઉ, નાસ્તિકતા નહિ. (આ પ્રશ્નની વિસ્તૃત પચ્ચાલિયના માટે
જાઓ, સર સર્વપલ્લી રાધાકૃષ્ણનનું Indian Philosophy—
Vol I, Chap. V)

પ્ર: ૧૦ હજી—ધીમે.

પ્ર: ૧૧ તલ્લા—છાઉડા. ૪૦—Reason ને રત્ન આપી મદિરાની
પુત્રી-સર્વે શંકાઓની વિસ્મૃતિ કરાવનાર સુરાને સંમ કપો,
૪૩—આ મદિરા વિધવિધ પંથના લડનારાઓને સ્પષ્ટ દલીલોથી
મૂંઝા કરી દે છે, ચાલક ક્રીમિયામરની પેઠે એક રૂકે છવનની
સાડી ખાતુમાંથી સુવર્ણ જનાવે છે.

પ્ર: ૧૨ અમી—ભૂલ છે, 'અસિ' જોઈએ. યરાળએ મહામૂઢ લેવો છે,
સર્વનો વિલેતા, મોઢ અને વિષાદનાં વાદળને એની જાદુઈ
તરવારથી ચીરી નાખે છે.

પ્ર: ૧૩ હપકંક—કિનારે, ૪૯—જાળના ફલક પર કિસ્મત ચેતરત રમે
છે, મનુષ્યો એનાં ખાતાં લેવાં છે. રેલી—રમત, ખેલ.

કડી ૪૧—નાસ્તિક-ફારસી કવિતામાં જે પ્રકારના પ્રેમની કલ્પના
છે. ઈશકે હકીકી-આધ્યાત્મિક પ્રેમ, ઈશકે મિલહી-સ્થૂલ પ્રેમ.
આધ્યાત્મિક પ્રેમમાં મસ્ત સૂરી કવિઓ ખુદને 'સનમ' કહીને
રુજાવે છે. નીસ્તી—'હું તે નથી', વેદાન્તના મહાવાક્ય
તત્ત્વમસિ લેવો એનો અર્થ છે.

સૂરીઓ એક પરમાત્માને માને છે. ફનાફીદાદ—અઘાદમાં
એકરૂપ થવું, તેને તેઓ મુક્તિ માને છે. એ મુક્તિ મેળવવા માટે
'ફનાફીયયેખ'—ગુરુસેવામાં તહીન જની 'ફનાફીરસલ'—પય-
જામરમાં લીન જનનું જોઈએ. 'આવા સિક્કાંતો પરથી અનેક
અલંકારોથી લરપર કવિઓએ કવિતાઓ લખી છે, અને આમહી
પુરોષો તો એટલે સુધી આગળ વધ્યા છે કે સૂરી મતનું કવિઓની

મુખ્યાલંકારી શાખાનો એક જુદો જ કોમ બનાવ્યો છે. આર્ચક
મતો પ્રમાણે નિદ્રા સજ્જ થયાનરુપ સમાધિનો, સુષંધી ઈશ્વરરૂપાનો,
વાયુલલ્લરીએર ઈશ્વરી સૌંદર્યના બદલાતા રંગોનો, સુંબત અને
મદિરાની લગ્નતાઈ પરમાત્મનો, ભક્ત, મસ્ત, મસ્તાન, ખૂતપરસ્ત
(મૂર્તિપૂજક) ઇત્યાદિ ખરા વત્તજ્ઞાનીઓનો, મદિરા એ આત્મ વિક
ભક્તિબોધનો, મદિરામદ વત્તજ્ઞાનીઓના બિધમંદિરનો, મદિરા
રાખનારો તે દૈશિક ગુરોનો, સૌંદર્ય ઈશ્વરની સંપૂર્ણતાનો, અલ્લક
ઈશ્વરગુણ-પ્રદર્શનનો, અધરરસ વત્તજ્ઞાનના ગુણતમ ભેદનો, આજ
કાલે જીવંતો રમ માયાના રમનો, રયામ વિલ એકપનો બ્યંજક
છે એમ કહે છે. આ પ્રમાણે ઇશ્વર રૂપરૂપની બ્યંજક મૂર્તિને
ચિત્તા સૂક્ષ્મ કવિઓનાં કાવ્યોમાં છે એમ પણ મંથકારો કહે છે.”
-૨૫ બાલારાંકર (દ્વાદ્વિઞ) રૂપાધ્યાય તેમજ શ્રી હ. પ્રેના
બીભં રૂપતંત્ર કાવ્યો સમજવામાં સ્વ બાલના લેખમાંનું આ
અવતરણ ઉપયોગી થાય તેમ છે.

પૃ: ૧૪ કડી પર—આરમાન પણ જીવનના ગૂઢ પ્રશ્નોના ઉત્તરોથી આપણા
જેવું જ અનુભવ છે.

આદ્ય-પ્રથમ પૂર્વની નિર્મિત ઘટના-પહેલેની નહીં થયેલી
નસીબની નકર યોજના.

પૃ: ૧૫ રમતન-ઈસ્લામનો પવિત્ર માસ. જુદા જુદા પાત્રોના સખો
દ્વારા ઈશ્વર અને જીવન વિશે જુદાં જુદાં દર્શનિદ્વિઓ કવિએ
અહીં ચર્ચ્યાં છે.

પૃ: ૧૭ નકેના પૂંવા સહે-નકેના ધુમાડાથી જે પોતાની સૂરત બગાડે
છે, જીવન કેવું જ ભયંકર છે એમ જેઓ કલ્પના કરે છે. રક્તે
રક્તે—ધીમે ધીમે.

કડી ૬૬, ત્યાં ચંદ્ર ઊઝી, સદૃષ્ટ એને જ ચોધવા હતા. ખીજ
બધી વાત વીસરીને તેઓ એકબીજાને ધક્કા દેતા કહેવા લાગ્યા,
“જુઓ! જુઓ! યારાણ લઈ આવનારના ખસા વરદ! ગાઠ વટવાનો
અવાજ આવે છે, હમણાં ખસા પાથી સુરાપાત્ર નીચું ઉતારશે.”

૪: ૧૯ મલકળી-ધાર્મિક, કૃના-કરનાન.

૪: ૨૦ આણ-પાણી, 'તેજ' એવો અર્થ પણ થાય છે.

૪: ૨૧ વસ-મેળાપ, નિગાહ-દષ્ટિ, કુંદી-ભજમાં સપડાયેલા, કાકુર-નારિક, જંગલી.

✓ ૪: ૨૩ કાયળી-મેધમનુષ.

૪: ૨૪ આઠમી-જમતના યોગ.

૪: ૨૬ જુલમ-જુલ્મ 'જેઈએ.'

૪: ૨૮ છપરો-છવ, વસે-વસે 'જેઈએ.'

૪: ૩૧ તાણાદવા મા-હે પ્રેમસાગર ! મને તરછાડીશ તો આ દેવાની હાલુ થશે.

૪: ૩૨ સુલેખલનર-કુસુમવન, વમોણી-વ્યાકુળ

૪: ૩૩ કાકો-કાયળા

✓ ૪: ૩૫ સુલેખા-પ્રસન્નસુલેખાતી પ્રસન્નકથાની નારિકા.

વાર્તા માટે જુઓ, શ્રી હમાયુન જેનીએ સંપાદિત કરેલ 'હવાનકવિ'માં જાલનંદિની પ્ર. ૪૨૬-૩૦.

લલલા-મળનૂની પ્રિયતા. અમીરની એ કન્યા માટે સિખારી મળનૂની પ્રેમની કષ્ટ પ્રસન્નકથા જમતવરમાં ભણીતી છે.

શીરિન-ફરહારની પ્રેયસી, જેને ખાતર ફરહાર પહોંચે તોઆ, અનેક આફતો સહન કરી, છતાં મૃત્યુ પહેલાં તે શીરિનને મળી ન શક્યો.

૪: ૩૮ જૂર-મૂર્ખ

૪: ૪૦ જૂની-રોહ, દુઃખ

૪: ૪૪ ઠેકવા ખૂન-લિછવનું કધિર; હીલમાં સામિલ-રમતમાં સામીકાર જનાવીને, આકાશમાં અને પૃથ્વી પર જે હીલા વાળી રહી છે તેમાં તન્મય જનાવીને સુખેથી જતી રહે.

જૂંજ-જમર, કમળમાં જેમ જમર પુરાય છે તેમ મને ત' હરકમાં ફૂલાવી દે.

પ્ર: ૪૧ ચરણે—ચિર ચાલ, સાંઘ ચાલ.

સરખાવો શ્રી. જ. ક. ઠાકોરનું આ જ રજિસ્ટ્રી સર ચંદ્ર
'વિરહનું આંસુ' નામનું કાવ્ય, 'અલુકાર' પૃ: ૮૧

પ્ર: ૪૭ ઘોઝ—સુભાષણાણુ, ખાન-સરહદના ગાંધી ખાન, અખુદ
મદારખાન, પંડિત યુવાન-જવાહરલાલજી, ધીર-સરદાર વાલચંદ્રાઈ.

પ્ર: ૫૨ રોહ-પ્રતાપ, વાવડો-પવન

પ્ર: ૫૪ નર-નિરનાં જગલ, અમલ-કસુબા.

પ્ર: ૬૫ રત્નનું તજવીઈ ઇવ—ઇંગ્લેન્ડના કવિ મિલ્ટનના Paradise
Lost નામના કાવ્યમાં આ પ્રસંગ આવે છે. 'ઇંગ્લેન્ડના' કથાનર્થ
આદમ અને ઇવ સુખથી વસવાં હોય છે. ત્યાં દ્યુસિદૂર આવી
સર્પનું રૂપ ધારણ કરી ઇવને Fruit of knowledge આપવા
લલચાવે છે. ઇવના આમલથી આદમ પણ એ ફળ ચાખે છે અને
પછી પ્રભુના આદેશથી તેમને બંનેને એ લલ્લાન તજ દેવું પડે છે.

પ્ર: ૧૮ જગે તિમિરે શર્મા—તિમિરથી શરેલા જગતમાં

પ્ર: ૭૧ બિયાળાં—જંગલ, રાન

પ્ર: ૭૨ વતાવો—ઉડો. બેલગુ' ખાંડાની ધાર—સરખાવો

કુરુક્ષેત્ર ધારા નિશિતા કુરુક્ષેત્ર
કુર્ગ પદસ્થિત કવચો વદન્તિ ।

પ્ર: ૭૪ સનમના નિવરમાં—આશામાં, કુદરતમાં, ચંદ્રની ચાંદનીમાં
સર્વેન 'સનમ' બાપી રહેલ છે, પછી એને આસરે રહેલું કેવ
ના ગમે? સરખાવો, અમલ—

પ્રસાદે સા દિશિદિશિ જ સા પૃથત સા પુર: સા
પર્યટ્ટે સા પવિપથિ જ સા તદ્વિજોગતુરસ્ય ।
દશો ચેત: પ્રવૃત્તિરપય નાસ્તિ મે જાપિ સા જા
જા જા જા જા જગતિ સઠલે કોમ્પમદૈતવાદ: ॥

અને કલાપી—

"ન્યાં ન્યાં નજર મ્હારી કરે પાડી બરી ત્યાં આપની."

શ્રી હરગોવિંદ પ્રેમશંકર ત્રિવેદી કૃત કાઠિયાવાડની જૂની વાર્તાઓ

ભાગ ૧ હો : ઈ. સ. ૧૯૨૨ . પૃષ્ઠ ૨૧૪

ભાગ ૨ હો : ઈ. સ. ૧૯૨૮ : પૃષ્ઠ ૨૮૮

બંને શ્રી બ. ઠ. ઠાકોરના વિદ્વત્તાલાર્યા પ્રવેશક સાથે

“સદગત રણછતરામભાઈએ પણ લોકવાર્તા, તરફ વાંચક-
વર્જનું ધ્યાન નહોતું ખેંચ્યું તે પહેલાથી આ લેખકે ખાસ રોખથી
આવી વાર્તાઓનો સમૂહ કરવા માંડેલો...લેખકે કાઠિયાવાડમાં ફરીને
આવું કુદા નીચે રહેલી હકીકત મેળવીને, તેને પેતાની કલ્પનાથી
રંગીને તેની મુસંબદ્ધ વાર્તાઓ કરી આમાં સમઢી છે લેખકની
ભાષા વિષયને અનુરૂપ જુસ્સાવાળી છે અને કાઠિયાવાડના ઇતિ-
હાસ અને જૂની પરિસ્થિતિની પેતાની માહિતીથી લેખક
વાર્તાને પ્રાચીનનાને અને વાસ્તવિકતાનો રંગ આપી શક્યા છે”

—પ્રસ્થાન (વૈશાખ ૧૯૮૫)

“આ સમૂહને જૂની વાર્તાઓ એ નામ અપાયું છે છતાં
તેમાં રૂપદન કરી રહેલો જુસ્સો જોતા તો ઠેરઠેર નવીનતા જ
જણાય છે. તેમાં જીવનનો તરવરાટ છે, તેમાં નિર્ભયતા છે તેમાં
શ્રદ્ધ સાથે વ્યક્તિના બહુનો અરુણભિત લભંગ છે. પ્રેમ-શોર્થ-
અક્રિત આ કથાઓની ચોક્કસ લક્ષ્યથી પસંદગી થઈ હાથે છે,
ભાષા પણ વિષયને રૂચે તેવી જ સરળ, જુસ્સાવાર ને સોમરી
પેસી ભય તેવી છે. જે જમાનાની આ વાર્તાઓ છે, તેના
હાર્દમાં જિતરી, તેનું જ વાતાવરણ બહુ કરવાનો લેખકનો પ્રયત્ન
ખરેખર સફળ થયો હાથે છે”

—હિંદુસ્તાન (તા ૧૪-૭-૨૬)